

CONSTITUTION OF KENYA REVIEW COMMISSION

(CKRC)

Verbatim Report Of

DISSEMINATION OF REPORT AND DRAFT BILL

GICHUCHU CONSTITUENCY, HELD AT

KIANYAGA CATHOLIC CHURCH

ON

10TH OCTOBER 2002

**DISSEMINATION OF REPORT AND DRAFT BILL,
GICHUGU CONSTITUENCY, HELD AT KIANYAGA CATHOLIC CHURCH, ON 10TH OCTOBER 2002**

Present.

1. Eunice Gichangi - Programme Officer

Secretariate Staff in Attendance.

1. George Wachira - Ass. Pro. Officer
2. Josephine Ndungu - Verbatim Recorder
3. Mercy Njoka - District Cordinator

The meeting started at 11.20 a.m with a word of prayer by Rev. Cordinator Mercy Njoka.

Mercy Wanjiku Njoka: .....ambapo mumefika. Kwa majina ni Mercy Wanjiku hivyo nimewakaribisha nyinyi nyote kwa hiki kikao na ninauhakika ya kwamba tukija kumaliza jioni tutakuwa tumejua kwa kweli ni kwanini tuliwaita kwa hii mkutano, kwa sababu tutakuwa na mwalimu ambae atatuelimisha vizuri mambo ya katiba mpya ama ya draft constitution. Na nina hakika tutaweza kuelewa na tutaweza pia kutoa maoni yetu na pia kuuliza maswali yetu, yenye tuko nayo ili wakirudi Nairobi waweze kurudi na maoni yetu. Kwa hivyo ahsanteni sana kwa kuja, tutaanza mkutano na nitauliza, sijui kama Father-Mureithi yuko around? Kama hayuko around, nitauliza Mrs. Muchiri, yuko wapi? Au Mrs. Muchiri aweze kuanza kwa maombi.

Okey, haakisheni tafadhali.....

Mrs. Muchiri: Hebuni na tuombe ndio tuanze mkutano wetu. Baba mwenyezi na mwenye Rehema nyingi, twanyenyekea mbele zako asubuhi ya leo tukikushukuru kwa vile umetuwezesha kuja katika kikao hiki. Twakushukuru kwa yale yote yamefanyika kuhusu katiba mpya ambayo imekuwa ikifanyiwa kazi kwa muda mrefu. Na tukiona sasa tuna draft, tunakushukuru kwa hayo yote. Twaomba ili baba wetu wa mbinguni wakati huu tumekuja pamoja tukiendelea kuwasha, kusoma pamoja hii katiba, na sasa hata mambo yanayotaki ili ikamilike twaomba ili Rehema zako ziwe pamoja nasi.

Tunajua ya kwamba baba wetu wa mbinguni, jambo lolote likianza kwako, itamalizika na limalizikie kwake vizuri. Na sasa Baba wetu wa mbinguni, tunakuomba ili hata wale ambao wanahusika na hii mambo yote uweze kuwatumia kwa utukufu wa juna lako. Tunaomba ili yale yote ambayo inaweza kuzwa kukamilika kwa hii katiba baba wa Rehema, yaweze kukosi nafasi katika kila jambo. Kuna wale ambao tunatarajia wana kuja ili waungane nasi. Twaombea safari zao, uwalete salama. Na siku ambayo tutaona hii katika imekwisha na inafanya kazi katika nchi yetu, tutakushukuru na tusifu jina lake. Kuwa nasi na utubariki kwa yote, na ni katika jina la Yesu Kristu tumeomba, Amen!

Mercy Wanjiku Njoka: .....Okey, ahsanteni sana tena, kwa sababu ya kusanyika katika kikao hiki. Leo ni siku yetu ili tuweze kujua ni nini iko kwa hii draft constitution. Kuna wakati tulikuwa kule Kiburia Secondary School, wakati mwingine ambao mulikuwa mumekuja na mukatoa maoni yenyu, wengine wetu tulienda kule kiambotago na tukaweza kutoa maoni yetu na sasa hii ni siku ingine ambao tumepata wageni wetu kutoka Nairobi. Wameweza kuja huku ili waweze kutuambia ni nini hasa iko kwenye hii draft, ili tuweze kujua kama maoni yetu yenye tulipeana huku Gichugu constituency iliweza kuingia katika draft constitution kwa sababu hii ndio tutaendelea na kujadiliana na tukiweza kujadiliana, hii draft constitution ndio itaweza kuwa sheria ambayo itakuwa ikitutawala katika nchi yetu.

Kwa hivyo ni vizuri sana ya kwamba umejitolea ili uweze kujua ni nini. Mungu akitujaia itakuwa ikitutawala katika hii nchi yetu.

Kwa hivyo hatutaki kutumia hizi vyombo kwa sababu tuna-record na tumeonelea ya kwamba tukizitumia tunaweza kuwa na makelele mengine kwa hivyo watu wenye wanachukuwa yule ana-record, verbatim recorder, hataweza kupata ile message tunaongea vizuri. Kwahivyo ndio tumeamua tutaweza kuongea tupaze sauti ili tuweze kuelewana. Kwa hivyo, kwa wakati huu nataka tujuwane, tujue wageni wetu ili wakiwafunza tutaweza kujua ni kina nani. Kwa upande wangu wa kulia tuko na ass. Programme officer anaitwa George Wachira, atatupeleka kipindi cha pili ambacho itakuwa juu ya hii draft constitution. Halafu tuko na verbatim recorder, Mad. Josphine Ndong'o. Kwa hivyo kwa wakati huu, halafu I want to recognize the presence of the Chairman to the county council. Pengine anaweza simama, nataka pia ku-recognize presence ya watu wenye tulikuwa tunafanya kazi na hao, c.c. members and also some of the ches who are around. Wenye walikuwa wakiwafunza huko, pengine wanaweza simama mahali walipo ili watu waweze kuwaona.

Okey sawa, ahsanteni, okey kwa wakati huu sitaki kuchukua muda kwa sababu tumekuja kusoma kwa hivyo nitapitia George ili aweze kwanza, George karibu!

George Wachira: Habari zenyu?

Audience: (mzuri),

George Wachira: Muri ega

Audience: Turiega

George Wachira: Mimi ndio mumesikia naitwa George Wachira na nimekuja kuongea na nyinyi kama vile tulikuwa tumeahidi wakati mwengine. Eti tungerudi hapa, wakati tulikuja hapa kujua maoni yenyu tarehe 20th, 4, 2002 na 19th, kiamtugu Catholic Church na Kiburia Sec. School. Tuliwaahidi tungerudi tushaandika hii draft, tungerudi kuwambia ni yapi tuliyaandika na ni yapi mulituambia tukaweza kwa hii contitution ambayo tumeleta leao. Kama mulivyoskia, mimi ni Ass. Programme Officer na Saidia Pr. Officer Eunice Gichangi ambaye pia ni wakili wa mwalimu katika chuo kikuu cha Nairobi Faculty of Law pia ni mwalimu

wangu. Nilikuwa ninasoma huko na amenifundisha kwa hivyo yale atamuambia anajua na tena tutasoma na anajua kujibu maswali kama mwalimu pia wa chuo kikuu.

Kama nilivyo mwambia, hapa tulikuja siku mbili, siku ya ishirini na kumi na tisa pia hapa April. Na watu mia moja thelathini na nne. Mulikuwa wengi, wengi walituandikia barua zikaenda pale Nairobi, wengine walitupatia maoni yao kuvyao, lakini hizo siku mbili tulikuja hapa tulichukua maoni na tukaayandika na ndio hii report tukatengeneza, ni report yenyu na mutakuwapia na wakati wa kuweza kuiangalia. District Co-ordinator, Ms. Njoka hapa atakuwa na hii report Kerugoya na atamuambia ni vipi yule anataka kuhakikisha ile mambo nitamsomea ile mambo iko kwa draft constitution hii gazettee ambayo tumempatia si draft yenyewe, hii siyo tunayoitumia lakini draft tuliandika na gazeti ikafanya kazi mzuri sana tukatoa hizi magazeti tukakuja na kadha na tumewapatia watu munaweza angalia tena.

Wale walijibu maswali, walijibu kulingana na utaratibu wa hizi vijitabu nyekundu hizi. Kuna wale walikuwa na wale civic-education providers na wakapatia maswali ambao walijibu, na nitafuata huo utaratibu kujibu maswali ama kwamba vile muliandika maswaili na vile tena mulipatiana maoni. Wale walitupatia maoni waliona watu wakisema juu ya preamble, supremacy of the constitution, bill of rights na vingine vingi ambazo tumeziwekelea kwa hii constitution. Watu wengi waliuliza hii draft ama katiba mpya, tuandike kwa lugha ambayo kila mtu anaweza kuelewa, na ndivyo tulivyofanya. Watu wa hapa walituuliza that the language of the constitution should be very simple and clear. Na wale wana wakati, either wameangalia mbeleni ama wameangalia sahihi, wameangalia hii katiba mpya tumeandika kwa lugha ambao mwananchi wa kawaida, si lazima kuwe wakili na si lazima uwe umesoma sana kuelewa. Na ndivyo mulituuliza nyinyi na ndivyo tuliandika kwa hii katiba.

Mulituuliza pia tuangalie na tujue Kenya ni watu ambao wanamheshimu na kumuabudu Mungu. Mukatuuliza nyinyi wenyewe tukiandika hii katiba mpya, tuandike na tujue na tuiweke kuwa sisi ni wacha Mungu. Na Mungu twamheshimu so you would ask that constitution in the preamble should recognize that Kenya is a God fearing country. Wale wamesoma kwa preamble tumesema “God bless Kenya” hiyo ni moja ya zile zinamuonyesha tumerecognise, tumeangalia na tumejua kwamba watu wa Kenya wanataka kujua Mungu ya mbele. Nyinyi wenyewe mukatuuliza na tukaandika kwa draft constitution, mukatuuliza tena tuangalie wananchi wa hii nchi yetu ndio wa muhimu zaidi ndio wakubwa kuliko anyone else, ndio wakubwa na ndio wenye hii nchi yetu. You asked that the constitution or the preamble should recognize the sovereignty of all-Kenyan. Nyinyi wenyewe ndio mutatuuliza vile na ndio tukaandika kwa draft.

Mulituuliza pia tujue Kenya is a democratic and is a democracy. Watu wa hapa Gichugu mukatuuliza na tukaandika pia. Mulituuliza tuangalie wale watu walipigania uhuru wetu, freedom fighters, pia hao tuwaangalie kwa preamble. Kukakuwa na shughuli nyingi za kuandika, tukaongea, tukakuwa na many session, watu wakaongea na kila pahali tumeenda watu wametuuliza tena na tena manake hii katiba hatujuaweka ile kwa preamble. Lakini kila pahali sisi tumeenda watu wameuliza mbana hamukuweka that you should recognize the struggle of the freedom fighters. Hiyo ni maoni tumepewa na pengine nyinyi pia mutatuambia na tumesema juu haikuwekwa, tutaangalia tena. Na nikamuambia hii si katiba yenyewe na ndio tukarudi kwenyu

tumwambie vile mulifanya, ile mambo multuambia na ni yapi tuliyoweka kwa katiba mpya. Na ndio kama hamuridhiki na ile tuliweka, mutuambie tena na ndio niko hapa ndio Josphine pia yuko hapa turecord zile maneno mutatuambia na ndio tukienda National conference ambao itanza tarehe ishirini na nane, katika zile deliberations watu tena waangalie na waweke zile vitu tulisema kwa hii katiba mpya.

Directive principles of state policy, mulikuwa mumetuuliza that watu wasikuwe wanaonewa. Watu wengine either ni wanawake ama watu wasio jiweza, watu tena ambao hawana mali, people who are not economically empowered, wasionewe na watu juu hawana mali ama pesa. Nyinyi wenyewe mukatuuliza na tukaweka pia. Multuuliza pia that they should be doctrine of separation of power, zile vipengele za serikali. The government has three arms of the government, wale wanajua kuna judiciary, kuna legislation na kuna Executive. Nyinyi wenyewe mukatuuliza hizo branches za government zikuwe zinaliendeleza shughuli zao bila moja either Executive ama President anawaambia judiciary sijui wafanye hivi, mukatuuliza nyinyi watu wa Gichugu tuweke kwa those three arms of the government, they are separate and independent. Na ndio tukaweka kwa draft. Mukatuuliza, that the constitution should be supreme. Hii katiba mpya ikuwe ndio sheria ya muhimu zaidi na ile kubwa zaidi ambao inatuambia vile sisi huishi and governs us.

Mukatuambia zile sheria zote zitakuja tena, sheria ya hii katiba ndio ikuwe ya nguvu zaidi na ya muhimu zaidi. Nyinyi wa hapa mukatuuliza na tukwaweka pia. Halafu mukashangaa na mukakuwa na maoni tofauti ya kusema ile katiba tulikuwa nayo hapo mbeleni wale wabunge ambao tumewapeleka pale kukaa tu siku moja halafu wanaibadilisha. Hamukupendezwa na hiyo, mukatuuliza pale tuulize nyinyi wenyewe kama kuna vipengele tungependa kuzibadilisha, tunarudi kwa nyinyi kwa public reverendum tunamuuliza kama mungependa vile. Na ndio tukafanya kwa draft, constitution mpya. Multuuliza on citizenship, wale watu wamezaliwa hapa nchi yetu wakuwe ndio wenye nchi; all people born in Kenya should be conferred to automatic citizenship, na ndivyo tuliweka kwa constitution. Mukatuuliza tena wale watu wa ambao huowa nje ya nchi, either ni wa-Uganda ama wa-Tanzania ambao wametoka nje, ama wale vijana wetu wanaowa watu nje, wasichana pia wale wetu huolewa nje, wakuwe pia wajapoteza Ukenya wao. So you had asked for duo citizenship na tuliweka pia.

Muliuliza wale watoto ama kuna watu amboa hawawezi kupata watoto, ama either wana watoto lakini wangependa kuchukuwa watoto wengine either hapa chini yetu ama pengine, adopted children. Mukatuuliza tuweke kwa draft kwa hii katiba mpya, eti hao pia kama tushawachukuwa na ni Wakenya pia wakuwe Wakenya pia. Nyingi wenyewe mukatuuliza na tukaweka. On defence and national security mulikuwa mumeniuliza ama mulikuwa mumeuliza hapa that they should be independent and good commission ya kuendeleza shughule za jeshi yetu. Na tumeweka kwa hii draft, they'll be a security ya nchi yetu na Eunice hapa atamuambia vizuri vile hiyo concil imewekwa na ni vipi jeshi yetu na nchi yetu sasa tutakuwa more secure na jeshi ha itakuwa tu ya Rais peke yake.

Wananchi wa hapa wakatuuliza that ile wakati President yeye anakaa siku moja ana issue decree ya state of emergency, isikuwe yake peke yake. Na mukiangalia vizuri hiyo defence council, Security Council ndio watakuwa sahihi na ile nguvu na si

wao peke yake. Bunge yetu pia ina shughuli ya kuangalia hiyo ni mzuri ama si mzuri, ndio wananchi wa Kenya wasihagaishwe bure. Mukatuuliza wale askari polisi wako corrupt vibaya sana. Kuna mambo wanamfanyia nyinyi wananchi wa Gichugu, wananchi wa Kenya wote. Ni vipi tungeangalia hao maaskari polisi maisha, yao na vile mambo zile shughuli hao uendelesha, zinatufaa sisi kama wananchi, zinaendeleshwa vizuri na zituhadhiri vilivyo. Mukatuuliza nyinyi wenyewe na tukaweka the police shall be independent, kutakuwa na a constitutional office. Constitution yenyewe hii katiba itakuwa na constitution office, ina-recognize kutakuwa na independent commissioner of police ambao si Rais peke yake anamuajiri kazi, Parliament pia iko na approval na sisi wenyewe tumeangaliwa na constitution pia.

Mukatuulia juu ya vyama vya kisiasa; zile shughuli zao vile uendelesha, formation, management, conduct, vile hao huendeleza shughuli zao. Constitution yenyewe iangalie kuwa kuna utaratibu fulani ambao utafwatwa. Watu na Gichugu mukatuuliza vile tuendeleshe hiyo katika hii katiba mpya na ndio tukaweka. Tena mukatuuliza vyama vya kisiasa, mara nyingi ile inafanya vyama vya kisiasa zikuwe na shughuli mzuri, zisiendeleshe shughule zao vile vimepangiliwa. Ni ukosefu wa fedha. Mukatuuliza nyinyi wenyewe tuweke katika katiba mpya serikali ya nchi, the government ndio itakuwa ikipeleka ama itawapatia hao vyama pesa kulingana vile zinaendelesha shughuli zao na vile pia zile mambo wanazofanya, ni ambayo mambo inatunufaisha sisi sote kama wananchi. Mukatuuliza na tukaweka kwa katiba mpya.

Mukauliza the government should be of national unity, wengine wakauliza wanataka majimbo, wengine ni wa hapa hapa tu Gichugu wengine wapi Kenya, Mombasa, North-Eastern pale, tukaangalia vizuri na tukajiuliza ni nini Wakenya wanataka? Vile tulionelea na vile watu walitumbia hasa kile wanataka, si hasa watu kutenganishwa ki mukowa hivyo. Mulikuwa munataka serikali ambayo nyingi wenyewe ndio mumeipatia nguvu ile kazi imemfanyia ni nyingi wenyewe ambao munaitakia heri na ikuwe sisi wenyewe ndio tutaimbai vile itafanya. Na tena serikali hurudishwa kwa nyinyi wananchi. Neno mutaangalia kwa draft constitution mpya, kuna devolution of power, serikali ya wilaya, serikali ya ma-location na vijiji pia zote nyinyi mumepewa. Mukauliza hamtaki serikali ya sub-chief, P.O.; D.O, wengi walikuwa wameghadhabiihwa vibaya sana na vile ma-chief, ma-p.c., na ma- D.O., wengi walikuwa wameghadhabiihwa vibaya sana na vile ma-chief, ma-P.C., na ma-D.O. wengine hawajui kazi zao. Mwana ni kupatiana sijui mashamba na mashamba si yao.

Mukauliza nyinyi wenyewe munataka kujichangulia nyinyi wenyewe kwa kura zenye Provincial Administration. Mukasema kwanza watolewe wananchi wenyewe ndio wanawachanguwa, mukatuuliza nyinyi watu wa Gichugu na tukamuwekea hii. Tena mukatuuliza Vice-President asikuwe rais peke yake ndio anakaa pale halafu anamteuwa. Mukatuuliza kuwa awe running mate, President kama anasimama, ashachaguwa nani atasimama naye. Tukichaguana tunajua tushachaguana katika hii uchaguzi fulani, tunajua tayari Vice-President atakua nani. Na atakaa ile miaka ambao rais pia atakaa. You had asked that we should have a running mate in the Presidency, hiyo pia watu wa Gichugu mukatuuliza na tukatuuliza na tukamuwekea. Watu wa Kenya pia walituuiliza vile na juu tulikuwa tunachukua maoni ya wakenya wale wengi kama mumeshindwa, basi! Tukamuwekea hiyo.

Mukatuuliza pia that they should be cheques and balances of the three arms of government. Kuwe na vipengele fulani ambazo zaonesha serikali kuna vile ambayo haina nguvu mingi kushinda wananchi. Tukamrudishia nguvu zote nyingi wananchi.

Mukatuuliza kwa legislature pale bunge, mungetaka uchaguzi na bunge usikuwe unafanywa sabambamba na ule wa urais. Either ruchague rais sasa, tuchague wabunge wetu tena, tukafanya vile vile mulituuliza. Mukatuuliza munataka bunge mbili, bi-cameral parliamentary system. Kuwe na upper house na kuwe na lower house. Nyingi wenyewe mukatuuliza, Eunice atamuambie vizuri vile zile bunge tumeziweka, manufaa zake na vipi tena hii katiba mpya imeangalia hizo bunge vile zitakuwa zikifanya manake zile serikali za wilaya ambazo tumempatia sasa nani angeziangalia? Tukajua lazima kuwe na representatives wa hizo districts, hizo bunge vile zitakuwa zikifanya manake zile serikali za wilaya ambazo tumempatia sasa nani angeziangalia? Tukajua lazima kuwa na representative wa hizo district, hizo wilaya ambazo tumezileta. Hizo serikali tunaweza ziunda lakini hakuna wale wako juu wa kuziangalia zinafanya kazi na zinaangaliwa kazi yao ni ile inanufaisha wananchi.

Nguvu bado iko kwa wananchi, kwa hivyo upper house hasa itakuwa kuangalia zile serikali za mitaa, serikali za wilaya ambazo tumempatia nyinyi wananchi vile muliuzua. Zinafanya kazi, zaangaliwa na kuna wale wako juu ambao waziangalia pia, mukauliza nyinyi wenyewe na tukampatia pia. Mukatuuliza bunge, wale watu huteuliwa na rais, wakuwa civil-servants, wakuwe ma ministers, wakuwe nani, bunge lazima iyahitimishe, ipatie ruhusa rais kuteuwa hawa watu. Bunge yenyewe ndio yaangalia hawa watu wafaa kusimamisha ama kisimamia kiwanda hii, inasimamia civil-servants, inasimamia walimu, mukatuuliza nyinyi wenyewe na tukampatia.

Halafu mukauliza rais kama leo hii hivi, tunaeza toka pale nje tusikie ashavunja bunge manake ile katiba tunatoka sasa imempatia nguvu za kuvunja bunge vile anavyotaka. Wananchi walikasirishwa na hiyo maneno, wa-Gichugu wakatuuliza hiyo maneno hamtaki, munataka rais hizo nguvu asikuwe nazo, hiyo tulimpatia pia. Mukatuuliza Judicial Service Commission, Public Service Commission, wale wanateuliwa, bunge iwe na nguvu ya kuangalia hawa watu wanafaa ama hawafai. Veting of Public Civil-Servants au commissioners, mukatuuliza vile na tukampatia tena. Mukatuuliza kuwe na independent commission of ku-determine ile mishahara ya wabunge wetu. Manake muliangalia na munasikia kwenye maredio, munasikia kwa magazeti, wabunge wale tumewaweka pale kila siku washaketi, wanazidi kuongeza mishahara yao.

Wananchi wameghadhibishwa na hiyo kila jamhuri ya Kenya, wameuliza wana-bunge wasipewe nguvu za kujipatia mishahara mikubwa, mukatuuliza nyinyi wenyewe na tukampatia tena. Kwa hivyo sasa wabunge hawana nguvu yeyote ya kujiongezea mishahara vile wanataka.

Mukatuuliza pia nyinyi wenyewe, kuna wale wabunge mumepeleka pale bunge. Mumewapigia kura, hawajawai kufika hapa, zile mambo zote waliwaambia watamfanyia hawajamfanyia. Mukatuuliza pia nyinyi wenyewe, kuna wale wabunge mumepeleka pale bunge. Mumewapigia kura, hawajawai kufika hapa, zile mambo zote waliwaambia watamfanyia hawajamfanyia. Mukatuuliza sisi tukiandika katika mpya tumrudishie nguvu nyinyi wenyewe kuwaita hawa wabunge warudi nyumbani, murudishe wengine. Recalling of non-performing M.P.s, wasikae tu pale halafu miaka tano inaisha na hawajafanya kitu, hiyo pia mulituuliza na tumpatia tena. Mukatuuliza parliament ikuwe zile pesa ya serikali; consolidated funds, ikuwa na nguvu ya kuangalia vile hiyo pesa iko, vile hiyo pesa imekaguliwa, bunge iwe na nguvu ya kuangalia vile hiyo pesa iko, vile hiyo pesa

imekanguliwa, bunge iwe na nguvu, si raisi peke yake anasema hii pesa tuchukuwe kiwango fulani sijui tuka-campaign sijui nani. Wananchi hawafurahishwi na hiyo maneno, watu wa Gichugu mukatuuliza Parliament kuwe na nguvu za sheria na za kuendelea shughuli za nchi yetu, makutuuliza vile na tukampatia tena.

Mukatuuliza nguvu za rais mingi sana. Tena wananchi nchi yote wameghadhabishwa na hiyo maneno. Mukatuuliza, nguvu za rais they should be reduced ziko mingi, hiyo mulituuliza na tukampatia. Mukatuuliza tu-define kwa constitution functions, zile kazi za rais, yeye hufanya nin, yeye ni nani? Watu wengi hapa wanamuambia sijui rais hana nguvu, ana nguvu lakini si zile nguvu za zamani. Si eti rais hana nguvu, ana uwezo mwingi. Wale wameisoma hii draft wanajua wale wanamdanganya rais ni ceremonial, si ceremonial peke yake. Manake rais lazima akuwe na nguvu fulani ndio nchi tuwe watu wamoja lakini si nguvu mingi ati sijui yeye ndio anapatiana degree university. Pengine hata hana degree lakini sasa unajua sasa lazima ukuwe na degree lakini sasa unajua sasa lazima ukuwe na degree lakini tulisema chancellor of public university si Rais tena. Nguvu sijui za ku-deserve power, anakuja hapa Gichugu anasema sijui hawa watu wananipigia kura nimepewa mashamba, wewe sijui iliiba pesa za serikali, nime-sitaki hiyo maneno iyendelee tena, hizo nguvu zote tumetoa. Wale watasoma draft wataangalia shughuli ama kazi ya rais, tumeiweka kwa mpangilio fulani.

Mukatuuliza tena wabunge, wakiwa bunge kama rais sisi wananchi wametuuliza hafanyi kazi vile tulimuuliza. Kuwe na power ya empichement, tunamtoa. Hiyo tena tumeweka kwa new draft, nyinyi wenyewe mukatuuliza na tukampatia. Mulisema tena rais asikuwe mbunge wa area fulani na ndio ashakuwa rais anawapatia hao watu wa area yake maendeleo na nini. The President should not be an elected M.P., ukatuuliza vile na sisi tukampatia tena, draft imesema vile. Tena mukatuuliza rais lazima akuwe mzaliwa wa hapa kwetu, si Gichugu peke yake lakini Kenya yote. Kama ni Mkenya, alizaliwa Kenya, mukatuuliza na tukampatia tena.

Mukatuuliza wale ma-ministers, mawaziri wakuwe watu wamesoma, watu wanaelewa na sifa zile wamepewa. Professionals, experts, competent Kenyans, ndio muliuliza wakuwe wanapelekwa kule wawe wanashikilia zile wizara fulani ambazo ziko rais yetu, hiyo ni nyingi mulituuliza na tukampatia tena. Mulituuliza zile wizara lazima tuzilimit na zikuwe kiasi fulani ambayo tumeweka kwa katikba mpya. Watu wa Gichugu mulituuliza tuweke waziri kumi na nane. Lakini Kenya yote tukizunguka watu walikuwa wanasema hapana kumi na nane ni wengi sana. Kenya wengi wakasema wanataka kumi na tano, ukiangalia kwa draft tumeweka kumi na tano. Tena mukatuuliza kwa Judiciary that the Judiciary, makoti zetu mumeskia zimekuwa corrupt sana, watu maskini wapati justice pale. Wengine wamejiuliza mbona wengi wamesema either wale watu wako kwa mokoti zetu, that is judiciary, either hawaelewi, wengine hawajasoma ama Rais mwenyewe awambie vile watakuwa wanatowa kesi. Mukauliza independence of the judiciary, ile pia tukampatia.

Mukatuuliza province prosecutor pia wakuwe independent na pia pale tukaiweka. Mukatuuliza kuwa na security of Kenya, si ati juu ushapelekwa pale lakini ukaenda kumwambia pale si Rais anawateuwa sasa. Kuna judicial service commission ambao iko na parliament iko na Law Society of Kenya wale hao wote wana shughuli za kuwaweka pale ma-judge. Hiyo

tukamuwekewa kwa constitution. Mukatuuliza tena kuwe na court kubwa kuliko ile tu court of appeal ile, supreme court. Manake watu wengi hapa wanababaishwa vibaya sana. Manake case inafika court of appeal, case imeisha na bado hujaridhika. Mukatuuliza nyinyi watu wa hapa, tuingeze nguwe court ikuwe mpaka supreme court and ile pia mukatuuliza, wakenya wengi wakatuuliza na tukaiweka. Mukatuuliza local government, ma-chairmen wa county, councils, ma-mayors na nani. Kitambo kwa hiyo constitution tunatoka, walikuwa wanapigiwa kura na wa-councillor. Nyinyi wenyewe mumesema mumesema munataka nyinyi wenyewe ndio munawapigia kura. Watu wa Gichugu mukatuuliza pia vile na hiyo tukaweka, mukatuuliza hizi county councils ambazo sasa tunaziita district councils, locaitional councils na pia tumeenda chini kabisa mpaka village councils, nyinyi wenyewe ndio mwazichagua and that's what we are calling devolt powers na Eunice atamwambia vizuri juu yake.

Mukatuuliza maneno ya nomination hamtaki, yote tumetoa, Eunice tena atamuambia hiyo maneno. Mukatuuliza juu ya electoral system na process. Maneno ya kwenda uchaguzini, mulikuwa hamfurahishwi na vile kura zaibwa, vile kura twapiga hapa halafu zapelekwa sijui Kerugoya ama wapi hapo ndipo wataenda wazi-count. Kuhesabu kura pale ambapo hatujapigia kura mulikatoa nyinyi wote. Mukatuuliza kama tumepigia kura hapa kwa hii church, zihesabiwe hapa hapa na tuambiwe hapa hapa nani ameshida, nyinyi wenyewe wa Gichugu mukatuuliza na tukaweka pia. Mukatuuliza kama mimi si wa chama, am an independent candidate; sitaki D.P, sitaki Nac, Sitaki Rainbow, Sitaki nani. Ninaweza kusimama kwa viti za udiwani, naweza kusimama kwa kiti cha wapi, watu wa hapa mlisema hiyo mungetaka, hiyo pia tuliweka ndani. Mukatuuliza General-Election kuwe specific date, ya rais na ya wabunge, hiyo pia tuliweka. Mukatuuliza zile masanduku sisi uweka kura, zinakuja zikiwa black, nyeusi hata tuoni ni nini iko ndani. Nyinyi mlipaulizwa mwataka kitu kama glass, unaona ndani nini iko ndani. Nyinyi wenyewe wa Gichugu mukatuuliza na ile pia tukaweka. Transparent ballot boxes, hiyo tukaweka pia.

Mukatuuliza, hapa commission ya Electoral Commission ikuwe independent, wale wanachaguliwa wakuwe ni watu ambao si Rais peke yake ama wale kwa serikali ndio wamewateuwa, mukatuambia hiyo hamtaki. Munataka watu wameteuliwa na independent commission, hiyo pia tuliweka. Mukatuuliza on Basic-Rights munataka kuwa na haki ya wanadamu, haki ya elimu ya bure kutoka nursery mpaka primary kulikuwa bure hiyo mulikuwa munataka hivyo. Hiyo pia kwa new draft constitution tuliweka. Mulituuliza pia kuwe na freedom of worship, protection from religious groups, dometic violence, freedom of expression ni nyingi sana mulituuliza na zote wale watasoma wataangalia. Eunice atamueleza vizuri Bill of Rights vile tena tumewaangalia nyinyi. Nyinyi tena mukatuuliza death penalty. Wale sijui wanaenda kwa koti wanaadhibiwa kifo, hiyo hampendeshwi nayo. Mukatuulizwa badala ya death penalty munataka mtu kama ni death penalty angepewa afadhali aishi jela maisha yote, mukatuuliza nyinyi watu wa Gichugu na tukamuekea tena.

Mukatuuliza rights of honourable groups, wale watu ambao hawajiwezi, watu wakuenda na wheel charis, watu wanoni, ni vipi kwa new draft tunaweza waangalia. Tukaketi chini tena tukasikia maoni ya wananchi, tukaweka wale watu ambao hawajiwezi, watu wa kuenda na viti, watu waoni, pia tumewaangalia sana. Kama nyumba pale hao hupitia, tumeuliza nyumba zoete kama sahii zinmejengwa na ni za serikali ama ni za umma, lazima zijengwe kwa mpangilio ati hao watu pia wanaweza fika pale. Watu wasomi nao vipi? Mukatuuliza lazima muwaangalie, wale watu waoni na kama kuna watu hawaoni hapa nina copy zao hapa

mingi, zile za braine za kusoma na mikono na wakitaka nitawapatia sasa hizi mambo nimesoma hao pia waweze kusoma na draft tukawaandikia pia wale watu wasomi kwa hii braine, wanaweza soma pia na hiyo mambo yao tumeangalia tena, watu wa hapa Gichugu pia waliuliza.

Mulituuliza watoto waangaliwe na constitution na hiyo pia tuliangalia. Mukasema discrimination hamtaki, either ikuwe ya wanawake, ikuwe ya watu hawajiwezi, hamtaki discrimination na pia tukaweka. Mambo ya mashamba tuliskia maoni mingi, mingi kabisa hii Kenya yetu. Watu wa Gichugu pia walileta maoni yao, mengi kabisa na ndio ninajua mutakuwa na maswali, Eunice uzuri atamuambia kila kitu maneno ya mashamba. Kama mukatuuliza wakenya ni vipi wanaweza kukuwa na haki ya kupata mashamba anywhere in the country, hiyo pia tuliweka. Wengine walifurahia hii maneno watu wengi wana mashamba kubwa kuliko wengine, wengi hawakufurahi. Angalau hatukuiweka lakini tumesikia maoni mengi zaidi na Eunice atamuambia ni vipi tuliangalia hiyo maneno ya mashamba na vipi waliangalia, manake alikuwa kwa hiyo team ya ku-draft vizuri na mutaskia vizuri vile hiyo maneno ya leases, watu watakuwa na maswali ya leases vile muliongea mukasema hamtaki leases ya miaka 99, munataka 15 years. Eunice atamuambia waliweka 99 years na mbona waliweka vile. Nyinyi mukasema hakuna mtu munataka akuwe na lease ya more than fifteen years, angalau hatukuiweka, wameweka 99 years. Eunice atamuambia mbona wakafikia pale lakini bado tunaskia maoni yenyu na watu pia bado hawafurahi, na tena tutamuambia vipi?

Tena mukatuuliza wanaweka pia wakuwe na haki ya kumilikiana, ile tuliweka pia watu wa Gichugu wote waliuliza. Cultural, ethnic regional diversity; mabo ya utamaduni wetu, freedom fighters, compensation watu waliuliza, tumeskia maoni mingi juu ya hao watu. Angalau hatukuiweka pia ile, tumesikia maoni na bado tutapeleka kwa national conference lakini Eunice tena atamuelezea zaidi juu ya freedom fighters compensation, watu wengi wapi, although kuna human rights commission ambao tumeweka, ambao hiyo ndio itaangalia kama zile tribal clashes zilikuwa kwale, zilikuwa North-Eastern, zingine zilikuwa Rift-Valley. Tumeweka Human Rights Commission ambayo itakuwa ikiangalia hizo shughuli na Eunice pia atamuambia vizuri juu ya hizo maneno. Mukatuuliza national resources, sisi wenyewe ndio tukuwa na equitable rights ya kuzi-access, kuzipata, pia tuliweka kwa draft constitution.

Mukatuuliza kuwe na standing review ya mishahara ya wananchi, wale wanafanya civil-service na wengi na pia tuliweka. Appointment of civil-servants tukasema it should be on merits, wale watu waliohitimu, pia hiyo tuliweka. Mukatuuliza environment and natural resources, misitu yetu, maji yenu, nini zote, zikuwe zinaangalia na hii constitution, yote tuliweka pia. Mukatuuliza on participatory governance N.G.O., maserikali na makanisa pia ziwe na nguvu za kuangalia vile serikali yaendeshwa, nyinyi wenyewe mukatuuliza na pia tuliweka. Nikimalizia, mulikuwa mumeuliza ofisi ya obge-man, mtu wa kuangalia wananchi, kama serikali yamuangalia, na vile sisi pia, juu hatujiwezi wengine wetu.....

.....tuliita people's protect lakini kazi yake ni ile obge-man, na mukiangalia mutaona. Tukaweka commissions nyingi za walimu, Teachers Service Commission, munajua shida ya walimu sahihi. Walimu wameteta sana mishahara, masomo yaendeleshwi vizuri. Mukatuuliza munataka commission ambayo iko institutioalized kwa hii constitutions. Teachers Service Commission sasa imewekwa kwa katiba mpya, Eunice tena atamuambia hiyo maneno.

Succession and transfer of power, nyinyi mulikuwa mumeuliza chief justice na speaker of the National Assembly, hao ndio watakuwa wakisimamia kabla uchaguzi ama kama makamu wa Rais hayuko. Watu nchi yote wakasema pia wanataka vile lakini wengi sana waliuliza wanataka speaker wa National Assembly ndio atakaekuwa akisimamia. Hatukuweka Chief Justice, mulikuwa mumeuliza pia speaker na tukamuekea Speaker wa National Assembly ndio atakuwa akisimamia nchi yetu, kama makamu wa Rais ama rais hayuko. Women's Rights mulikuwa mumesema hamtaki discrimination ya wanawake, mambo kama femal genital mutilation hamtaki. Munataka pia wanawake wawe na haki ya kumiliki mali na arhi pia. Yote mukatuuliza na yote tukayaweka. Kwa kifupi, hiyo ndio taarifa ya yale maoni tulichukuwa hapa Kwenyu. Iko pages mia-moja kumi na tisa, 119 pages, ya reporti yenu. District co-ordinator kama nimemuambia yeye ndiye atakuwa nayo, wale wangetaka kuisoma sana wataiangalia kwa Kerugoya huko kwa ofisi zenyu, ahsanteni sana sasa nitamuuliza mwalimu wangu aendelee na kumuelimisha. (claps from audience).

Ahsanteni sana, ahsante sana Bw. George, nina hakika ya kwamba mumeweza kusikiza maoni yenye mulipeana na pia anaweza kuwaeleza maoni ambayo yaliweza kuwekwa katika draft na pia mwalimu wetu madamme Gichangi pia atatuelezea mambo mengi ambayo yako kwa draft, na pia wewe utakuwa, wakati atakuwa akielezea utakuwa ukiyapima na utakuwa ukisikia ama ukijua ni maoni gani ambao ulikuwa umetupatia na imeenda kwa draft ama ni gani ambayo haikuwekwa na baadaye ndio niliwaambia ya kwamba mtakuwa na wakati wa kuuliza maswali, muulize pengine tulipeana hii maoni kwa nini hakuwekwa, maoni yangu kwa nini iliwekuwa hivi, hiyo nafasi tutawapatia mad. Gichangi akimalizia. Kwa wakati huu tutaenda moja kwa moja kwa kwenye kipindi hiyo ingine. Ndio ninataka kumualika mad. Gichangi ili aweze kuendelea, karibu!

Eunice Gichangi: Tumefurahi sana kuwa nanyi siku ya leo hii ni constituency ambayo tunamalizia na ni mzuri ya kwamba tunamalizia huku kwa sababu hatutasahau eti tulikuwa Gichugu siku ya mwisho ya kuongea juu ya draft. Leo kama mulivyosikia ni siku yenu mukiwa wananchi, sio siku yetu kwa sababu ni siku yenyu kusikiza habari ya draft na kujionea pia na kujisomea mwenyewe ndio upate wakati mwingine. Wakati wa kwanza tulikuja hapa kupeana maoni, sikuwa hapa lakini ninajuwa wengi wenye mulikuja na mukatoa maoni yangu. Sijui ni wangapi walitoa maoni kwenye commissioners ambao walikuja huku. Kunaye mwenye alitoa maoni, ama hakuna, kunao wengi! Na ninajua leo mumeskiza vile George ametupeleka through reporti ya constituency, hii reporti ni ya constituency ya Gichugu na tuko na reporti zingine mia mbili na tisa. Kutoka kwa kila constituency.

Watu wengi watawaambia eti hii draft watu wa Ghai walienda, wakaenda kule Mombasa, wakaketi, wakakuja na draft, na hawakuyachukuwa maoni yenyu ama walikuja wakayachukuwa wakaenda wakayaweka kwenye shelf, hayo mambo ni ya urongo. Haya maoni tumeyajuwa, tumeyatambua, tumeyasoma mara nyingi na kila tulipokuwa tukitengeneza draft la kwanza kujjuliza lilikuwa ni wakenya walisema nini? What did the people say? Na hata ukiangalia report ilikuwa na sehemu kubwa sana ya yale ambayo tuko nayo leo, hiyo report ilikuwa na sehemu kubwa sana ya yule ambayo wakenya walisema. Na ndio tuweze kutengeneza hiyo sehemu, tulisoma report kama hizi zote zikiwa mia mbili na kumi na mumesomewa yale ambayo

muliyasema, wengi wenyu mumesikia, tumeeleza vizuri sana na George mambo mengi ambayo muliyataja yako kwenye hiyo draft ambayo muko nayo sasa. Kwa hivyo haya sio maoni ya tume, sio maoni ya commissioner mmoja ama mtu mmoja ni maoni ya wakenya.

Na kwa hivyo draft ambayo tuko nayo leo ni draft-ambayo ni ya wakenya. Vile ambavyo tunafanya leo, ni kuangalia hiyo draft kabla hatujaenda kwenye mkutano ambao ninajua mshaelezwa juu ya huo mkutano ambao unitwa National Constitutional Conference ambao utakuwa kule Nairobi mwisho wa mwezi huu.

Kila area, kila district, itatoa representative watatu ambao watakuja kuketi huko pamoja na mbunge wa kila constituency ndio waendeleo kujadili report ama draft ambayo tuko nayo, ndio ikienda bungeni mara ya mwisho iwe ni draft ambayo kweli inaongea juu ya vile wakenya walikuwa wanataka. Kwa hivyo hivi ambavyo tumerudi leo, tumerudi kisheria kwa sababu sheria iliyobuni tume ilisema ya kwamba tukiendika hiyo draft tena turudi kwa mwananchi tumuulize mume furahi, hamjafurahi pahali fulani, ama munataka kutoa comments fulani. Kwa hivyo leo ni siku yangu. Lakini kabla ya kufanya hivyo, vile ningependa tufanye kwa masaa chache ni kuweza kusoma draft ambayo tuko naya pamoja na ninajua wengi muko na copy, yule ambaye hana copy hazikuwa zikitosha, unaweza kukaa pahali ambapo pengine kuna yule mwenye copy. Lakini hata kama huna, utafuata kwa kusikiza na hapo nyuma, hapo baadaye utapata nafasi ya kuuliza maswali, tuko pamoja? Eeh, kwa hivyo tunataka kuanza kwa hiyo draft yetu ndio mpate wakati wa kuilewa yale ambayo yako ndani ya draft yetu.

Tukianza kabisa pale mwanzo, hapo mwanzo kabisa mutapata ya kwamba hii draft iko na chapter nyingi sana kuliko ile ambayo tumekuwa nayo. Kwa kweli draft yetu imeongezea yale ambayo inajihusisha nayo kuliko ile draft ama ile constitution, ile katiba tuliyo nayo sasa. Kwa hivyo utapata ya kwamba hii draft imekuwa ni kubwa kidogo, kwa sababu imeongea juu ya mambo mengi ambayo kwa katiba ambayo tuko-nayo sasa hayuko. Ahsante naono wengine wakisongea karibu na draft ni vizuri ndio waweze kuwa pamoja nasi. Kwa hivyo tukianza pale kabisa, tukianza kwa mwanzo, tunaanza na ile ambayo tunaita preamble ama utangulivu, na nilisikia George akisema ya kwamba nyinyi watu wa Gichugu muliongea juu ya preamble, kwa kiswahili tunasema ni utangulizi. Yaani mukatueleza mambo mengi ambayo mulitaka yawe kwenye huo utangulizi. Tuliketi chini na maoni mengi ya wakenya, ukiangalia katiba ambayo tuko nayo sasa, haina utangulizi. Ukifungua kurasa ya kwanza, inaanza direct kukueleza yale ambayo unatakiwa ufanye, direct, bila kukupatia hata introduction. Inaanza tu kwa kukueleza jukumu zako kama mwana-kenya na vile ambavyo serikali inatakiwa ifanye. Lakini tukaangalia maoni ya wakenya na pia tukatazama constitution ama katiba za nchi zingine na tukaoni ni kweli, katiba huwa inaanza na utangulizi ama preamble ama introduction. Na huu utangulizi wetu, tumependekeza ya kwamba huanze hivi.

Huanze kwa kumtambua mkenya yaani we the people of Kenya, sisi watu wa Kenya; kwa sababu hii katiba ni nani ameiunda? Si ni nyinyi mulitowa maoni, sisi kazi yetu ilikuwa ni ya ukarani, kuyaandika tu yale mlisema na ndio haya tumemrudishia. We the people of Kenya, sisi watu wa Kenya. Kwa line ya kwanza tunasema ya kwamba sisi wanakenya tuko tofauti. Tuko tofauti kwa sababu ya mila zetu, kabila zetu, dini zetu, ni tofauti kwa kweli tuko tofauti. Lakini hapo tunatambua ya kwamba,

ingawa sis wanakenya tuko na tofauti moja na ingine, sisi sote ni watu wa Kenya. Kwa hivyo tunasema kwa kingereza we are aware of our ethnic, cultural and religious diversity, lakini sote ni watu wa Kenya na tunajitahidi kuishi pamoja kama Wakenya.

Tena tukiendelea kwenye huo utangulizi, line ya mwisho tunasema ya kwamba exercising our sovereign and inelebial rights, wa kingereza ya kujiundia hii katiba yetu. Yaani katika huyo utangulizi, tunatambua ya kwamba sisi wanakenya ndio tumejiundia hu katika yetu. Kwa hivyo tunasema ya kwamba kweli tulijihusisha kwa kazi ya kuunda katiba, we participated in the constitution making process, katiba yetu sisi ndio tumeunda. Kwa hivyo hapo mwisho na nilisikia kwamba watu wa Gichugu walipendekeza ya kwamba tumtambue Mungu, tumesema God bless Kenya. Mungu aibariki nchi yetu ya Kenya. Kwa hivyo huo ndio utangulizi wetu na ningemuambia siri moja ni ya kwamba tulipokuwa kule kwenye tume, huo utangulizi tuliujadili sana. Kwa sababu kila mtu alikuwa anapendekeza lake, mwengine unasema hebu tuanze na wimbo wa taifa hapo mbele, mwengine anasema hebu tuanze kwa kwanza kutaja hili ama lile, mwengine anasema tusitaje neno kabila, mwengine anasema tutaje hili na lile lakini hiyo ndio ilikuwa compromise, pale ambapo tulikubaliana ya kuwa huu utangulizi ndio tutaanza nao.

Tukiendelea kwenye chapter ya kwanza, kwa hivyo huo ndio utangulizi, chapter ya kwanza tutaipata kwenye ukurasa wa nne, page number four, ndio inajihusisha na chapter ya kwanza. Chapter ya kwanza inaongea juu jambo ambalo ni la muhimu sana, kwa kingereza tunasema sovereignty of the people. Yaani tunasema ya kwamba katika chapter ya kwanza, mwana-kenya ama raia wa Kenya ndie mwenye nguvu zote. Na hizo nguvu ni gani ambazo tumempatia rais wa Kenya? Nguvu ya kwanza ni ile ya kuunda bunge, wewe kama mwana Kenya ndio mwenye uwezo wa kuunda bunge, kuwachanguwa wale ambao wataketi kwenye bunge na kadhalika.

Pia tumempatia raia wa Kenya nguvu ya kuinda serikali, Yaani rais akifanya kazi, anafanya kwa niaba yako kama waraia wa Kenya. Tena tukasema raia wa Kenya tumempatia nguvu ya kuunda makoti, wale ma-judges ndio maana tumevaa hizo badge zetu ya yellow, tunasema sisi ndio tumewapatie nguvu kikatiba ya kufanya kazi ambayo wako nayo. Kwa hivyo mwana-kenya tunasema ndie mwenye nguvu zaidi nchini. Ukiangalia katiba tuliyo nayo, haitambui mwana-kenya na haitambui mwana-kenya ama raia wa Kenya kuwa ndie ni mwenye nguvu. Kwa hivyo katika hii katiba jambo la kwanza, chapter ya kwanza, article ya kwanza tunatambua nguvu za mwana-kenya. Kwa sababu hii ni katiba ya wana-kenya.

Tukienda kwenye article ya pili, na article ya pili iko kwa ukurasa hiyo hiyo tu, article number two, utaona number ambazo ziko hapo kando ambazo ndizo article. Mukiangalia article ya pili, hiyo ibara ya pili inaongea juu ya, kwa kiingereza tunasema supremacy of the constitution. Yaani tunasema ya kwamba hii sheria ya katiba, ambayo sisi wana-kenya ndio tumeiunda, ndio tunataka iwe na nguvu zaidi nchini. Yaani hakuna sheria yoyote ambayo itakuwa na nguvu kuliko ile ya katiba. Iwe ni sheria ambayo imebuniwa na bunge, iwe ni sheria ambayo ni ya kimila, iwe ni sheria ambayo pengine ni ya shuleni ama pahali popote, sheria ambayo itakuwa na nguvu zaidi ni ile ya katiba. Na tena hiyo katiba munakumbuka imeundwa na nani? Na sisi wana-kenya. Kwa hivyo hii katiba yetu ndio tumeipatia nguvu iwe ndio katiba yenye nguvu zaidi.

Ibara ya tano, article number five inaongea juu ya sheria ambazo zitatumika nchini kwetu. Na sheria ambazo zitatumika ni nyingi, ya kwanza ambayo tumesema ndio yenye nguvu kabisa, ni ile sheria ya katiba, the constitution. Ya pili ni sheria ambazo zitabuniwa na bunge, ukimchagua mwana-bunge wako kazi yake ni kuketi na wenzake na kuziunda sheria ambazo zinaendelea kutongoza. Sheria ya tatu ni ile ya mila, customary law. Kuna sheria za kimila ambazo tunasema tunaendelea kuzitambua. Hata hivi sasa vinatambulika kikatiba na pia tunasema kwa katiba yetu, hatubadilishi tutaendelea kujipatia recognition. Lakini sio mila zote, sheria za mimila ni kwa mfano zile za ndoa. Mtu akipenda kuoia ama kuolewa katika sheria za kimila ambazo tunasema kwa katiba yetu, hatubadilishi tutaendelea kujipatia recognition. Lakini sio mila zote, sheria za kimila basi anaweza kuoia katika hizo sheria. Kukiwa kuna kuwachana katika ndoa na muliowana kwa sheria za kimila, basi pia mutawachana kwa hiyo sheria.

Kwa hivyo sio sheria zote za kimila ambazo zinatambulika, ni zile za kifamilia ndoa, watoto na kadhalika, hizo ndizo sheria ambazo zinatambulika. Pia hizo hivi sasa zinaendelea kutambulika kama sheria na tumesema kwa katiba yetu draft hatubadilishi sheria za kisilamu na kihindu, zitaendelea kutumika. Lakini tena sio sheria zote ni zile tena ambazo ni za kifamilia ama kijamii, ndoa, watoto, kuwachana katika ndoa na kadhalika pia uridhi wa hapo. Na pia kuna sheria zingine East-Africa, Africa Mashariki, hizo pia zitaendelea kutumika kama sheria nchini kwetu. Tukiendelea kwenye chapter ya pili, sikuwa nimesema mbeleni lakini vile ambavyo tunafanya ni kusisitiza yale ambayo ni ya muhimu ama yale ambayo tumeona ni ya muhimu sana.

Tukienda kwenye chapter ya pili ambayo iko kwenye ukurasa hiyo hiyo tu ya nne, page no. four, ibara sasa ni ya sita article no. six. Katika hiyo ibara, tunaitambua nchi yetu ya Kenya. Tayari tumesema ya kwamba hii katiba ni yetu tukiwa wakenya na je hiyo Kenya ni gani? Nchi yetu ya Kenya. Lazima pia tutambue ile ardhi ambayo tutaita Kenya na tumesikia hadithi nyingi sana kwa mfano kwamba jirani zetu Uganda huwa wanasema nchi yao imeenda mpaka ikafika, ikafika? Hamjasikia ya kwamba, Nyahururu, Naivasha. Wanasema imekuja imefika Naivasha, mzee mwegine aliniambia imekuja mpaka up-land sijui! Lakini katika katiba yao, vile ambavyo wamedefine ama vile ambavyo wametambua nchi yao, pia wamekuja kidogo wakaingia katika nchi yetu. Na sasa tunataka kikatiba, kwenya katiba yetu, tuseme imeanza wapi na imefika wapi. Na hapo baadaye mutaangalia draft ambazo mkanazo baadaye, mutaona ya kwamba huko kwenye page za mwisho tumeandika kiutalamu kabisa boundaries zetu.

Zinaanza wapi kule mpaka wetu na Somalia, mpaka wetu na Ethiopia, mpaka wetu na Uganda, Tanzania, tumeandika kitaalamu kabisa, hata mimi sielewe ni ile lugha ya kijogrofia, ndio tuweze kuelewa ardhi yetu haswa ni gani katika nchi yetu. Tena katika ibara ya saba, article no. seven, vile ambavyo tumesema ni hivi, sio mipaka yetu tu baina ya nchi yetu na nchi nyingine ambayo tunatka kutambua. Lazima pia tutambue mipaka yetu ndani ya nchi yetu, kwa mfano mipaka ya provinces, mawilaya, mipaka ya districts na mipaka ya constituencies. Mara nyingi huwa tunaamka tunasikia kuna district zingine zimeundwa ama zengine sijui zimefanya nin na nini. Sasa tukasema ya kwamba lazima tutambue district, na provinces na constituencies ambazo tuko nazo kikatiba. Ndio mtuo yeyote akipenda kubadilisha province, mipaka ya province ama district ama kubuni mpya lazima arudi kwa nani? Kwa sisi wananchi, kwa sababu sisi ndio wenye kuiunda katiba yetu. Kwa hivyo pia hapo nyuma ya hiyo

draft yetu mutapata ya kwamba tumeandika orodha ndefu ya province zetu ambazo ni nane, pia tukaandika orodha ya district zetu ambazo ni sabini.

Kwa hivyo sasa zimetambulika kikatiba, hivi sasa katiba tuliyonayo haitambui mipaka ya province, ama district ama constituencies, hiyo kazi inawachiwa upande wa serikali lakini sasa twasema tumezitambua hizo districts sabini, provinces nane.

Tena katika ibara ya nane vile ambavyo tumefanya ni kutambua capital city ama mji mkuu wa taifa letu kuwa ni ule wa Nairobi. Katika ibara a article no. nine; hapo tunatambua lugha ambazo zitatumika katika nchi yetu. Lugha ambazo zitatumika nyumbani; hapo tunasema ya kwamba official languages, lugha ya kutumiwa katika mikutano ya public ama katika document zozote ambazo zitatengenezwa na ninazo-public hizo lugha ni mbili, kingereza na kiswahili. Na sisi tumeanzisha huwo mtindo kama tume ya katiba report yetu mlipata kwanza kwa kingereza, tutaita wataalamu wakatafsiri, ikaja kwa kiswahili.

Draft ambayo muko nayo leo, wengi wenyu nafikiria muko na ile ya kingereza lakini tushamaliza kutafsiri ile ya kiswahili na sasa mtapata wakati pia wakusoma ile ya kiswahili. Ndio kila mkenya aweze akaelewa yale ambayo yanaendelea nchini. Lakini pia lugha zetu za kimama, kikuyu, kijaluo, kisii, kiluhya na kadhalika, tunasema ya kwamba hatutaki tuzisahau. Ni lugha ambazo ni muhimu. Ni kweli tuko tofauti lakini pia huo utafauti wetu pia ni mzuri, kwa hivyo hatutaki tutasahau hizo lugha zetu za kimama. Na tumeipatia serikali jukumu ya kuendeleza hizo lugha, ifanye kila iwezavyo ndio hizo lugha zetu tusiweze kuzisahau, tuwafunze watoto wetu na tuendelee pia na hizo lugha.

Pia lugha ya ishara ambayo inatumiwa na mandugu zeu ambao ni hearing impaired, wale ambao hawawezi kusikia vizuri basi tunasema hiyo lugha ya ishara pia iendelezwe na pia ile lugha ambae tumeelezwa hivi asubuhi na Bw. Wachira ya Brail, pia hiyo tumeipatia serikali jukumu a kuiendeleza. Katika ibara ya kumi, article no. ten., kuna jambo la muhimu sana hapo. Tumesema ya kwamba, tukiongea mambo ya dini hakuna dini ambayo itakuwa juu ya ile ingine, dini zote zitakuwa na haki sawa. Haki itakuwa ni sawa ya madini yote, watu wengi nimesema ya kwamba tumesafiri tumetoka kule Nyandarua, tukaenda, Kipipiri, Ol' Kalao, tukaja huku tukaenda pahali pengi sana na watu wameniliza, je kuna zile dini ambazo tunaziweka question mark, alama ya kuuliza pengine hapo hatutaki kuzitaja. Watu wanasema ni dini lakini sisi tunaona eeh!

Sasa vile ambavyo tunasema hapa ni kwamba, dini ambayo imetambulika kikatiba, kisheria, yaani ile dini ambayo imepewa registraton katika taifa letu, hizo dini tunasema ya kwamba zote zitakuwa na haki iliyo sawa. Hakuna moja ambayo itakuwa juu ya ingine, kama ni kihindu wakristo, waisilamu, dini ambazo kumi na tatu, article no. thirteen, tunaongea juu ya zile ambazo tunazitambua sasa kuwa public holiday na hapo tumezipatia jina mpya, National day. Na vile tulijiuliza kama wana tume ni hizi katiba tulio nayo sasa haitambui siku ambazo ni National Day ama public holiday. Tukasema kikatiba tunataka kutambua siku ambazo tunazikumbuka kama wakenya kuwa national day. Na tumeweka proposal ya siku tatu, tumependekeza siku tatu na hapo baadaye mutanieleza munataka tuzitowe kabisa, tuongeze, tupunguze, mwatakaje? Itakuwa ni siku yenyu watu wa Gichugu.

Ya kwanza ambayo tumependekeza ni ile ya 1st June, ambayo ni siku gani? Ya madaraka, siku ambayo tulipewa madaraka, Ya pili ni ile ya 11th December ambao ni siku ya Jamhuri, ya tatu ni mpya. Ya tatu ambayo tunaipendekeza tumesema iitwe katiba day. Maana ya kuongea juu ya katiba day ni hii, sisi wana-kenya katiba ile tuliyo nayo sasa hatukujihusisha kwa kuianda, ilikuwa ni wakati na wazee ambao tuko nao watatuuliza, ilikuwa ni wakati ambao tunapewa uhuru. Ndipo wazee wakawatuma wenzao wengine waende kule Lancaster, waketi, washirikiane kule, waende kwenye negotiations na waje na hiyo katiba na pia tupewe uhuru.

Kwa hivyo wana-kenya hatukuwa na nafasi ya kutoa mapendekezo yetu ama maoni yetu. Tuliletewa sheria, tukasema ndio na hiyo sheria imeendelea kutuongoza. Sasa tunasema ya kwamba, kama wananchi wakenya tumepewa nafasi ya kujiundia katiba yetu sisi wenyewe. Kwa hivyo tunapendekeza ya kwamba tuwe tukikumbuka siku ambayo hii katiba, Mungu akitujalia itakuwa ndio sheria tuwe tukiita katiba day. Hayo basi ndio mapendekezo yetu kuhusu National days ambazo tunazozipendekeza, thank you!

Eunice Gichangi: .... Kwa hivyo tukienda kwenye chapter ya nne, kurasa sasa ni la tano, vile ambavyo tunaongea hapo, maneno ambayo tunayataja hapo ni kuhusu uraia. Ni nani ambaye anaweza kuwa raia wa Kenya. Na hapo tumebadilisha kidogo kutoka kwa sheria ambazo tuko nazo sasa. La kwanza tunasema ya kwamba mtu yoyote akizaliwa na mzazi ambae ni mwana Kenya raia wa Kenya basi ana haki ya kuwa raia wa Kenya. Kwa hivyo ikiwa mama yako ni raia wa Kenya na tuseme hata baba yako sio raia wa Kenya, basi una haki ya kuwa raia wa Kenya. Ikiwa baba yako ni raia wa Kenya, mama yako sio raia wa Kenya, una haki ya kuwa raia wa Kenya.

La pili tunasema ya kwamba ikiwa mtu yoyote ataoa ma kuolewa na mtu ambae ni raia wa Kenya basi atakuwa na haki ya kuwa raia wa Kenya. Hivi sasa sheria tuliyo nayo inasema ya kwamba ikiwa wewe ni mwanaume na utamoa mwanamke ambaye sio raia wa Kenya, basi huyo mwanamke atakuwa na haki ya kuwa raia wa Kenya. Lakini ikiwa wewe ni mwanamke kama mimi kwa mfano na niolewe na mwanaume ambaye sio raia wa Kenya, basi huyo mwanaume hatakuwa na haki ya kukua raia wa Kenya. hapo basi tukasema tubadilishie, tuseme ya kwamba yoyote ambaye ataoa ama kuolewa n mtu ambaye ni raia wa Kenya ana haki ya kuwa raia wa Kenya. Lakini tumesema ya kwamba wakae miaka mitatu katika ndoa kabla ya kupewa haki ya kuwa raia, ndio maoni tuweze kujua kama wako serious, ama wanataka tu kutafuta uraia wa nchi yetu nzuri. Kwa hivyo wapewe hiyo miaka tatu, wakishakaa miaka tatu basi wana haki ya kuwa wan-Kenya.

Jambo lingine ambalo tumelitaja hapo, tumesema ya kwamba raia wa Kenya, ukiwa wewe ni raia wa Kenya na una uraia wa Kenya uende huko nchi ingine ng'ambo na ubarikiwe upewe uraia wa nchi hiyo, tumesema kikatiba ya kwamba utakuwa bado na haki ya kuwa bado umeushikilia ule uraia wa Kenya. Hivi sasa, ukienda ng'ambo upewe uraia wa nchi nyingine, na tumesikia wengi huenda huko wanabarikiwa kama ni amerikani, kama ni Ufaransa na kwingineko, unapewa uraia wa nchi hiyo ingine. Ukipewa huo uraia immediately and automatically ule uraia wako wa Kenya unaisha, ndio ukija huku Kenya unakuja kama mgeni ama tourist. Unakuja kutembea, umepewa siku fulani za visa vikiisha unarudi kwenyu. Na saa hiyo pengine jina lako ni

wanjiru umetoka huku gichugu. Kwa hivyo hapo tumebadilisha tukasema ya kwamba utakuwa na haki ya bado kuwa na ule uraia wako wa Kenya, hutaupoteza hata ukipaa uraia wa nchi nyingine.

Katika chapter ya tatu, sasa tuko kwenye chapter ya tatu kurasa ni hiyo hiyo tu ya nne ibara ni ya kumi nanne. Katika hiyo chapter ya tatu tunaongea juu ya malengo ambayo tunataka tuipatie serikali yetu, tunataka serikali iwe na malengo gani, national goals, values and principles. Hivi sasa tuwa tunasema serikali tunataka itufanyie jamb fulani, tena tunataka ifanye jambo fulani. Lakini ukiangalia kwenye Katiba yetu, hatujaipatia serikali yetu malengo yoyote. Huwa tu tuana-hope ama tungependa sana serikali, tunataka serikali itufanyie nini kikatiba. Lakini pia tukasema ya kwamba kila mwaka na mukiangalia hiyo ibara ya kumi na nne sub-article eighteen, tumesema ya kwamba kila mwaka serikali itakuwa ikitoa repoti bungeni. Rais wa Kenya atakuwa akitoa repoti ya kusema; malengo yale tuliopewa kikatiba tumefikisha wapi. Kwa hivyo kama ni mashule, rais atakuwa akisimama anasema pengine tumejenga mashule ishirini; moja iko gichugu, ingine iko wajir, ingine iko Kwale, ingine iko Nakuru na kadhalika, ndio tuweze kuona vile ambavyo jukumu za serikali zinaendelea kukuzwa, tuko pamoja? Kwa hivyo hapo tumepatia serikali kupitia kwa rais kila mwaka wanatuonyesha wamefika wapi, ndio tukaweza kuona kazi wanaifanya na pale hawaifanyi kazi, tunapatambua.

Lakini katika ibara ya kumi na tano, tunasema hata wewe mwananchi tusilale tukiwa raia wa Kenya. Pia tuko na kazi ambazo tunajipatia sisi wanakenya, kazi ya kwanza; hii Katiba tukijaliwa iwe ndio ni sheria, tunasema ya kwamba lazima sisi wananchi tujue na tuilinde. Hivi sasa tukijiuliza ni wangapi tunajua na kuifahamu Katiba tuliyo nayo sasa, tunaifahamu? Tunajua sana kweli? Hapana, na ndio sheria yetu. Sasa tumesema ya kwamba kikatiba tunataka kila mwananchi awe amejua na amefahamu Katiba yake, na tumeanzisha huo mtindo, tumekuletea hata kabla ijakuwa sheria ikiwa ndio draft bado uwe umejijulisha. Na ikiwa ndio sheria, uendeleo kujijulisha ndio kila mtu ajue haki zake kikatiba na jukumu za serikali, pia unilinde kama Mkenya.

Jambo lingine tumesema ni lile la kwamba kila mwana-Kenya atakua na jukumu ama kazi ya kupiga kura. tulisema hapo katika chapter ya kwanza ya kwamba, tumetambua mwananchi ama raia wa Kenya ndie ameunda bunge, ndie mwenye uwezo wa kuunda bunge. Basi tusipoenda kuchaguana tumengoja nani aje achaguane, kwa hivyo tunasema tumejipatia kazi ya kupiga kura. Hayo basi ndio mambo ya uraia na mambo ya National goals ama mambo ya jukumu zetu kama wananchi na jukumu za viongozi wetu.

Chapter ya tano, tukiwa tuko kwenye chapter ya tano ssa ukurasa ni wa sita, chapter ya tano inahusu haki zako kama mwana-Kenya, kama raia wa Kenya. Wewe una haki gani? Na ni muhimu tujue haki zetu, ndio tukipokonywa na yeyote tuanjua ya kwamba kikatiba hiyo ni haki yetu. Haki ya kwanza ambayo uko nayo na ninasisitiza tena, haki zile ambazo ni za muhimu ama zile ambazo tumezibadilisha. Ibara ya thelathini na mbili, article number thirty-two tumesema ya kwamba kila mwana-Kenya ana haki ya kuwa hai. Una haki ya kuwa hai, hakuna yeyote ambae ana haki ya kukupokonya uhai wako. Kwa hivyo hapo tumebadilisha kidogo, tukasema ya kwamba ile hukumu ya kifo tumeiondo na nimesikia tulipokuwa tukisomewa maoni yenyu, mulipendekeza tuiondoe. Kwa hivyo ile hukumu ya kifo imeondolewa, lakini hatusemi ya kwamba eti hii katiba

siku ile itakuwa ni sheria mutakutana pale sijui sokoni na wale watu walikuwa wamefungiwa kifo, tumesema hivyo hapana.

Tumesema ya kwamba ile hukumu ya kifo, yeyote ambae amehukumiwa kifo itabadilika iwe ni hukumu ya kufungiwa maisha, life imprisonment kwa kingereza. Kwa hivyo hilo ni jambo moja ambalo tumelibadilisha. tena pia nikiwa kwa hukumu, tumebadilisha tena tukasema ya kwamba, ile hukumu ya kuchapwa viboko, huwa tunasikia ya kwamba fulani amefungiwa na tena akaongezwa achapwe viboko saba ama kumi n nne ndio maximum. Tumesema tena hiyo hukumu ya kuchapwa viboko tumeiondoa lakini hapo hakuna replacemtn yoyote, tumeiondoa tu pakae bila.

Tukiendelea katika ibara ya thelathini na tatu na pia ya thelathini na nne, zinaongea juu ya haki zetu kama Wakenya. Na hapo ndippo tunasema ya kwamba, tukiwa kama Wakenya tuna haki sasa. Hakuna Mkenya yoyote ambae atabaguliwa kila Mkenya atakuwa na haki sawa. Kwa hivyo tunasema ya kwamba katika ibara ya thelathini na nne, ikiw kwa mfano umeenda kujiriwa kazi huwezi kukatazwa kazi eti kwa sababu pengine wewe ni wa dini fulani, ama wewe ni wa kabila fulani, ama wewe ni mwananume, wewe ni kijana, wewe ni mwananmke na kadhalika. Kwa hivyo hapo tunaongea juu ya haki zetu na usawa wetu kama Wakenya. Kwa hivyo kila Mkenya ana haki sawa na Mkenya mwenzake, iwe wewe ni mtu ambaye ni mama amababa, kila Mkenya atakuwa na haki wawa. lakini katika ibara ya thelathini na tano, article number thirty five na bado tuko kwenye lile kurasa la sita, hapo tunasema ya kwamba tumetambua vikundi mbali mbali ambavyo vinahitaji kusaidiwa kidogo tu! Kwa saabu pengine kwa sababu za historia ama kimila ama kidini, hawajaweza kuwa na haki sawa na wenzao.

Kwa hivyo tumesema kundi la kwanza ambalo tumelitambua kwenye ibra ya thelathini na tano, ni le ya wamama. Na tukasema ya kwamba wamama watakuwa na haki sawa na wanaume. kwa hivyo wanaume na wanawake watakuwa na haki ambazo ni sawa. tena hapo tunasema ya kwamba kukija mambo ya kuridhi, mtoto wa kiume na mtoto wa kike hakutakuwa na descrimination, watakuwa na haki sawa. kwa hivyo mambo ya uridhi pia tumesema haki zitakuwa ni sawa.

Katika ibara ya thelathini nas sita, article number thierty six, hapo tunatambua kikundi kingine, na hicho kikundi ni kile cha watu ambao ni wazee. Kati yetu, je, tumesemaje juu ya watu waliokomaa kiumri? La kwanza tumesema ya kwamba hao watu mbao ni wazee katika taifa let, watakuwa na haki ya kujishirikisha katika mambo ya kitaifa, katika mambo ya kuendeleza taifa letu ambayo itakuwa ni haki sawa na wenzao. Pia tukasema ya kwamba hao watu ambao ni wazee lazima walindwe. Ya kwanza, watalindwa na famili zao. Kwa hivyo kama wewe leo umetoka kwa familia ambayo pengine kuna mtu ambaye ni mzee, awe ni baba yako , mama yako ama nyanya yako, kikatibasasa tumesema ya kwamba utakuwa na jukumu ya kumlinda huyo mtu. Jambo lingine ni hili tumeipatia serikali jukumu ya kuilinda watu ambao ni wazee na pia hapo tunasema ya kwamba ni kuwalinda vipi. Matibabu ambayo inafaa, kuishi kwenye nyumba amabyo inafaa, chakula ambacho kinafaa na kadhalika.

Na hapo ndio tunasema ya kwamba kila mwka tumesema rais anatoa repot kwenye bunge katika zile jukumu za serikali na tena hapo pia, atakuwa akitaja mambo ya wazee wameongaliwa kiviipi, jukumu zimefikishwa wapi? Sehemu ingine ambao tumeitambua ya watu ambao wanaohitaji usaidizi ndio wawe na haki sawa ni ile ya watoto, ibara ya thelathini na saba article

number thirty seven. Nafikiria tuko kwenye ile kurasa sas ni ya saba, na tunasema watoto wote wana haki sawa. Iwe huyo mtoto amezaliza katika familia ambayo ako na baba tu ama familia ambayo ako na mama tu, ama familia ambayo hana baba, hana mama, tulimpata pale pengine tukasikia akilia, tukamuokota, watoto wote wana haki sawa, na hizo haki ni za aina gani?

Mukiangalia ibara ya hamsini na nane, tumeongea juu ya elimu. Tukasema ya kwamba watoto wote wana haki ya kupata elimu ambayo ni ya bure na ya lazima ya primary. Hivi sasa huwa tunaambiwa ya kwamba elimu ni ya bure, elimu ni ya bure? Primary munalipa? eeh, tunalipa sana, lakini ukiangalia Katiba, Katiba haijapatia serikali jukumu ya kupatia wote elimu ya bure. Sasa kikatiba tumetambua hiyo haki katika ibara ya hamsini na nane, article number fifty eight, tukasema ya kwamba watu wote wana haki ya kupewa elimu ya primary ambayo ni ya bure. Sasa kikatiba tumetambua hiyo haki katika ibara ya hamsini na nane, article number fifty eight, tukasema ya kwamba watu wote wana haki ya kupewa elimu ya primary ambayo ni ya bure na ya lazima. ya bure kusema ya kwamba mtoto wako akifukuzwa kutoka primary hii katiba tutkajaliwa iwe sheria basi serikali ina la kusema. Nawe kukipatikana mtoto wako yuko nyumbani ati ako huko sijui kwa kahawa, sijui wapi na si siku ya shule pia wewe una la kusema. kwa hivyo jukumu ni lako kama mzazi na la serikali.

Sehemu ingine ambayo tumetambua ni ile ya watu ambao ni disabled, wtu ambao wana disability, watu walemavu. Mukiangalia ibara ya thelathini na tisa, article number thirty-nine, tumesema ya kwamba watu ambao wana shida mbali mbali za ulemavu wana haki sawa na Wakenya wenzao. kwa hivyo hapo tumependekeza ya kwamba ikiwa ni pahali pa public, kwa mfano ikiwa ni htoeli na hoteli pengine ina gorofa. Kwa hivyo kama ni lift, waiweka hapo, ikiwa ni mabasi ama matatu, ziwe zikitengenezwa ama mwenyi hiyo basi awe akijua ya kwamba kuna uwezekano kuje na mtu ambaye atakuwa na wheel chair na ahitaji kutengewa sehemu ambayo anaweza kukalia akiwa na ile wheel chair. kwa hivyo tumesema ya kwamba wana haki ambazo ni sawa na pahali ambapo wanahitaji usaidizi kutoka kwa serikali ama hata kutoka kwa wanakenya wenzao, lazima wapewe kikatiba. Kwa hivyo hizo ni haki za disability ama watu ambao ni disabled.

Pia katika katiba yetu, mukiangalia kutoka kwa ibara ya hamsini na saba, article number fifty seven, sasa tuko ukurasa wa tisa; hapo tunatambu haki zingine ambazo ni mpya. Hatuna hizo haki katika Katiba ambayo tuko nayo sasa. Kwa mfano haki za matibaby na hapo jambo moja ambalo tunasemi ni hiv; ikiwa kutakuwa na emergency, yaani mtu fulani penginge amehusika pengine kwenya ajali na hospitali ambayo iko karibu hata pengine ni ya private, hivi sasa huwa tunasikia mtu akipelekwa kwenye hiyo hospitali, saa hiyo hali yake ni ile ni ya maututi, anaulizwa deposit, eeh, na saa hiyo hali yaki iko pale katikati. sasa tunasema ya kwamba mtu yoyote ambaye ako in an emergency ama haki ya kutibiwa. Kupewa hiyo hudumu ya kwanza ndio tuweze kuokoa maisha yake. hayo tumeyaweka kwenye Katiba.

Pia tumeongea juu ya haki za chakula, article sixty. tukasema ya kwamba ni haki zetu kama wakenya kila moja wetu awe kwenye hali ambayo hatuna njaa. Kwa hivyo isisikike ya kwamba kuna mkenya mwenye njaa. Na hatusemi ati mkenya apate chakula fulani, ama aina fulani, lakini tunasema asiwe na njaa. Na kila mwaka serikali inatoa reporti ya kuonyesha vile ambavyo wamehakikisha ya kwamba hakuna mkenya mwenye njaa na kila mkenya ameweza kupata maji na sio maji tu ni maji ambayo

ya inamtosha na maji ambayo yanafaa. Kwa hivyo hapo tunaipatia serikali jukumu za kutupatia hizo haki za maji na za chakula. Kwa hivyo hizo ni haki zetu kama wanakenya na imesema ninasisitiza tu zingine, zingine tutaenda, tutazijua, tutazifahamu hapo mbeleni. Lakini usije ukapokonywa haki yako na saa hiyo iko kwenye Katiba yako, kwa hivyo hizo ni haki zetu kama wakenya.

Sasa tunataka tuende kwenye sehemu ingine ambayo in ya muhimu sana ambayo inahusu uchaguzi, representation of the people. Chapter sasa ni ya sita, tunapendekeza yapi kuhusu mambo ya uchaguzi. Kwa hivyo hapo tutaanzia chapter ya sita lakini nitatoa summary kwa sababu inaenda mpaka chapter ya saba na ya nane. Chapter ya sita tuko kurasa, kurasa ni ya kumi na moja, page number eleven. Kwa hivyo kuhusu uchaguzi mambo ni haya. Ya kwanza katika ibara ya themanini na tisa, kutoka hapo, eighty nine, tunaongea juu ya vyama vya kisiasa. Wanakenya wengi walisema ya kwamba vyama vya kisiasa ni muhimu. Na tumezitambua kwenye Katiba yetu. Ya kwanza tukasema ya kwamba vyama vya kisiasa vitakuwa vikipewa registration na ile tume ya election, Electoral Commission. Na ndio chama cha kisiasa kiweze kupewa registration, lazima hio chama iyoyeshe ya kwamba katika manifesto kimeweza kuonyesha ya kwamba kitavutia wanakenya kutoka kwenye pembe zote. Ndo isiwe chama fulani kina wafuasi kutoka area fulani na kile kingine kutoma area ingine.

La pili, holo chama lazima kionyeshe ya kwamba kitalinda haki za wakenya na pia kitalinda Katiba ya wakenya. Lakini jamo lingine ambalo tumeipendekeza ambalo ni mpya ni hili:- ya kwamba kila chama kitakuwa kikitoa orodha ama hesabu kila mwaka. Kusema ya kwamba chama chetukwa mfano kina pesa kiasi fulani na katika mwaka huu, tumezitumia kufanya jambo fulani. Hivi sasa tunajua ya kwamba tuko na vyama vya kisiasa lakini hatupati nafasi kama wananchi ya kujua kwamba wako na pesa fulani na wamezitumia kwa njia fulani. Kwa hivyo kila mwaka chama cha kisiasa lazima kitoe hesabu ya pesa ambazo wametumia.

Jambo lingine ambalo ni mpya ni hili:- Ya kwamba kila mwaka kutoka budget, budget ikisomwa kila mwaka lazima kutengwe 0.3% ya pesa za budget zitengwe ziwewe katika ile tunaita political parties funds. Na hizo pesa zitakuwa zikitumiwa na vyama vya kisiasa, lakini sio vyama vyote, itakuwa ni kila chama ambacho kimeweza kuonyesha ya kwamba kimepata asili mia tano 5% of the national vote. Kwa hivyo kila chama lazima kijaribu sana kupata wafuasi wengi ndio maana kipate pesa, ndio kipate kupata hizo ama kunufaika kutoka kwa hizo pesa. Kwa hivyo lazima kila chama kiaribu kuwapata wafuasi kutoka kila area ndio wajaribu kupata angalau ile 5%, asili mia tano ya wafuasi, hayo ni mambo ya chama..

Yale mengine muhimu sasa sasa yanahusu uchaguzi na ninataka sasa tusikize kwa makini ndio usiweze kudanganywa, wengi wamedanganywa na magazeti na maredio na kadhalika, nataka tukitoka hapa tuwe tumeelewa kabisa yale ambayo tunsema juu ya uchaguzi. Vile ambavyo sisi ufanya uchaguzi hivi sasa ni hivi. Wale ambao wangependa kuchaguliwa waw wanabunge wa constituency fulani, huwa wanajitokeza siku ya uchaguzi. Nasi km wanakenya tunaenda, tunamchagua yule mtu binafsi ambaye tunatambua tungependa awe kiongozi wetu ama mwanabunge wetu vile mlivyomchagua mwanabunge wenyu. Lakini nchi zingine vile ambavyo vinafanya uchaguzi, huwa kabla ya uchaguzi, kila chama cha kisiasa katika hiyo nchi kinatengeneza orodha

ma list yawatu ambao kingependa wachaguliwe waende katika bunge. Kwa hivyo ni kusema ya kwamba sisi tukienda katika uchaguzi huwa tunapiga kura, tunampigia yule ambaye tungependa achaguliwe awe mwanabunge wetu. hiyo ni system yetu, tunaenda tenamchagua mtu mmoja ambaye tungependa awe mwanabunge. Lakini tunasema katika nchi zingine vile ambavyo wanafanya, kila chama cha kisiasa huwa inatengeneza orodha na kinasema ya kwamba, mokituchagua sisi tukiwa chama “A” ama chama “B”, hawa ndio watu ambao wataenda bunge kwa kura zenyu.

Kwa hivyo wanatengeza orodha wanasema orodha yetu tunapendekeza A, B, C, D mpaka mwisho 1, 2, 3 mpaka mwisho ambao wataenda bungeni. Chama kile kingine pia kinatengeneza orodha kutoka wa kwanza mpaka wa mwisho na kile chama kingine. Kwa hivyo wananchi wa nchi kama hizo kama South Africa wanaenda, hawaendi kupigia mtu binafsi kura wanaenda kupigia nani, chama. Ndio unaenda waangalia wakati wa campaign unaangalia ile orodha ambayo ina kufurahisha wewe binafsi na ukienda kupiga kura unapigia kile chama ambacho kina orodha ambayo imekufurahisha sana. lakini sisi tumesema system yetu tukienda, tunachagua mtu binafsi. Tulisoma, tukaangalia hizo system mbili tukapendekeza ya kwamba sisi, tungependekeza kama tume tuwe na system ambayo inatumia hizo system mbili, tuzichanganye, mixed system. kwa hivyo jambo la kwanza ambalo tumelipendekeza ni hili:- Nyumba za bunge zitakuwa ni mbili, wale ambao watakumbuka wakati wa kupata uhuru tulikuwa na nyumba mbili za bunge. Sasa tunapendekeza turudi kwenye hiyo mtindo tuwe na nyumba mbili za bunge.

Ile nyumba ya chini, lower house, ama National Assembly tunapendekeza hivi:- Hatutaki kuwapokonya ile haki yenu yakumchagua mwanabunge kutoka kwa kila constituency. Kwa hivyo la kwanza kila constituency itaendelea kufanya uchaguzi na kumchagua mwanabunge. kwaida vile tu tumekuwa tukichagua. Kwa hivyo tutakuwa na wanabunge mia mbili na kumi katika hiyo nyumba ya chini lower house, ambo wmetoka kutoka kila constituency. Lakini tumeongeza viti vya hiyo nyumba yachini, tukasema tumeongeza viti vingine tisini ndio hizo viti viwe sasa viko ngai, mia tatu. Hizo viti tisini vitatoka wapi? tunapendekeza sasa tulete ile system ingine ambayo hutumiwa katika nchi zingine. Sasa tuseme ya kwamba kabla ya uchaguzi kila chama kitakuwa kikitengeneza nini, orodha ndio kiweze kutuambia ya kwamba mukupiga kura muchagua chama chetu mtakuwa mukimchagua fulani na fulani na fulani ndio wataingia kwenye bunge. Nasi Wanakenya tutakua tukiangalia ile orodha ambayo inatufurahisha. kw hivyo ukienda kupiga kura mara ngapi, kama mwananchi, mara mbili. Moja unapigia mwanabunge wako kutoka kwa constituency, ingine unapigia chama ambacho kimekufurahisha. Kwa hivyo utakuwa ukiangalia list, unaangalia unaona ile ambayo ime-propose watu ambao umewapenda sana.

Kile chama ambacho kitapata kura nyingi zaidi, kitaweza kupata viti vingi zaidi kutoka kw vile viti tisini. kwa hivyo kila chama sasa kitakuwa na responsibility ya kutafuta wafuasi nchini kote. Kwa sababu sasa ikiwa chama kitawatafuta wafuasi Gichugu tu na je wakienda Wajir, watu wa Wajir watwapigia kura, la! Kwa hivyo lazima sasa watatafuta kura ama wafuasi kutoka kwa kila pembe ya nchi. Hiyo basi ndio nyumba yako ya chini. Lakini jambo ambalo ningependa kutaja pia nilikuwa nimsahau, katika ile orodha ambayo vyama vya kisiasa vinaunda, jina la kwanza katika hiyo orodha likiwa ni la mwanaume na pili ni la mwanamke, la tatu ni la mwanaume la nne ni la mwanamke na kuendelea hivyo. Kwa hivyo hilo ni jambo lingine kuhusu hiyo orodha, kwa hivyo nyumba yako ya chini ya bunge ndio hiyo, lower house. Wanabunge ni mia mbili na kumi kutoka kila

constituency vile ambavyo tumekuwa tukiendelea. halafu tukaongeza wanabunge tisini ambao wanatoka kwenye ile orodha ya party list.

Tena tumesema ya kwamba tuko na ile nyumba ya juu, hiyo nyumba ya juuya bunge tumeitoa wapi? wanakenya wengi nafikiria hata huku gichugu mlisema ya kwamba ile serikali ambayo iko Nairobi, nafikiria george alitusomea mukasema iko mbali, mkasema munataka serikali ikaribie kidogo. Sindio?! Ije karibu kidogo ndio muweze kusikia ya kwamba kweli serikali iko karibu nasi. Basi vile ambavyo tunapendekeza kama wanatume nihivi, ya kwamba mtindo wa serikali ambao tunauita devolution sasa tunapendekeza ya kwamba serikali itaanza kutoka village level, yaani kijijini. Na hicho kijiji ama village tumekitambua kiwe ndicho sub-locaiton. Lwa hivyo kila sub-location itakuwa na uwezo wa kujichagulia kabunge ama ka-council, village council ambayo itakuwa ikiketi kwenye hicho kijiji. Na hao council members watakuwa ni wtu wasiopungukia sita na wasiozidi kumi, six to ten members ambao wanaketi kwenye kijiji ama village council na pia hapo hapo kutakuwa na village administrator. Sasa ambae ataangalia mambo ya administration. Kwa hivyo sasa serikali tumeitelta mpaka kijiji, vilage, sub-location, iko karibu ama haiko karibu? Tumekaribia sasa angalau.

Kutoka kwa village ama kijiji tunasema ya kwamba tunaenda kwa locaiton. Sasa katika locaiton tunasema hivyo ya kwamba kila kijiji ama kila sub-locaiton itakuwa ikichagua representatives wawili ambao itawatuma waende wakaketi kwa ile locaiton council. Sasa tuko kwenye locaiton na ikiwa moja ya hao representatives ni mwananume yule mwingine ni mwanamke. basi wote sub-locaiton ama vijiji vyoe vinatuma representative wanaenda wanaketi kwenye ile locaitonal council Na pia hapo pia tuna locaitonal administrator, serikali bado iko karibu. Tukitoka hapo tunaenda kwenye district, district ndio itakuwa kiina cha serikali, kwa kingereza tunasema the focus of devolution. Katika district tunasema hivyo ya kwamba kila district itawachagua watu ishirini wasiopungukia ishirini na wasiozidi thelathini ambao wenye wataketi kwenye district council. Sasa niko kwenye district council na pia kutokuwa na district administration na tumesema tuisahau district ndio kiini cha serikali the focus of devolution. tukitoka kwenye district tunasema ya kwamba kila district pia itawateua watu wawili ambao wataenda kuketi kwenye province.

Sasa tuko kwenye province, moja akiwa ni mwananume mwingine ni mwanamke na wote wataenda waketi kwenye provincial council na pia kuna provincial administration. Lakini tukirudi kwenye kile kiini cha serikali, the district government, tunasema ya kwamba kila district itakuwa ikifanya uchaguzi na inamchagua mwanabunge mmoja ambae direct anaenda kuketi kwenye ile bunge, nyumba ya juu.

Sasa tuko kwenye nyumba ya juu ya bunge, kwa hivyo kila district na tumesema district ambazo tumezitambua na tunazijua sasa ni district sabini. Kwa hivyo kila district inateuwa mwanabunge mmoja anaenda kuketi kwenye nyumba ya juu ya bunge ambayo tunaita National Council and upper house. Kwa hivyo hiyo nyumba ya juu sasa, tayari tumeipatia wabunge sabini ambao wametoka kwenye district. lakini idadi yote ya wabunge ni mia moja, wale wabunge thelathini ambao wamesalia, tunasema ya kwamba viti hivyo tumetenga view ni ya wamama. Kwa hivyo kila province itakuwa ikifanya uchaguzi,

inawachagua wamama wanne ambao wataenda kuketi kwenye ile nyuma ya juu. Lakini tukichagua wanne na tuko na provinces nane watazidi. Kwa hivyo hapo tukasema Nairobi watawateuwa wanawake wawili lakini zile province zingine zitateua wanawake wanne. Sasa hiyo ndio bunge yako ya juu, kwa hivyo tunasema bunge ya juu, wabunge ni sbini kutoka kwakila district halafu tena viti ni thelathini ambavyo vimetengewa wamama wanne kutoka kila province, tuko pamoja sasa?

Audience: Eeh

Eunice Gichangi: Hiyo ndio bunge yako. Nimetaja nemo kama nominated, nimetaja?

Audience: Hapana!

Eunice Gichangi: Sijataja kwa ahivyo musidanganywe hakuna naomnated. katika hii draft hatujapropose mambo ya nomination pahali popote. Kwa hivyo hiyo ndio bunge yako ya juu. Tena mambo mengine ya muhimu tunajiuliza ni nani anaweza kuwa mwana-bunge, article number 108 ya mia moja na nane. Nani anaweza kuwa mwanabunge na hapo tunasema hivi ya kwamba mtu ambaye atateuliwa awe ni mwana bunge, iwe ni ngumba ya chini ama juu ya bunge, la kwanza lazima awe raia mzaliwa wa Kenya. La pili ikiwa ataenda kuketi kwenye ile nyumba ya bunge, lazima awe amefikisha miaka ishirini na moja. Lakini ikiwa ni ile nyumba ya juu ya bunge, basi awe amefikisha miaka thelathini na tano. Hapo tulijadiliana tukaona awe amepata ka-experience kadogo kwa sababu anakuja kwa niaba ya district yake. kwa hivyo miaka ni thelathini na tano ya nyumba ya juu, ishirini na moja nyuma ya chini.

Kukija mambo ya masomo tumependekeza ya kwamba mtu ambaye atateuliwa awe mwanabunge lazima awe amesoma akafikisha form-four 'O' level education akapata certificate ambayo inaoyesha ya kwamba alipita mtihani pass awe amesoma minimum iwe ni pass qualification kutoka kwa shule ya form four. Pia lazima awe ameelewa kabisa lugha za kingereza na kiswahili ndio mkintuma kule kwenye bunge awe anaelewa mambo ote nido awe akiwashirikisha vizuri. lakini ikiwa ni ile lugha ya ishara, sign language, hiyo tumesema kweli anaweza kuwa ni qualification. Mambo mengine ambayo ni mapya na tulipokuwa tukizikiza Bwana Wachira asubuhi, tulisikia akiongea juu ya mambo ya kumuita ama kusema ya kwamba mwanabunge tuliyemchagua awe ni mwanabunge ambaye amechaguliwa kwa ile nyumba ya chini ama ile nyumba ya juu, hatujaridhishwa na vile anafaya kazi yake tunataka kumuondoa. Basi wewe kama mwanakenya umepewa uwezo katika article number 112 ya kumuondoa mwanabunge wako. Ikiwa mtamchagua na muone kwa kweli hajafanya yale ambayo mliyotaka afanye, ama ametenda jambo ambalo si la kikatiba ama kisheria mtuakuwa na uwezao wa kumuondoa.

Na sasa tumesema jinsi ni hii ya kwamba ikiwa asili mia thelathini ya wale ambao ni registered voters, umuhimu wa kuwa registered voter, ikiwa asili mia thelathini ya wale ambao wamejiandikisha kupiga kura, wataweka kidole kwenye ile ambayo tunaita kwa kingera 'petition' yaani waweke kidole kwenye karatasi asili mia thelathini ya wale ambao wamejiandikisha kupiga kura. wapeleke hiyo petition kwa speaker wa nyumba ambaye huyo mwanabunge ameketi, huyo speaker anzishe ile tunita

public inquiry, yani uchnguzi ambayo ni public. Ikiwa itaonekana kwa kweli huyo mwanabunge vile ambavyo wananchi wanasema ni kweli basi atatolewa na uchaguzi ufanywe upya. kwa hivyo hlo ni jambo lingine ambalo tumelipendekeza katika draft ambayo tuko nayo.

Sasa nataka tuende kwa sehemu ingine ambayo ni muhimu, sehemu ya serikali, the executive. Ibara ni ya mia-moja na hamsini sasa tuko kwenye ukurasa wa kumi na tisa, page number 19 ibara ni ya 150. sasa mambo ni ya serikali, the executive. ni yapi ambayo tumeyapendekeza? kuhusu ofisi ya rais tumeibuni upya tukasema kwa kweli tutaendelea kuwa na ofisi ya rais. Lakini hapo tukasema hivi, rais ndie atakuwa the head of state, hatujabadilisha, mkubwa wa nchi yetu the head of state. Pia rais atakuwa amri jeshi mkuu, the commander in cheif of the defence forces, hapo hatujabadilisha. Lakini pia tukasema tunataka rais awe ndie chombo cha umoja wetu, the symbo of national unty. Kwa sababu hiyo tukasema hivi ya kwamba yoyote ambae atachaguliwa awe rais basi hatutaki awe mfuasi wa chama chochote. Vile ambavyo twasema ni hivi tusikize hapo; ni hivi ya kwamba yule ambaye angependa kuchaguliwa awe ni rais anaweza kupewa nomination na chama cha kisiasa na tumeonavyama vya kisiasa vimeendelea kuwa-nominate wale ambao wangependa wawe ma-raisa. anaweza kupewa nomination na chama cha kisiasa lakini pia tumeleta jambo lingine ya kwamba iwe ni rais ama hata mwanabunge anaweza pia kujisimamia mwenyewe. Independent candidate, yaani uje useme mimi nataka kuwa mwanabunge ama nataka kuwa rais lakini mimi si mfuasi wa chama chochote, lakini munaweza kunichagua. Kwa hivyo hilo ni jambo mpya tumeweka - independent candidate. Kwa hiyo kwa sehemu ya rais tunasema hivi, anaweza kuwa amependekezwa na chama cha kisiasa ama awe amependekezqa akiwa independnet candidate.

Lakini akishateuliwa awe rais, hatukuwa mfuasi wa chama chochote hatakuwa akishirikisha ama akiwa ana-represent sehemu yoyote nchini kama constituency, hatakuwa secretary wa chama chochote, hatakuwa treasurer ama chairman wa chama chochote. Ndio tukimuangalia tunaona umoja wetu, hatuoni chama chochote, tuko pamoja?

Audience: Ndio

Eunice Gichangi: Hilo ni jambo mpya. tena tukasema ya kwamba yule ambaye atapenda kuchaguliwa awe rais, hapo mbeleni lazima awe ametuambia ya kwamba mkinichagua mimi basi huyu Mercy ndio mtakuwa mnamchagua awe makamu wa rais, ile tunaita kwa kingerza running mate. yaani ndio mukienda mukimchagua rais, automatically munajua ya kwamba pia yule ambae mumemchagua awe makamu ni yule Mercy kwa sababu alikuwa ashateuliwa hapo mbeleni na rais. Ndio wakienda na waanze kazi yao ya urais na umakamu, basi yule rais hatakuwa na uwezo wa kumuondoa makamu wake kwa sababu tuliwachagua wakiwa pamoja, a team, tulichagua hiyo team. Kwa hivyo wnanchi wakienda kuchagua rais muwe mukimungalia ambaye mmmchagua makamu pia. tena hapo tumesema hivi, ya kwamba tumependekeza ya kwamba yule ambaye katika ibara ya 156, mia moja hamsini nasita, yule ambaye atapenda kuchaguliwa awe rais lazima awe na qualifications fulani. ya kwanza lazima awe raia mzaliwa wa Kenya. la pili, lazima awe amefikisha miaka thelathini na tano umri, lakini hajapitisha upande ule mwingine miaka sabaini. Hapo pia mumedanganywa, mumeambiwa hiyo tume ya Ghai imewafungia watu wengi sana, mumeambiwa hivyo

eeh?

Audience: Ndio.

Eunice Gichangi: Ati sisi wabaya tumewafungia watu wengine, hatujafanya hivyo. Vile tmesema ni hivi na mutaenda kusoma baadaye nyumbani sehemu ya transition ambayo ni ya mwisho. tumesema ya kwamba uchaguzi ambao utafanya baadaye ya ule wa mwisho ambao, uchaguzi wa mwisho tulifanya mwaka gani, 1997, sivyo? (mm) Basi tumesema hivi, ikiwa uchaguzi ambao unafuatia ule wa 1997, utafanywa chini ya hii draft ambayo tunaipendekeza bais zile qualifications za wanabunge na zile za wale ambao wanaupigania urais hatutaziangali katika hii draft mpya, tutatumia qualifications za Katiba tuliyo nayo, tuko pamoja? Kwa hivyo ikiwa uchaguzi ambao tuna-expect tutafanya hivi karibuni, sijui ama kama ni karibuni ama baadaye tutafanya chini ya hii draft. basi tunasema qualifications za rais na ubunge tutatumia zile za Katiba ile mpya. lakini uchaguzi wa pili wa tatu, kuendelea mpaka milele tunasema mtu ajiipange, ajiangalie kutoka hapo hakutakuwa na excuse, lazima atakuwa amefikisha zile qualifications viko kwenye hii Katiba.

Tena tukasema la tatu ambaye atataka kuwa rais lazima awe amesoma akafikisha university na akapata degree. hatusemi ni degree ya aina gani ama area gani lakini awe amesoma akapata university degree. Na hiyo degree imetoka kutoka kwa recognized university yaani university ambayo tumeitambua huku Kenya, kwa hivyo huyo ndiye rais. Jambo lingine ambalo tumependekeza, tumesema ya kwamba siku ya uchaguzi wa urais, tunataka sasa tuilinde kikatiba. Ndio kila mtu awe akijua ya kwamba hiyo ndio siku ya uchaguzi na mukiangalia ibara ya mia moja hamsini na tano 155, mutapata ya kwamba tumependekeza ya kwamba kila mwaka wa uchaguzi ukifika wa urais yaani miaka tano imepita tunajua huu ni mwaka wa kupiga kura kwa sababu ya rais basi tunasema ya kwamba mwezi wa agosti ukifika Juma la pili la huo mwezi ukifika, siku ya Jumanne - Tuesday basi hiyondio siku ya uchaguzi na tumeweka kwenye draft yetu ikiwa ni pendekezo katika article Number 155.

Kwa hivyo hiyo siku ikifika wewe unajua ni siku ya uchaguzi, mimi ninajua, rais anajua kila mtu anaju. Kwa hivyo huwa tutakuwa tumejitayarisha sisi sote. kwa hivyo sasa tumependekeza isiwe ni siku ya siri iwe ni siku ambayo tumejua na kuitambua kama Wakenya. Jambo lingine la muhimu ni kwamba rais anaweza kutolewa ofisini ikiwa wanabunge asili mia sitini na sita ya wabunge wataanzia motion na wapitishie ya kusema ya kwamba rais ametenda jambo si la kikatiba ama si la kisheria. Basi watakuwa na uwezo ya kuanzisha motion na kuipitisha na wamuondoe rais kwa sababu ametenda jambo ambalo sila kikatiba ama kisheria. Lakini pia hao wabunge wakiketi na wamuangalie rais na waone ya kwamba afya yake pengine imezoroteka na kwa sababu za afya wanona ya kwamba pengine hawezi kuendelea na kazi basi watakuwa na uwezo wa kupeleka pendekezo lao kwa judge mkuu - chief justice an kuundwe team ya madaktari watano ambao wataiangalia afya ya huyo rais. ikipatikana ni kweli afya yake haimruhusu aendeleee na kazi basi ataondolewa. lakini sababu ni za kiafya daktari atoe certificate ya kuonyesha sababu hizo.

Tena katika ibara ya 164 tumesema ya kwamba ikiwa rais ataondolewa kazini kwa sababu ya kikatiba kisheria kisheria kiafya ama pengine hata ameaga dunia, tumesema yule ambaye atakichukua kit chake ni nani? Makamu wake....

.... Na urais mpaka muda wa yule rais ambaye ameondoka huishe. Kwa hivyo lazima mutulie imani yule ambaye ni makamu na ndio amesema awe akitambulika hapo mbeleni. Ikiwa makamu atashindwa basi tumesema speaker wa ile nyumba ya chini atauchukuwa urais kwa muda ndio tuweze kufenya uchaguzi. Ikiwa yule speaker wa chini atashindwa, speaker wa nyumba ya juu hatashindwa kutoka hapo bahati yetu sio mbaya sana, tunakomea hapo. Lakini kusiwe wakati amabpo hatuna rais.

Pia tumesema kusiwe wakati ambapo hatuna makamu na tukasema katika mapendekezo yetu ya kwamba ikiwa kiti cha makamu wa rais kitakuwa vacant basi yule mwenye ameketi katika kiti cha urais, iwe ni yule rais tuliyemchagua ama iwe ni makamu ambae sasa amechukuwa kile kiti cha urais, basi lazima ataemteuwa mtu ambaye anataka awe makamu wake. Na hilo jina la makamu linapitishwa bungeni ndio bunge ina idhinisha. Kwa Sababu huo sio wakati wa uchaguzi lakini bunge, wna-bunge waoe idhini ya kwamba kweli tungeenda huyo awe makamu wako, wewe rais. Kwa hivyo hakuna wakati amabopo hakutakuwa na rais na hakutakuwa na makamu.

Ofisi Mpya ambayo tume-ipropose ama pendekeza ni ile ya prime minister, waziri mkuu. Na tunasema ya kwamba waziri mkuu atakuwa akiteuliwa na rais kutoka kwa chama ya kisiasa ambacho kimepata vita gani zaidi katika bunge. Kwa hivyo mkubwa wa hicho chama ndie atachaguliwa kuwa waziri mkuu, prime –minister. Lakini ikiwa huyo waziri mkuu hataweza kuendelea kuwa prime minister ama hataweza kuchukua hiyo kazi ya kuwa waziri mkuu, basi rais atamteua mkubwa wa chama kilichopata viti vingi lakini ni cha pili ambacho tunakitambua kwa kingenza kuwa minority party basi huyo ndiye atapata, Mkubwa wahcho chama ndiye atapata kiti cha waziri mkuu. Kwa hivyo tumekiunda ofisi ya waziri mkuu. Hapo tena tukasema ya kwamba waziri mkuu atakuwa akiwateuwa watu wawili ambao ni manaibu wake, deputy prime – ministers. Tena atakuwa akiwateuwa watu kumi na tano wama atakua na uwezo wa kuunda wizara ambazo hazitakuwa zaidi ya kumi na tano. Kwa hivyo huyo waziri mkuu anaweza kuangalia nchi aseme akh mimi nitaunda wizara tatu amakumi ama kumi na tano, lakini hakuna wakati zitazidi ambapo zitazidi kumi na tano.

Hivi sasa hatujui tuko na ngapi. Ni nyingi. Sasa tunasema hazitazidi kumi na tano. Tena mawaziri ambao wataketi mwenye hizo wizara hawatazidi kumi na tano maximum ya mawaziri itakuwa ni kumi na tano. Mazimum ya naibu wa waziri itakuwa ni kumi na tano. Kwa hivyo waziri, naibu wa mawaziri, depty ministers watakuwa ni kumi na tano. Hawazidi hiyo number, wanaweza kupungukia lakini wasizidi. Tena hao mawaziri tunapendekeza ya kwamba wawe wanachaguliwa kutoka nje ya bunge. Kwa hivyo wasiwe wana bunge sababu ya kufanya hivyo ni nini? Ni hii, tulipoenda area zingine kuchukuwa maoni wanakenya walisema sisi tulimchagua mwana-bunge wetu, tukafurahi sana sasa ndie waziri wa area Fulani lakini ana kazi mingi sana tuna-understand lakini hatupati muda wa kuwa naye, kwa sababu ya ile kazi ya taifa letu ya kiwaziri.

Sasa wakapendekeza ikiwa ni mwana-bunge wetu awe ni mwana-bunge asiwe pia ni waziri. Kwa hivyo hilo ni pendekezo la wakenya na ndio tumesema ya kwamba mawaziri wawe wakiteuliwa kutoka nje ya bunge. Kwa hivyo hiyo ni sector ya serikali yetu, mutanipatia maoni ndio tuko hapa, mutayasema yote, nitayabeba yote.

Tukitoka hapo tunaenda sehemu ya makoti yetu, the judiciary and judicial system sababu ambayo tumevaa vitu mingi leo. Basi hapo tunasema ya kwamba pendekezo letu la kwanza ni kwamba, makoti yetu tumependekeza ya tuwe na ile tunaita supreme court. Koti ambayo itakuwa juu ya makoti ambayo tuko nayo sasa. Hivi sasa koti ambayo ni ya juu kabisa ni ile ya court of appeal ikifwatiwa na high court, sasa tunasema tuwe na supreme court, koti mbayo itakuwa ni ya juu zaidi. Na tunataka iwe na ma-judge ambayo ni bora zaidi, hiyo ndio supreme court. Tukija kwa qualifications za majaji la kwanza tunapendekeza ya kwamba majaji wote lazima wawe wamesomea usheria wamesoma na wakapata degree ya kisheria. Katiba yetu ya sasa inaruhusu mtu ambaye hajasomea usheria anaweza kuwa jaji. Lakini sasa tunasema kila ambaye atateuliwa kuwa jaji lazima awe amesomea mambo ya kisheria.

La pili, umri wa kupewa retire ya majaji hivi sasa majaji huwa wana-retire wakifikisha miaka sabini na nne. Tumesema huo umri tunataka upunguzwe uje uwe miaka sitinina tano. Kwa hivyo hapo pia tumebadilisha tukasema tupunguze kidogo iwe ni miaka sitini na tano, Sixty-five years of age instead of seventy four. Sijui wengine wanataka tuongeze, tupunguze, 65, haya sitini na tano, nimesema siku ni yenyu mutanieleza ikiwa munataka hamsini, hamsini na tano ama hata themanini ama tisini mutaniambia. Tukitoka hapo tunaenda kwenye tume ambayo huchagua majaji, ambayo ni Judicial Service Commission. Hivi sasa ukiangalia hiyo tume kwa kweli ina uhusiano sana na upande wa executive, serikali. Sasa tumesema ya kwamba tunataka tuifanye iwe kubwa zaidi ndio ikienda kuwaeuwa watu ambao watakuwa majaji wawe ni watu ambao wako independent, tume uhuru kabisa. Kwa hivyo tumeongeza tukasema lazima wawe kwanza wanakenya raia watatu ambao watachaguliwa, watateuliwa waketi kwenye hiyo tume.

Pia tukasema tumeongeza members, tukaongeza pia walimu wa sheria, tukaongeza watu wengi ambao wataketi hapo ndio hiyo tume iwe iko independent, iko uhuru, imejisimamia yenyewe. Mambo mengine ambayo tumebadilisha hapo ni kuhusu koti ya kadhi ama koti za kiisilamu, hivi sasa tuko na koti za kiisilamu ambazo ni kumi na mbili. Sasa tumependekeza ziongezeke, ziwe sitini na sita. Kwa hivyo hilo ni jambo ambalo tumelibadilisha hapo, lakini tena yule chief kadhi tumeuwekea qualification lazima pia awe amesoma akapata degree ya sheria ya kiisilamu, Islamic law, hivi sasa haitajiki awe amesoma mpka hapo, kwa hivyo hayo ni mapya.

Jambo lingine la muhimu ni hili, mukiangalia ibara ya 208, article 208 inaongea juu ya mkuu wa sheria, Attorney General. Hivi sasa mkuu wa sheria ana kazi nyingi sana. Yeye huketi kwenye bunge akiwa ni ex-official member, yeye huwa pia anaketi na serikali akiwa anawapatia mawaidha, legal advicer to the cabinet, yeye pia ndio mwenye uwezo wa kuanzisha kesi yoyote ya criminal. Iwe ni wewe umeibiwa iw ni nani, iwe ni nani ameuwawa yeye ndiye mwenye uwezo wakuanzisha, kuendeleza na kumalizia kesi za criminal. Hizo ni kazi mingi eeh? Za mtu mmoja. Tumesema tuondoe kidogo, ile kazi ya kuanzisha, kuendeleza

na kumalizia kesi ya criminal, tumesema ya kwamba tuipatie ofisi ambayo ni huru kabisa haina uhusiano naserikali, haina uhusiano na bunge na majaji iwe ni ofisi ambayo ni huru. Ndio ikiwa kesi yoyote ya criminal inahitaji kufanyiwa investigation ama kuanzishwa watu washtakiwe huyo officer ambaye tungependekeza aitwe director of public prosecution atakuwa ni afisa ambaye ni huru kabisa.

Na atakuwa huru kwa njia gani? Atakuwa huru kwa sababu yeye atateuliw na rais, jina lake litaproposiwa na rais lakini jina linapitishwa wapi, kwa bunge. Ndio bunge ndio itatoa approval eti huyo mtu kweli haendeleo hapewe hiyo kazi. Hata ile ofisi ya Attorney – General, tumependekeza hubuniwe upya iwe ni ofisi ambayo itakuwani huku bila uhusiano na sehemu yoyoteingine ya serikali ama bunge ama sehemu yoyote. Tena hapo tukaongea juu ya ofisi mpya ambayo tunabuni, wanakenya wengi tulisikia malalmishi yao. Walituambia ya kwamba eti mambo ya kupeleka makesi kotini gharama ni kubwa, ni kubwa ama ni ndogo? Ni Kubwa. Ile filling fees, ile gharama ya kulipa wakili. Na ni kweli hapo tukana ya kwamba kuna wanakenya ambao hupokonywa haki zao kwa sababu hawana zile pesa za kuanzisha na kuendelea makesi. Ama kuna wengine wanashikwa wanakamatwa, wanapelekwa kule pengine hata hawajalitenda jambo lolote lakini kwa sababu hawana uwezo wa kumuweka wakili basi wanakuwa katika shinda.

Kwa hivyo tumependekeza ofisi ambao tunayoita public defender na hayo public defender article Number 210 atakuwa ni officer ambaye ni huru hana uhusiano na serikali, hana uhusiano na yoyote. Jina lake tena linaproposiwa na rais lakini linapitishwa kwenye bunge ndio bunge inaidhinisha. Tena huyo public defender tumesema wanakenay amabo itadhibitishwa ya kwamba kweli hawawezi kuleta makesi yao, hawawezi kuendeleza makesi yao, huyo ndio atakuwa nauwezo wa kuanzishia na kumalizia hao wanakenya makesi. Lakini sio wanakenya wote ni wale ambao imedhibitishwa ya kwamba hawajiweji kifedha kuanzisha makesi yao. Tena tumesema ya kwamba kutoka kwa National budge, kutokuwa kukitegewa pesa Fulani ambazo zitapewa hiyo ofisi ya public defender, ndio hiyo ofisi iweze kuendeleza kazi yake. Kwa hivyohayo ni mambo ya the judiciary, mambo ya majaji na mambo ya legal system ambayo tutakuwa nayo.

Sasa nataka niende katika chapter ni ile sasa ya kumi na moja ambayo inahusu ardhi, chapter eleven, ambayo iko kwenye ukurasa tunaanza kutoka ukurasa ni wa ishirini na nane ibara ni ya mia mbili thelathini na mbili, article number 232. La kwanza tunasema hivi, tunapendekeza hivi kuhusu ardhi; hivi sasa kisheria tunasema kwamba ardhi yote ni mali ya nani? Ni mali yako kwa sababu uko natitle ama mali kikatiba ni mali ya nani? Ni mali ya serikali, the state.

Sasa tunasema ya kwamba tumependekeza mali iwe ama ardhi iwe ni mali ya mwananchi. Ardhi iwe ni mali yetu kama wananchi ama raia wa nchi ya Kenya. Ndipo hapo tukasema ya kwamba hivi sasa tunajua kwamba kuna watu ambao ni wenye ardhi lakini sio raia wa Kenya. Na wengine kama ukienda kule Mombasa na hata huku Central kuna hayo mambo utasikia ya kwamba wamepewa lease hold ya miaka mia tisa tisaini na tisa, yaani miaka elfu moja. Huyo mtu ambaye si raia wa Kenya ashike hiyo ardhi miaka elfu moja.

Tumependekeza katika hii draft ambayo tuko nayo ya kwamba mtu amaye si raia wa Kenya atakuwa na uwezo wa kuwa na ardhi lakini hiyo ardhi ataishikilia tu kwa miaka tisini na tisa. Miaka tisini na tisa ikihsa tunamuambia ahsante umetusaidia, haujatusaidia anarudi kwao. Tulisikia asubuhi kuna wenye walipendekeza kutoka huku Gichugu ya kwamba hiyo miaka iwe ni kumi na tano. Na tuliketi pamoja na mapendekezo ya nchi yote na tukafikiria tutaweka hiyo miaka wapi? Tukaona ya kwamba ukiweka miaka kumi na tano na kuna yule ambaye ni foreign investor. Mtu ambaye ni tajiri anaweza kuleta kampuni yake Kenya ajenge kiwanda, wanakenya waweze kupata kazi tuweze kuendelea na kadhalika. Ukimwambia ni miaka kumi na tano, atakuja huku? Hapana, ataenda Uganda ama Tanzania, kwa hivyo huwezi kuweka miaka ambayo ni chache sana lakini tena hatutaki kuwapatia miaka elfu moja. Ndipo hapo tukasema katikati tuseme maiaka tisini na tisa lakini ikihsa ardhi inarudi kwako mwanakenya raia wa Kenya ndie mwenye ardhi.

Pia tukasema ya kwamba serikali tumeipatia jukumu ya kubuni sheria na kutoa reporti kila mwaka ya kuonyesha ya kwamba wanapatia wamakenya haki ya kupata ardhi, ili tunaita kwa kingereza equitable distribution of land. Ndio isiwe ya kwamba wanakenya wengine wanaendelea kuwa katika hali ambayo hawana shamba na wengine wanaendelea kuwa na acre sijui elfu ngapi. Kwa hivyo kila mwaka serikali itakuwa na juhudi ya kuonyesha kwamba kila mwanakenya anaendelea kuwa na haki ya kupata ardhi ambayo ni haki sawa na mkenya mwenzake. Tena kwa sababu ya mambo mengi ambayo tuliyasikia juu ya ardhi. Wanakenya wengi walilalamika, wakasema ooh mimi nina hili na lile na lile pengine nilinyang'anywa shamba langu, pengine hili lilifanyika, tukasema tunaweza kuwasaidia wanakenya na ndipo tukapendekeza ya kwamba kuwe na ile ambayo, tume ambayo itakuwa ikiitwa National Land Commission.

Na kazi ya National Land Commission itakuwa ni hii; mtu ambaye atakuwa na shida yoyote ya shamba iwe ni title hujapewa, iwe mtu amekupokonya ardhi yako, basi utakuwa na uwezo wa kukimbia kwa hiyo tume ambayo ni ya ardhi, National Lands Commission na kutoa shida zako na hilo jambo litatuliwa. Hiyo tume ya ardhi, lands commission, na tume zingine zote ambazo nitazitaja, ni tume ambazo tunapendekeza ziundwe zikiwa huru, zimejisimamia zenyewe. Yaani zisiwe na uhusiano na sehemu yoyote ya serikali ama bunge ama majaji, ziwe zimejisimamia. Kwa hivyo majina ya wanataume wa hizo tume, yakiteuliwa ama yaki-proposiwa na rais tumesema yapitishwe kwenye bunge. Ndio bunge itowe idhini hao watu wawe ndio wana tume.

Sasa nitaenda kwenye sehemu ya chapter ya kumi na tatu, chapter ya kumi na tatu ambayo ingihusishsa na mambo ya pesa. Nadhani tuna pesa ambazo tunajua ni pesa ambazo tunajua ni pesa zetu tukiwa taifa la Kenya. Sasa vile ambavyo tnatoka kujua ni vile ambavyo hizo pesa zitatumwa nchini kwetu na jinsi ambazo tutajaribu kuzilinda kikatiba. Nafikiria tuko kwenye kurasa sasa ni ya thelathini, page number 30. Jambo la kwanza ambalo tunsema kuhusu pesa ni hili:- ya kwamba tulisema y akwamba serikali tumeipeleka mpaka kwa district, kiini cha serikali ni district. Kwa hivyo pesa za serekali zikija ziwe zinagawanywa lazima zigawanywe sawa kutoka kwa district moja hadi ingine. Ndio tusiwe na district ambayo pengine imewachwa nyuma, ingine inaendelea na kadhalika. District zote ziweze kuendelea, pesa zigawanyew mpaka kwa kiini cha serikali.

Tena kwenye ibara y amia mbili arobaini na tisa, tunaongea juu ya jambo muhimu ambayo ni pesa tunadaiwa tukiwa wakenya.

Hivi sasa tunasikia ya kwamba taifa la Kenya tuko na deni kubwa sana, tumeomba pesa kutoka kwa taifa zingine, ama kutoka kwa organizations Fulani na tunadaiwa pesa nyingi. Hivi majuzi tumeambiwa kila mkenya anadaiwa pesa ngapi? Elfu ishirini, ndio twa tukalipa lile deni letu. Basi tunasema hivi, ya kwamba ikiwaserikali itataka kuomba pesa either kutoka kwenye nchi yoyote ama kutoka organization yoyote ya kitaifa basi lazima wapeleke hilo pendekezo kwenye bunge. Ndio bunge ndio itakuwa ikitoa idhini kama hizo pesa zitaombwa ama hazitaombwa. Kwa hivyo pendekezo lolote la kuomba pesa lazima lipitie bungeni.

Tena hapo tumesema ya kwamba tunataka tuibuni ofisi mpya. Hivi sasa tuko na ofisi ya Auditor-General, Auditor-General kazi yake ni hii; kila mwisho wa mwaka huwa anaangalia hesabu za serikali. anaangalia pahali ambapo pengine pesa zetu zilitumiwa vibaya ama zilipotea na kadhalika lakini hapo mambo huwa yashatendeka. Sasa tumesema ya kwamba tunataka officer mwenye atakuwa akiangalia vile ambavyo pesa zinatumiwa siku moja hadi ingine na serikali. Yule ambae tunamuita controller of budget. Kwa hivyo controller of budget kazi yake itakuwa ni kuangalia vile ambavyo serikali inatumia pesa leo, kesho na kadhalika. Halafu hapo mwisho wa mwaka basi yule Auditor – General naye anakuja na angalia accounts ama hesabu za serikali vile ambavyo wametumia pesa. Naye yule controller of budget na pia yule auditor general, tumependekeza ya kwamba awe afisa ambae ni huru kabisa hana uhusiano na serikali ama bunge ama majaji, yuko huru kabisa. Na pia jina lake limeteuliwa na rais lakini linapitishwa kwenye bunge, ndio awe afisa ambae amejisimaia mwenyewe.

Kwa hivyo hivo ndivyo tumejaribu kwa njia moja na ingine kuzilinda pesa zetu kama wana-kenay. Sehemu ingine ya muhimu ni ile ya public service. Wanakenya wengi walitoa malalamishi eti sijui walienda kutafutia iwe ni I.D, iwe ni passport ama walienda kutafutia pension ama walienda kutafutia title, afisa Fulani akasema hili na lile, mwingine akasema toa kitu kikubwa na sijui nini na nini. Sasa tukasema ya kwamba tunataka tuwe na Public service ambayo ina malengo Fulani na ukiangalia ibara ya 258, tmeziweka hapo lengo za public service. Public service ambayo iko na professional ethics, watu ambao wameajiriwa, wantaka kukusaidia na kukuhudumia ikiwa mwanakenya. Public service ambayo wale ambao wameajiriwa wamehitimu, wamesoma mpaka wanaweza kukuhudumia katika hiyo ofisi na kadhalika.

Lakini ndio tuweze tukayapata hayo malengo, tumesema ya kwamba ile tume ambayo inaitwa Public Service Commission tumeibuni upya. Tunataka iwe ni tume ambayo pia imejisimamia yenyewe na wale ambao wataketi kwenye hiyo tume ya Public Service, ambayo ndio huwa inawaajiri public servants for employment ambayo ndio huwaondoa public servants wakishindwa kazi, disciplinary cases na kadhalika hiyo tume tunataka iwe ni huru wenye wataketi kwenye hiyo tume wanateuliwa na rais. Majina tena yanapitishwa kwenye bunge. Kwa hivyo hiyo ndiyo public service commission ambayo tunai-propose.

Mambo mengine ya muhimu ni yale ya police. Wanakenya wengi waliongea juu ya plice force na wakasema haya na yale na mengine ambayo huwa wameona ama wameyashuhudia. La kwana tumesema hivi; hivi sas jina ambalo tunalitumia kutambua polisi kwa kingereza huwa tunasema the Kenya Police Force, yaani kutumia nguvu, force. Sasa tunapendekeza ya kwamba hilo jina tulibadilishe tuwe tukiwaita the Kenya Police Service, utumishi kwa wote yaani kutoa hudumu kwa wanakenya, the Kenya

Police Service. Tena tukasema tumeweka malengo mbali mbali ambayo yatafawa na polisi na sheria ambazo tuko nazo sasa za polisi lazima zirekebishwe ndio zifuate malengo ambao tumeyaweka kikatiba ya afisa wa polisi.

Jambo lingine, yule ambae ni mkubwa wa the Kenya Police Servie ambae tutamuita the Commissioner of the Kenya Police Service, tumependekeza ya kwamba la kwanza atateuliwa na rais lakini jina lake linapitishwa kwenye bunge ndio bunge inahidhinisha. La pili hayo commissioner tumependekeza ya kwamba awe amefanya kazi katika Kenya Polcie Service kwa miaka isiyopungukia kumi, kwa hivyo awe na experince amefanya kazi kwenye Kenya Police Service. La tatu tumependekeza ya kwamba huyo police commissioner, commissioner wa Kenya Police Service awe amesoma mpaka akafikisha kiwango cha degee. Na hatusemi ni gani ama gani lakini awe amepata degree. Tena tukasema ya kwamba huyo commissioner waKenya Police Service atafanya kazi wa miaka kumi tu, miaka kumi ikiisha anaondoka ofisini tunachaguliwa mwingine. Kwa hivyo miaka yake ya kufanya kazi itakuwa ni kumi na haitapitisha miaka kumi.

Mutanipatia maoni yenyu baadaye. Ofisi ingine ama sehemu ingine ya public serce ni ile ya prison, magereza, hivi sasa tunayaita magereza. Eti tunawatupa watu huko, tunawasahau wanafungiwa huko ndani. Sasa tumesema ya kwamba magereza yetu tunataka yawe ni magereza ya kuwabadilisha watu, kujaribu kurekebisha tabia za watu. Ndio tukasema ya kwamba hiyo session ya prisons tunataka iwe ikiitwa the Kenya Correctional Services. Yaani kujaribu kubadilisha tabia za watu. Tena yule ambae atakuwa ni director wa correctional service pia atakua akiteuliwa na rais lakini jina linapitishwa kwenye bunge, ndio bunge linatoa idhini kama wanataka awe ndie director.

Sehemu ingine ni chapter ya kumi na tano, chaper 15 ambayo iko kwa kurasa ya thelathini na tatu, page 33. Hapo tunaongea juu ya the defence forces. Katika defence forces ile ambayo sasa tunaitambua kama armed forces, hapo hatubadilishi jina tunasema wawe wakiitwa defence force, kwa sababu kai yao ni kutulinda sisi wakenya ikiwa kuna yule ambae atajaribu kututaza, kwa hivyo hao ni defence forces. Lakni tukasema kazi yao ama katika hiyo sehemu tukasema ya kwmba tulivyoambiwa hapo asubihi, tumesema kuwe na ile itaitwa National Security Council na pia kuwe na defence council. Watu ambao wataketi pamoja na rais ikiwa kutakuwa na swala lolote ambalo linahusu majeshi. Kwa mfano ikiwa kuna swala kama tutayatuma majeshi yetu yaende nchi jirani kusaidia kule ambapo tunasikia kuna shida ama tutawaacha hapa wasaidie katika sehemu Fulani hayo maswala sasa hayatakuwa yakiwa decided na ofisi tu moja, yatakuwa yakipelekwa kwenye National Security Council, na yanajadiliwa hapo na wanatoa proposala wakiwa pamoja.

Sehemu ingine ni ya karibi ya mwisho lakini ambayo ni ya muhimu sana, chapter ya kumi na saba hapo tunatambua tume ambazo tunazibuni kulingana na maoni ya wanakenya. Chapter seventee, kurasa sasa ni la thelathini na nne, thelthini na tano, 34, & 35, hapo tunasema ya kwamba hizo tume kumbuka tumesema ni tume ambazo zimejisimamia yenyewe, ziko totally independent kutoka sehemu yoyote. Tume ya kwanza ambayo ni ya muhimu sana kwako kama mwana-Kenya ni ile ambayo tunaitwa Commission of Human Rights and Adminstrative Justice. Hiyo ni tume ya haki zako, wewe kama mwanakenyaikiwa haki yako yoyote itapokonywa utakuwa na haki ya kukimbia kwenye hiyo tume ya haki zako na kutoa malalamishi yako. Kwa

mfano ikiw ahujapewa kitambulisho kwa sababu ambazo hazieleweki, passport ama nini basi utakuwa na haki ya kukimbia kwenye hiyo tume ambayo ni ya haki yako. Hiyo tume itakuwa na branches mpaka kwa district level, ndio uweze kwenda kutoa malalamishi yako kwenye hiyo tume. Na ukitoa malalamishi investigation inafanywa, ikionekana kuna mtu anahitaji kushtakiwa jina inapelekwa kwa director wa public prosecutions na huyo mtu anashtakiwa.

Tume ingine ambayo ni ya muhimu ni ile ambayo tunaita Ethics and Integrity Commission. Hiyo tume maana yetu ya kuibuni ni hii kwa sababu wanakenya wengi walisema ya kwamba wanataka viongozi, rais, mawaziri, wanabunge nakadhalika ambao wanaendesha kazi yao kwa njia Fulani. Ndio tukasema ya kwamba hiyo Ethics and Integrity Commission itakuwa na kazi mara mbili. Ya kwanza ikiwa wewemwanakenya umeona kiongozi yoyote ambae amefanya jambo ambalo si lakisheru aama kikatiba basi utakuwa na haki ya kukimbia kwenye ile Ethics Commission na utoe malalamishi yako. Iwe ni rais wa jamuhuri, iwe ni mawaziri, iwe ni wanabunge, iwe ni wakubwa wa tume ambazo tumeziunda utakuwa na haki ya kukimbia na useme kiongozi Fulani ametenda jambo Fulani nasi la kisheru si la kikatiba, kazi ya kwanza.

Kwazi ya pili ambayo tumeipaia hiyo tume ni hii; kila kiongozi wa kutoka Deputy Secretary na zaidi yaani awe ni deputy secretary, permanent secretary awe ni waziri, minister, au ni naibu wa waziri, awe ni mwanabunge, awe ni rais au waziri mkuu, huyo kiongozi akieuliwa, kabla hajakula kiyapo atahitajiwa aende kwenye hiyo commission, hiyo tume ya Ethics na atoe orodha ya mali yake, kwa kingereza tunaema declaration of wealth. Kwa hivyo kila kiongozi anaenda, anatoa orodha ya mali yake ndio tukaweze kujua wananchi kama ni ofisi kama president ametoa orodha, tumejua mali yake pengine ana nyumba tano alinunua kwa jinsi hii. Kama ni yule mwanabunge, kamani yule waziri, kama ni yoyote anatoa orodha ya mali yake, declaration of wealth. Na kila miaka mine ikipita, huyo kiongozi ikiwa bado yuko kwenye ofisi anarudi tena, anasema miaka mine imepita katika hiyo miakaminne nimepata mali kiasi fulani na hapa ndio nilitoa hiyo mali.

Tena tumesema sio mali yake pekee yake ni mali yake na ya bibi yake ama bwana yake na watoto wake ambao hawajaolewa, kwa sababu ninawezakukuambia sina mali lakini ukiangalia bwangu, nimeiweka yote kule. Kwa hivyo lazima tupate orodha yako, ya bibi ama bwana yako na ya watoto wako ambao hawajaolewa. Kuwa kiongozi ni jambo gumu sana! (claps) tena tunasema ya kwamba pia tumependekeza kuwe na salares commission. Tume ambayo itakuwa ikiangalia mishahara, tukasema ya kwamba hiyo tume itakuwa ikiangalia mishahara, ni tume ambayo ni huru, itakuwa ikiangalia mishahara ya kila afisa wa public, kuanzia rais, waziri mkuu, mawaziri, wanabunge, ofisa ambaye anafanya kazi kwenye wizara yoyote awe ni karani kwenye hiyo wizara awe ni secretary, mishahara itakuwa inaangaliwa na hiyo tume ya kuangalia mishahara.

Tena tukaangalia nchi jirani kwa mfano Nigeria, papu wa New Guinea wako na tume kama hiyo lakini hiyo tume huwa tuinaangalia mishahara, haiyangalii mambo ya benefits na pension lakini wanakenya wengi walitoa malalamishi tulipokuwa tukichukuwa maoni wakasema pension, pension, pension. Sasa ndio tukasema hiyo tume itakuwa na uwezo wa kuangalia mishahara, kuangalia benefits ama marupurupu menginena pia kuangalia pension. Yaani ndio itakuwa na uwezo wa kusema ya kwamba afisa Fulani atakuwa akipewa pension kiasi Fulani, benefits kiasi Fulani na mishahara kiasi Fulani. Kwa hivyo hiyo ndio

tume ya mishahara ambayo ni huru inaangalia mishahara kutoka kwa president, prime – minister, wanabunge mpaka kwa wale ambao wanafanya kazi kwenye ofisi za public.

Tena tumependekeza kuwe na tume ambayo hivi sasa tunaitwambua Teachers Service Commission, imeundwa chini ya sheria yabunge ambayo ni Teachers Service Commission Act, sasa kulingana na maoni tumesema pia iwe tume ya kikatiba. Sababu ni hii, kwa sababu sasa itakuwa ni tume huru, haitakuwa na uhusiano na wizara yoyote kama ilivyo itakuwa ni tume huru imejisimamia, inaangaliwa masilahi ya walimu; kuajiriwa kwa walimu, kutolwewa kazi posting na kadhalika.

Tume ya mwisho ambayo ni muhimu sana pia ni ile ambayo tumependekeza iitwe; Constitution Commission, tume ya Katiba. Umuhimu wa hiyo Katiba ni hii, tumetoa mapendekezo mengi sana katika hii draft ambayo tuko nayo. Mengine tumeyataja leo, mengine hatujayataja, lakini hayo mapendekezo, ni nani ambaye atahakikisha ya kwamba hatutatengeneza hii Katiba sisi wananchi iwekwe kwa shelf na ishaulike. Nani atahakikisha ya kwamba yale ambayo yameahidiwa hapa yote yatafanywa. Ndipo tukasema ya kambatumepelekeza kuwe na constitution commission ambayo tumeipatia maika mitatu, baada ya hii Katiba kuwa ndio sheria itakuwa namiaka miatatu ya kuhakikisha ya kwamba kila jambao ambalo tumewahidi wanakenya limetendewa. Kama ni ile commission ya haki zako, commission on human rights lazima iwe imebuniwa, kama ni jambo lolote liwe limefanywa. Kwa hivyo, hivyo ndio tume ya Katiba.

Jambo la mwisho ambalo nitaligusia ni lile la kubadilisha katiba. Wale ambao wameiona katiba ambayo tulikuwa nayo wakati wa uhuru, wakati wa independence na ile ambayo tunaendelea kutumia sasa, imerekebishwa, ile ambayo tulipewa wakati wa independence 1963, imerekebeishwa mara nyingi sana mpaka ukiangalia sas huwezi kusema ina uhusiano na ile ya 1963. Sasa wanakenya waliuliza je tukitengeneza hii Katiba yetu, itaenda ibadilishwe na bunge tena ndio tuwe tumefanya kazi ya bure, la! Tumejaribu kuzilinda sehemu zote za Katiba yetu na Katiba mambo ya kubadilisha Katiba, ya kwanza tumetambua ya kwamba kuna sehemu za katiba ambazo ni za muhimu zaidi. Na hizo sehemu tumesema ya kwamba hakuna mtu ambaye atakuwa na uwezo wa kuzibadilisha ila mwananchi, ambae aliunda katiba.

Sehemu hizo ni kama gani? Ni kama zile sehemu ambazo zinatambau nchi ya Kenya, sehemu ambazo zinatambua haki zako kama Mkenya, sehemu ambazo zinatambua uraia wa Kenya, nani anweza kuwa raia na kadhalika. Mtu akipenda kubadilisha hizo sehemu lazima arudi kwako kama mwananchi akuulize je, anataka ibadilishwe, unatakaje. Jtuelimishwe kwanza kama vile tumewaita leo, muelimishwe, muelezwe bmbona inabadilishwa, ikibadilishwa itakuwaje ndio halafu mpge kura amabyo kwa kingereza tuaita reverundum. Ndio museme kama mnataka ibadilishwe ama isbadilishwe. Tena tumeseam ya kwambay sehemu zile zingine ambazo zinaweza kubadilishwa na bunge, tumesema ya kwamba motion yoyote....

.....Tumesema ya kwamba motion yoyote ikipelekwa kwenye bunge eti tubadilishwe sehemu yoyote, basi itasomwa kwanza katika ile nyumba ya chini, inapekekwa kwenye nyumba ya chini inasomwa mara ya kwanza, ikisomwa mara ya pili kura zinachukuliwa ikiwa asili mia 65 ya wabunge wa nyumba ya chini watakubali iendelee inaendelea inasomwa mara ya tatu.

Ikisomwa mara ya tatu tena wanapiga kura asili mia 66 tena wakisema ibadilishwe inaendelea. Inaendela kwenye nyumba ya juu, inasomwa mara ya kwanza, mara ya pili ni kura tena, amra ya tatu kura tena ndio hapo sasa wanasema inaweza kubadilishwa. Kwa hivyo tumesema ya kwamba njia ya kubadilisha sehemu yoyote ya katiba hata ikiwa itapitia bungeni, tumejaribu kuona ya kwamba tumeweka iwe ngumu zaidi kuliko vile ilivyo sasa. Hivi sasa inapekelwa bungeni, inasomwa, asili mia 66 wakikubali, basi inabadilishwa. Tena hapo tumesema pawe pagumu kwa sababu katiba ni ya wanakenya.

Na tena kwengine tukasema kukipendekezwa kubadilishwa wanakenya ndio watapiga kura kusema kama wanataka kubadilishwe ama kusibadilishwe. Kwa hivyo nafikiria nitakomea hapo, ahsanteni mmekuwa watulivu, tumesikiza na nimesema leo sio siku yangu ni siku yenu nyinyi wakenya. Kwa hivyosasa itakuwa ni muda wenu mtaweza kutueleza pahali ambapo mmeona hapo tunaweza kubadilisha, tafadhali mtuambie. Mahali ambapo mnaona hapa pamekuridhisha pia tueleza ndio tupaweke right pahali ambapo mnaona tulisahau, na inawezekana tulisahau sisi ni binadamu pia pia mtatueleza. Kwa hivyo sasa ni wakati wenu nitamrudishia district Bi-co-ordinator, Bi-Merely ndiyo ataendelea kutoka hapa, ahsanteni sana (claps)

D. C. Mercy Njoka: Ahsante sana. *Ngwaria na gikuyu ndiui kana kwina mundu utarigua gikuyu guku. Ngaria na gikuyu nigetha tuiguane. Na nigetha ndimube ona inyui nafasi ya kwiaria, uria mundu ekwenda. Ni tondu ithui ithuothe turi aba turi no uria nitwaririe tondu ndekubota kugweta maritwa mamwe na gikuyu. Ona kuu kungu kuothe, arathomithagia na githweri. Tumwitikirie tu, atuthomithie na kithweri. Kuoguo ngu-hope aria matekunyitaga, kumwe na kumwe nitukuga sorry muno. No ni-tuku-hope kuria kwingi nimwanyita tondu kithweri ti kingi muno. Kwogwo ibinda-ini riri, nitugucokia ngatho, kuri ucu watuthomithia na ngu-hope ona aria muima na kuu thutha nimaigua wega. Nituranyitanira? Okay sawa sawa. Kuoguo ibinda riri nitukube mabinda ma kuria ciuria na gucekerio. Na turioyaga ciuria kuma ithano, ithathatu, mugwanja, uguo halafu tukabe mwarimu kabinda agacokia ciuria. Harafu nigu tuthii na mbere, na ningumuria please wona ndakube ibinda ria kuria kiuria, woya kabinda karia kanini muno ungibota. Ni tondu turi aingi muno thiini wa hall ino, na nogukoruo o mundu ni andu aingi muno marena kuria ciuria. Kuoguo reke tuge ndukoye makiria ya ndagika imwe. Please akorua wi na kiuria, kiandike bandu nigetha woka aba, uke direct gwi kiuria, na ndugacokere maundu maingi. Na waigua ciuria kiria ukwendaga kuuria nikiorio, please ugathii gwi kiuria kingi, nigetha tubote gwika ati...Kwoguo no ukorow na kiuria, kana ukoruo na undu urenda kuongerera kana urenda kurutaruta. Maundu acio mothe, nimetikirie. Na ibinda riri onatukioyaga ciuria, niturenda ku- recognise pleasure ya Area M.P. Hon. Martha Karua. Niturakena ni tondu wa guka gwake, na nituramwira karibu sana e giikaroini giki. Kuoguo ngwambiriria kuoya ciuria na tukwambiriria .....niwe ugukoruo wi wa mbere alafu aria angi othe marena kuoya nigetha tukorwo u wakeri, wakathatu, wakana, wagatano, wagatandatu, wamugwanja, wakanana, wakenda, waikumi. Acio ikumi first round. Halafu tuthii round iyo inyi, nani tondu wa recording, nimurona niturarecord maundu maria mothe turaria thiini wa gikaro giki. Wona twakube kamweke ga kwaria please ukamba ugatwira maritwa maku nigetha mathii in the reocrd. Okay bwana chairman.*

Jeremiah Gateri: Ritwa riakwa ni ..... Jina langu ni Jeremiah Gateri, Chairman wa Kirinyaga County Council. (Whispers). Jina

langu ni Jeremiah Gateri, Chairman wa Kirinyaga County Council. Maswali yangu itakuwa namna hii. Mimi kwanza ni kushukuru team ya commission ya Ghai kwa mambo mengi ambayo tulisema iko kwa ile draft. Na ni kutaja tu mahali nimesikia kama ingerekebishwa kidogo. Kwanza mimi siungi mkono ministers kutolewa nje ya wabunge kwa sababu tuna ma – P.S ambao wataandikwa na serekali ambao ni wataalamu watakuwa kwa ministries. Kwa hivyo tutakuwa tumefanya makosa kuwachia ministries zote ziendeshwe na watu wa aina moja, technocrate. Hiyo ni moja.

Jengine; siku sikia mkisema term ya President ni ile mbili tulikuwa tunajua au yataendelea namna gani. Siku sikia ukituambia hapo. Ninataka kuona iwe tu ile mbili akimaliza anaondoka kabisa.

Ya tatu; hii age ya ma-judge, kuwapatia 65 ni umri mdogo kwa sababu wengine ma-judge wale wazuri zaidi wanakuwa na umri kama 70. Ningetaka waliwe hapo 70 ili wawe wanatokea hapo.

Ile ingine; katika ile district devolution, ile mnasema, district council hamukueleza zaidi ya kwamba mnasema watakuwa 20 na 23 .....na 30, lakini hapo hamukueleza watakuwa wakitoka kwa location, mnasema watachaguliwa kwa district namna gani? Ni watu wa kirinyaga tu akisimama hapa atapigiwa turn, wote wa 200 kutoka kwa district au ni chairman mwenyewe atatoka huko? Tunataka hapo iwe waziwazi, isemekane location itatoa watu wa kuenda kwa district council au pale pengine ni lazima hii district administrator ninamuona kama tutakuwa tunamrudisha yule district commissioner. Kwa hivyo lazima tuwe na political head na atakuwe ndiye chairperson na mayor katika municipality.

Ile ingine; ninataka ile mambo ya nomination ya wale mumeongeza, watu 90, hawa ni watu wengi zaidi. Ukilinganisha tunakuwa na bunge mbili. Kwa nini muongeze watu 90? Kwa hivyo mimi nataka wapunguzwe kwa sababu tuna bunge mbili, hakuna haja ya kuongeza wale.

Sasa nikiingilia mambo ya land; nataka pia mueleze, kwa sababu mmesema land ni community, isiwe ni community bila kusema district mahali watu wale wametoka. Sababu watu wengine wakija wavamie hapo kutoka mahali fulani, tukisema ni wakenya, sasa itakuwa ni wao. Lakini lazima ijulikane ndio ni wa Kirinyaga, ndio ni wa community lakini ni wa community wa Kirinyaga. Isiwadiwe namna hiyo kwa sababu italeta mgogoro.

Na pia hizi hamukuambia councils ni nani atakuwa overseer tukichagua location na tukichagua village ni nani ataona itakakuwa ina chaguliwa na ni wakati gani. Mimi naonelea hiyo kazi ingekuwa ya district council ichaguane na ipeleke mambo yaho. Na hayo ndio nilikuwa tu nataka mfafanue.

D. C. Mercy Njoka: Okey thank you very much *mundu wa keru, o uria ndimubeire numba mugokaga immediatly wona ucio arikia, ugakurwo niukinyite aba uwa keru.*

Evan Munene: Mimi nauliza kuhusu elimu

D.C. Mercy Njoka: Jina lako?

Evan Munene: Jina langu ni Evans Munene

D. C. Mercy Njoka: (Not clear)

Evans Munene: Nauliza kama elimu itakuwa ya bure na ya lazima shule za kibinafsi zitaisha ama zitakuweko? Na kama zitakuweko elimu itakuwa na usawa ama kutakuwa na ya juu na ingine ya chini?

D. C. Mercy Njoka: Okay, wa tatu Ahsante sana

Peter Njue: Hamjambo

Audience: Hatujambo

Peter Njue: Jina langu ni Peter Njue Githeri, a retired social worker but now a businessman at Kianyaga. Swali langu hapa, mumetuelea hali ya kuchagunana kutoka sub-location unapata watu, location unapata mtu mpaka district. Iko tofauti gani ya hao watu watachaguliwa na councillor ambaye mtachagua? Hiyo niambiwe. Tena, wale watakuwa administrator, wale ambao watakuwa administrators katika hizo groups, masomo yao itakuwa kiasi gani? Hiyo ni ingine ambayo tutaweza kuambiwa hiyo ingine, nimesikia kama tutarudi kwa ile mambo ya kupatia president ukubwa wote wa kuchagua kama public defender, kuchagua kama police commissioner, kuchagua kama prison's commander ama mtu mwingine kama hakuna na commission ambayo itakuwa ikiketi chini, ambayo inachagua watu wawili ama watatu, wanapelekea president, eti, "kama hawa watatu watafaa kwako, unaweza kuweka", si atakuwa na hiyo mtindo wa kuchagua watu wa kwao ama watu ambao anapendelea? Kwa hivyo ningetaka commission ikubali ya kwamba president ingawaje ndiye kubwa lakini awe akipatiwa majina matatu amamajina mne ya wale watu wanaweza kuwa defender, wanaweza kuwa police commissioner, lakini asikoke tu nyumbani apatie watu wa kwao ama watu ambao anapenda. Hiyo mfikirie sana.

Ile ingine, nimesikia mumetaja hali ya disabled people, watu ambao hawajiwezi kidogo. Mumesema ndio wanaweza kujengewa manyumba na gari za kuendea kwa gorofa na wheel chair. Lakini sikusikia hata pahali moja ambayo mumesema awekwe katika zile groups ambao watakuwa wakitetea Kenya. For example katika hizi groups za kutoka sub-location na location mumesema mwanaume mmoja na mwanamke mmoja. Nani atakuwa akitetea disabled katika zile gorups na hakuna pahali mumemweka yeye? Nimetembelea nani kama ya Uganda na nikakutoana na watu disabled ambao wanaenda bunge kutetea wanawake, disabled women, hapa hawakuweka. Watu disabled katika wale hawaoni, hawakuweka mnasema eti mtawapatia

vitabu. Watatetewa na nani na hukuna mtu mumeweka huko ndani? Kwa hivyo ningefikiria commission ikubali ya kwamba ama iende ifikirie wale disabled people, kama vile mumeweka viti 30 za wanawake, muweke zingine za disabled. Kama mlisahau hapo mkubali ya kwamba iko watu disabled na ni wengi na hakuna mtu wa kuzungumza hali yao huko ndani. Hiyo ni nzuri.

Ministers - Naweza kukubali na chairman vile amesema, wale watakuwa ministers katika upper house, tena ningetaka mfikirie sana. Sasa tunachagua mtu wetu kwa nguzu yote kama vile tunachagua Martha hata mwaka huu tunaweza kumchagua tena, ati halafu awe na minister mwengine kutoka huko Gichugu aende awe minister awe mkubwa kuliko Martha, hiyo ni nzuri?

Audience: Hapana

Peter Njue: Mbaya sana hiyo (laughter). Tumempigania yeye usiku na mchana halafu mtu mwengine kwa sababu amesoma, amekuwa nini, ati ameenda upper house, amekuwa minister, *aa* (laughter). Akitaka vizuri, mpatie yeye P.S. ambaye amesoma kabisa awe aki-advise bunge wetu lakini si kuweka ati upper house mtu ambaye amesoma, amekuwa mtu mkubwa sana mpaka kuliko M.P. wetu yule tumechagua usiku na mchana hata kuliko nini sasa tunarudi pale pale hakuna kazi tulifanya kama watu wa kuchagua kwa sababu tulichagua huyu lakini upper house ambayo ndiyo ina watu wamesoma sana, ambao wanaitwa technical experts ndio wako huko. Na wakisema 'no' ni 'no'. Hiyo tufikirie tena sana. Kwa hivyo sitaki kukaa sana tuliambiwa tuchukuwe dakika chache, hiyo ikifikiriwa na irudishwe vizuri nitasikia vizuri kidogo. Ahasanteni sana.

D. C. Mercy Njoka: Okay ahsante sana. Mtu wa nne.

Joseph Mugo: Jina langu ni Joseph Gari Mugo

D. C. Mercy Njoka : Ongeza sauti

Joseph Mugo: Jina langu ni Joseph Gari Mugo, kutoka thumaito sub-location, swali langu limehusu sana sana juu ya sheria sababu sheria imekalia mtu yeyote ama imefurahisha yeyote. Amendment yake ingepaswa ikiwezekana, ifanywe baada ya miaka 5, kuwe na delegates, ikishika raia kama sisi tumeandikisha ili iangaliwe kama kuna mahali imetukalia ama kuna mahali ingeweza, kuongezewa. Hiyo ni swali moja ningetaka ipitishwe kwa sababu 5 ni mikubwa sana mtu akikaliwa.

Haya hiyo ya pili, ni kuona kuna shida nyingi imeingia ma nyumbani mwetu kuhusu watoto wale wamezaliwa na wasichana wetu.

Nimeangalia tukaona wasichana wakipewa mtoto na vijana hakuna mtu ameangalia ule mtoto. Kuwe na sheria huyo mtoto ni wa kijana sio mwanamke, kijana akachukue alinde mtoto sababu amesumbuka sana, sababu kunawezekana kuwa hakuna wazazi wa kulinda wasaidie watoto kama wale. Hiyo sheria si kusikia, watoto wakiangaliwa wale wamezaliwa nje ya ndoa. Hiyo nimeona ina maana sikuisikia kwa hapa.

Ile ingine ni kujua mtu kama rais akichaguliwa anauwezo wote hata kama ameambiwa amepungukiwa na uwezo. Kumepaswa kuwe na korti nje ya Kenya, international court rais akiwa ameharibu sana sana kwa nchi yake ata-defend himself sana. Awe amepelwa korti ya international court sababu anauwezo sana.

Ya mwisho ni kuangalia hapa kuna maradi ya wananchi tumeanzisha kama sitima na ni miradi imetufurahisha na tunaona hata power kama haingilii leo kuna wakati itaona imefungukiwa na pesa ingilie miradi kama sitima hii tumeanzisha na miradi mengine ile tumekubaliwa na serekali. Hiyo iwekwe kwa sheria ile tuwe na uwezo wetu kushikilia mambo yetu kama rural areas.

Hata kuna ingine nimesahau ningeongezea sana kuna miradi ya development kama vile labda ile imechaguliwa na county council kutengeneza mabarabara mahospitali, iwe iko chin ya raia. Wakitoa mapendekezo hii barabara itengenezwe, madarasa na nini uwezo uleule uweko katika sheria hii ili pesa ya serikali itumwa hapa kirinyaga kuonekana ni raia imeangalia imefanya kazi ile imefaa si kupea watu wakubwa ika tumiwa vibaya. Mimi namaliza mubarikiwe.

D. C. Mercy Njoka: Okay, huyo mwengine,

Cosmus Kigumo: Thank you for the commissioners coming today. Mimi nitaongea kwa kimombo. Swali langu, that is my question is the establishment of the Constituencies as per the population (whispers). My name is Cosmus Kigumo Machai, I'm the chairman for Ford People, Gichuu and my question is based on the establishment of the Constituencies as per the population, that one I did not hear it mentioned because in Kenya we have 210 constituencies. Kenya is developing and there are some areas with 100,000 people and others like Gichugu about 50,000. People of Gichugu feel cheated by the one's who are 100,000. People of 100,000 are feeling cheated by the people with 50,000 population. So that one I would like to be amended.

The other one is the distribution of the countries' fund from the consolidated fund. I heard that it will be distributed as per the 70 districts. Some districts have very few people for example North Eastern province. Again their production is very low, they don't have any agricultural production very low. How come people of central province can share the same money with people of North Eastern province? That one should be also looked at.

The other one is on the laws of Kenya section. There is the word 'African' deleted and have the words 'Customary Law' because if I'm married to an European, the Europeans have their customs and the Africans have their customs. So the European Customary Law and the African Customary Law should be married to get the consensus of a certain law. So that word 'African' should be removed.

The other one is the national days. The national days are said to be; Madaraka day, the other one.....

D.C. Mercy Njoka: Jamuhuri

Cosmus Kigumo: Jamuhuri day

D. C. Mercy Njoka: And katiba day.

Cosmus Kigumo: And the other one katiba day. In our preamble we have said we are God fearing people. We have omitted the Christian days. 90% of Kenya is made of Christians. So there I would like some International days to be adopted to that constitution draft. For example, the Christmas day, Easter day, Eid Fitr day. If we honour religion in our katiba. (Applause)

The other one is on the area of our country Kenya. We have measured the area as per longitudes and latitudes. In the schedule, I'm a geography teacher. Therefore we have also to mention the areas because I have seen latitudes omitted, how far does the Kenya water enter into the international waters? Because if it is not there we shall get some problems on the continental shelf waters.

The other one is on our air what limit of our air should the Kenyans enjoy? Upto what level, what height? (Laughter) It has not also been mentioned, because we have defence here you might even shoot an international plane if it is coming lowly on your air. So we also have to know what air should the limit of the Kenyan air, in the constitution. (Murmurs). Therefore I don't want to continue.

Then the other one which I needed some clarification is, madam, what was making the lawyers of Kenya and the chief justice as well? There is a learned lady here, our M.P. And you as well, what was making the lawyers of this country seem not to be part of us? We would like to be highlighted so that we can know whether they are part of us or they are alien or they are special in this country. With that little, thank you members who have come, otherwise the constitution, the draft is good, good job constitution. (Claps) You've done a good job.

D. C. Mercy Njoka: Okay thank you, the sixth person.

Samuel Mugo : Mimi nitatumia malugha yote tatu.

Audience: Sama

Samuel Mugo: Kikuyu, Kiswahili na Kiingereza

Audience: Hata sheng

Samuel Mugo: Kwa majina naitwa Samuel Mugo Kimotho, ninapigania kiti cha bunge cha Gichugu on Ford People ticket, (Applause) Maswali yangu ni kama haya, watu wengi huku kama vile tunajua hawajawahi pata kazi. Kuna walimu akizeeka akikikisha miaka 55 anapewa pension. Je mtu ambaye hajawahi fanya kazi na amefikisha miaka 55 na amekuwa aki-contribute kwa economy hii ya Kenya atapewa nini? (Applause)

Two, Nimemangalia mambo ya health wakati nimeangalia mambo ya health, hii statement inasema, No person may be refused emergency medical treatment. Hiyo jina 'may' iangaliwe vizuri, kwa sababu may inasema unaweza katazwa ama unaweza pe.....

Audience : Pewa

Samuel Mugo: Now the work 'emergency' tungetaka kujua the unit of measurement of emergency. (Laughter) Kwa sababu mtu anaweza kuenda hospitali akitembea na akikaa hapo chini akufe. (Murmurs) Si lazima mtu awe ati wakati ameanguka na gari anamuaga damu hiyo ndiyo emergency.

Hiyo ingine ni mambo ya youth. Tumesikia kut-nominatiwa watu nini . In this country tunataka youth being represented. Hao watu hawana kazi hao watu hawawezi kuja bungeni kwa sababu ya shida zengine hapa na pale. Tunataka pia hao tusikie kutakuwa na mmoja ama wawili.

Audience: (Murmurs)

Samuel Mugo: Ya mwisho ni hii mambo ya upper house na lower house. Ninashindwa mbona nyinyi watu wa upper house mnataka kuenda kuongea mambo yenu, kwani mnaenda kuficha ficha siri huko? Si iwe tu pamoja na watu wale wengine ili kila mtu anasikia? (Laughter) Sasa mimi hiyo naona iwe hiyo upper house lower house, kuwe na kama tu front bench na back bench kama ni hivyo Ahasante sana.

D. C. Mercy Njoka: Okay, Ahsante.

Audience: (murmurs)

Fredrick Nyagai: Can I be allowed to ask (not clear)?

D. C. Mercy Njoka: (Not clear)

Fredrick Nyaga: Yes, I want just to ask at least (not clear)

D. C. Mercy Njoka: (Not clear)

Fredrick Nyaga: *Ndiroria atiriri, ninjaria na gikuyu, tondu mundu etiaga na miariyo ya mundu uria wake ekwi.....*

D. C. Mercy Njoka: (Whispers)

Fredrick Nyaga: *Ritwa riakwa njitagwa Fredrick Nyaga. Just a young politician however, hello (laughter) okey ndiroria atiriri, Gatiba ino-ri ni ithondeke. Nithondeketwo niundu wa mundu uria etekwibota. Ithii-ri, tungithi mbugeri, andu aria oogi muno ni 10%, makorwa ni 20%, 75% ni ithui. Tungibota kumenya uria tungi-create jobs, who create any kind that may help generations iria iguka. Tondu aba bena undu umwe, (not clear) Gatiba ino. Urimi witu-ri, gutibo Gatiba irabutania na urimi witu ona banini. Kiu ni kimwe.*

Audience: (Murmurs)

Fredrick Nyaga: *Wa keru, Katiba batina undu irecira, ona atiriri, na ciana ciitu ri, tondu nigu makithomire makiria-i, bati any creation of jobs. Matirabeana mworoto kana uria ciana ikabaindika after all. Riu kwoguo ngona atiriri, Katiba ino irakoruo igi-favour mundu wothe gitonga na mundu woothe learned tondu nimangiatukania, tondu ona dissabled people makorwe me mixed ni getha makabotaga gwika atia... makoragwe me equal. Riu kuogwo, woni wakwa ngiona nii, tikwo ndirerea munda, woni wakwa ngiona ni gatagati ka andu acu mothe bekirwe ona kurimi. Tondu ku learned, kuri ya education, na learned. Mundu kuoguo no utere kithomo na ukorwo na wisdo..... wisdom.*

D. C. Mercy Njoka: Okay, thank you very much. Kuwa unakuja pia x2

Wewe ndio wa mwisho.

Edwin Ndambiri: My name is.....

D. C. Mercy Njoka: (Not clear)

Edwin Ndambiri: My name is Edwin Ndambiri Mwenja.....

D. C. Mercy Njoka: *Rekei tuthikaniririe please, nigetha muigwe uria ciuria irathii na mbere.*

Edwin Ndambiri: My name is Edwin W. Mwinja from Kiamutugo but I have wondered because of some (Murmurs)

D. C. Mercy Njoka: *Anirira.*

Edwin Ndambiri: ooh nikwanirira?

D. C. Mercy Njoka: Eh.

Edwin W. : I wonder because some of the draft constitution

D. C. Mercy Njoka: Okay x 3 *wona twari ugu, tutikuigua uria aroria please reke tuthikaniririe. Nimukuigua?*

Edwin Ndambiri : I wonder because of some of the clauses in the (laughter) in the draft.....

D. C. Mercy Njoka: *Arakwira warie na gikuyu., gikuyu.*

Edwin Ndambiri: Eeh?

D. C. Mercy Njoka: *Nigetha urikangie.*

Audience: (Out burst)

Eunice Gechangi: Tafadhali tumsikize mzee

D. C. Mercy Njoka: (not clear).

Audience: Eh

D. C. Mercy Njoka: Haya sawa *reke tumuthikiririe.*

Eunice Gichangi: Tumsikize mzee. Hataki kutumia ile lugha yake, wacha aendelee

Edwin Ndambiri: *Nika ndamaka ni maundu amwe ndaigwa guku, mawathoni aya marandikwa. Tondur riu watho ta uyu, uruga ati omundu no astangwe akorwa nieta andu ...*

Audience: (Murmurs)

Edwin Ndambiri: *Watho uyu, watho uyu uruga ati mundu, watho uyu uroiga ati mundu no astangwe angikorwa ni eta andu. Andu mambiriria kindu ta mbaara-i, ... niuturite miaka miingi thiini wa bururi, na ti watho mwega. Niundu riu akorwa kuri undu urera andu, macoke mambiririe thiina, na rights ciao maroririria, gutuikaga ati niwe mwii. Ugacoka ugoka ukathamua. Ringi ona no wobwe, kana utindage igitika magotini. Riu nika ngugaga watho ucu tondu nigu utwire, na nigu watumire Kasarani andu morwangwe aingi, muno, muno, makigeria uria Kenya ingikorwa na ciama nyingi. Watho ucu utigacokerwe ringi, witagwe incitement, ti mwega ona banini, ucu nininwe biu, nigu bururi andu makorwe me free kwaria buria mundu arenda. Aya, bandu bangi,*

D. C. Mercy Njoka: Okay

Edwin Ndambiri: *Bandu, bandu, bandu, bandu bangi, (claps Applause)ni aba ba kuthura president. President gugatwika ni kithomo kinene kia degree gikamuthuraga. Gutigu twikite tondu president, agituika president mwega, niagirioro ni gukoruo ena maundu maingi muno. Akorwo ni president ena tha, akorwo ni president ena ugi wa Ngai, akorwe ni president endete andu, no riu gugatuika ati ni githomo githi riu-i, githi mutigukiona maundu tacu namo nomatewe. Wa keru, andu aria makoretwo mena degree thiini wa bururi, ni anini muno, muno, muno. Niukuona twabe andu anini muno, gwitagia rights cia u-president , akorwa ni mwii, gakorwa niatona ku.*

D. C. Mercy Njoka: (Not clear)

Audience: (Murmurs)

D. C. Mercy Njoka: *Ndarikirite riu, rekei please tuthikiririe.*

Edwin Ndambiri: *Haya. Wakathatu, kathatu.*

Audience: (Murmurs)

Edwin Ndambiri: *Ya kathatu nayo ni ino.*

Audience: (Murmurs)

D. C. Mercy Njoka: *Ndarikitie please rekei tuthikiririe.*

Audience: (Murmurs)

Edwin Ndambiri: *Kandimurikuu? Ya kathatu nayo ni ino.*

Audience: (Murmurs)

Edwin Ndambiri: *Watho uyu nau uraiga ati atumia-i, watho uyu uraiga atumia...*

D. C. Mercy Njoka: *Ndiraiga atiririri, muthikiririe mundu kiuria giake. Tondur riu turathondeka Gatiba na kira mundu ena uhuru wa kuria kiuria o kiria angienda kuria. Please kuoguo ona mundu angiuria kiuria uraigua gitiragukenia, rekei tukire, ni tondur twina uhuru na nikio turathondeka uhuru itwike itu. Kuoguo titikoigiririe, tukire na nigetha aria maracokia nimegukorwo magicokia ciuria kuringana na uria megokorwo manyitite kiuria kia kia mundu. Kuoguo please reke tuthikaniririe.*

Edwin Ndambiri: *Watho uyu ungi nau uroiga ati, akorua ni eritu, ringi ona agure, makoragwe nimaragaya indo cia aciari mao. Niu ba woni wakwa ndirona u mwega niundu riu akorwa mwiritu nimubiku, e kwao, akienda indo cia ithe-i, riu ndukuona ni mbara yathondekwa. Kuu akwarwa anake nimaracianda, riu ucio ni mucii wathukangua biu wa mundu.*

Wa keru nau, ugurani. Ugurani ukurwe ni kindu kia mana muno tundu mutumia ndarathikiriria buria murume aiga. Na kirikaniro kiugite.....

D.C. Mercy Njoka: *Atiriri-i please, please..*

Audience: Murmurs.

D.C. Mercy Njoka: *ee reke arikie ciuria ciake, nikurikia ararikia, o mundu o mundu ena, nogukorwo wee nduri na kiuria, nake akorwe na ciuria sawa, the last one?*

Audience: *Uyu niwe wa muico?*

D. C. Mercy Njoka: *Hapana. Mundu wa muico kuringana na aria ngwitite, acio angi othe maikare thi. Ngwitite and ikumi na riu niturathi kurikia, na uyu niwe wa mwico. Nitugukorwa na round ingi iria tukumwita inyui murenda kuria ciuria cianyu. Kwoguo mukiriririe o uguo, nimuguka round iyo inyi.*

Rev. John Karani: I'm Rev. John Karani, pastor in charge Kiambu parish, Anglican and I have three questions and 3

comments. The issue of national days: We have mentioned 3 national days which the first two. Jamuhuri and Madaraka days are quite in place but in placing the third one we have kind of overshadowed or kind of forgotten the roots of our nation, the issue of freedom fighting. It is my request that in the naming as much as you want to recognise this event of acquiring a new constitution, we remember where we have come from. 50 years are not too long for us to forget what the heroes did in the struggle for independence (claps). I would therefore x2 want to put this as my suggestion if you would call it freedom day to remember the time of the colonial freedom and this time of the constitutional freedom. I think that name would be more appropriate. Freedom day in the place of constitutional day.

The other item is on Article 35 sec.3. It has been mentioned here but I would like to put it as a question. It is not very clear when we talk of inheritance to all the children of the person in question. If we would put into consideration the married daughters, it is where we are talking of inheritance to both sons and daughters because this one, it might put some people in a ..... As much as we want to be gender sensitive we might be giving some people an advantage where somebody is married somewhere, they get an inheritance where she is and she comes seeking for inheritance where she has come from. I would request the commission to be clear, that item should be made clear. If it meant that if you're well married where you are then it for the inheritance from that family and you don't seek for inheritance where you came from. It is not very clear. We would like to have that clarity.

The other one is one.....I'm becoming gender sensitive here, on the election of the administrative groups from the sub-location, location district and the province. We have talked of a situation where by we are giving 50-50 representation. And when this is 50-50 representation all through from the location to the province, in the formation of the upper house and the lower house, which I would like to mention here because one of us has argued as if the upper house is the cabinet it is not the upper house is formed of 70 representatives from districts. On top of the 70 representatives we have become very specific that the 30 to be added onto that group should be women. Now my question is, what if in the 70 representation of the 70 they are women appointed from their district and if possible, in view that there are some ladies who are very capable of acquiring that appointment or rather election. Then here we are bending one way, we are becoming more biased against men this time which should be actually looked into (Applause). My suggestion here x 2 instead of talking about 30 people coming directly rom the women group let it be from the differently abled groups, may be the blind, the cripples, the deaf and those communities rather than mentioning specifically ladies because the ladies, the women have been taken care of in the formation of the 70 in the fact that the representation is half-half to those councils.

My comment is on the formation of the cabinet. We had a discussion with my parishioners after receiving the draft on the papers. And we strongly feel that our ministries need to be run by experts like in the case of America, we don't get necessary politicians to run ministries. The ministries sometimes have very delicate responsibilities like where we have currently we are having the ministry of education being run by a funded Beverages production network s (laughter) and the children are at home and no body cares. It is sad when we get to give such responsibilities to the wrong people. I would like here to emphasise, it is

very extremely important to consider who we are giving what responsibility. And in view of that are we suggested and may be many other Kenyans like us suggested, let us have the cabinet formed from professionals through the parliament. That is we have that vetting but we have our ministries being given the right experts. That was our feeling as the bigger group down there.

The other one is on the very contagious issue of judiciary. We don't want to argue as if we are bending to low to the pressure coming from the bar but 65 is a bit too low for the members of the bar. If it could go up to primary we had suggested 75 but if you give them up to 70 it would be may be a bit more reasonable.

My last comment is on the distribution of funds. As one of us has mentioned here, we have different population, different requirements in different areas in our country. Our country has a very x2 diverse terrain. The requirements and the production is very different. Instead of saying equitable or rather.....yes.....equal distribution of resources, of the funds. I would suggest we have we say a proportional distribution. Why? What would be required for the constituency in Embakasi is very different from what is required in the constituency in Kirinyaga. What comes from the district of Kirinyaga is very different from what comes from Wajir district. What the people of Wajir require the amount of facilities and support they need is far much different and so much different from what is required by people say Murang'a district. And may be here if we would talk of proportional distribution of resources, coffee formers would see the benefits of their tax, tea farmers would see the benefits of their tax. But if it is equitably distributed you might have over supply in some distribute in the sense that may be a district would have needed only 5km of farmar when in a place like Kirinyaga we need about 400 or 1000km of tarmac for us to be well served and may be here the commissioners would look into that (claps)

D. C. Mercy Njoka: Okay, thank you very much (Not clear)

Rev. Jamreck Mureithi: Okay, my names are Rev. Jamreck Mureithi kwa majina yangu ni Rev. Jamreck Mureithi kutoka parish ya Kabare A. C. K. Maswali yangu nataka kuuliza maswali mawili, kwanza, I think there is this problem of the upper house and the lower house, *kana nyumba ici iretwa upper house na lower house. ngakiona the lower house of course to me that's where the, human or the masses sisi wananchi ndipo tuna-husishwa vizuri. Lakini kama tukija kwa the upper house, I think there are a lot of loop holes watu kufika huko juu na ndio inapatiwa mamlaka yote huko juu. Hivi nasema kwa nini, kwa sababu kama ni this sub-location committees halafu kutoka sub-location tunaenda hapa zengine za locational and then district, watu ambao hapa wanachaguliwa kawaida yake kama vile tunajua, if the government or if the constitution does not properly guide these people on how they are going to appear on the district level, yaonekaka hata huko the upper house itakuwa na watu ambao they are not.....Andu aya mategwitikirika, ni andu aria angi, guku ta mwananchi, na angikorwo nyumba iyo ya iguru biu*

.....comes that point. The commissioners there is a high possibility that the corruption to get the people up there will be used to get them up there. So I tend to think that we also should be guided properly on how the upper-house is

going to get the people, because tunajua vile tunachagua waheshimiwa wetu. Wakienda halafu tunachagua wanawekwa lower house, then hapo hata sisi tunamalizikia hapo.

The other issue is the issue of the calling of the lower house members, kama mtu.....if the person is not performing the duties we sent him or her to perform, tumeona katiba yetu tumepitisha ya kwamba 30% of the electorate wale wanapiga kura wanaweza kusign halafu tunaenda tunawaita, then we do the elections. Hiyo ni sawa x2. Lakini wa kule juu wakikosa sasa and we know it is not necessary that you be a wise person, if you are a clever person you need not necessarily be a wise person. Kwa hivyo kama tunakuweka huko kwa sababu ya elimu yako na uerevu wa kuongoza watu hauna sasa tutakutoa hapo namna gani? Na tutakutoa lini ukituharibia mambo huko juu? Kwa hivyo I tend to think commissioners we also need to look at that issue of re-calling even the upper-house if they are not performing the duties properly.

The other issue is this issue of the ministries being given to people who are outside the ministries. I do not very much oppose this idea, I'm not very much opposed to it but then it has become top fast. Kwanza all the ministries are going to be scrapped, secondly the ministers are not the one's who are going..... we are used to getting our M.Ps there and they become the ministers. All of us are ther are not the ministers. Watu kutoka mahali kwingine wametolewa, wamekuja, they have started leading our ministers and

Maybe there is the issue of the agriculture ministry which deals with the coffee the tea and everything, I'm not saying that is going to be created. Na yule mtu ambaye amesimamia hiyo ministry he's not answerable to the people. If he's not answerable to me then nitaendela kuwa..... I would be .....nitanyanyaswa tu lakini nitakuwa nimenyamaza sababu yule mtu amechukuliwa huko amewekwa amepatiwa kazi aendele. Kwa hivyo tht issue of the ministry should be looked at more clearly, more seriously than it is being looked at by our current or our proposal constitution.

Lastlyx2 I would like to say this issue of the judges. To me my personal comment I think when the order cosntitution, wakati ilikuwa inaona mwalimu akifika miaka 55 amezeeka, akiangaliwa akifika miaka 65 ama hata civil service yaonekana tayari amezeeka na judge wameenda upto 74 kumrudisha kidogo tu age 65 mimi sioni kama kuna ubaya wowote. Sababu huyo mtu akifika 65 tayari tunajua huyo mtu ametumikia nchi vilivyo na kuenda huko na mambo ya katiba ni mingi, tena the cases we have are very difficult, tutakuwa tukiweka mtu hapo juu ambaye hatakuwa akitusaidia. A 65 aged person to me I think is the right person. Thank you very much.

D. C. Mercy Njoka: Okay, thank you very much *ibinda-ini riri nitugocokeria ciuria citu, nicio twamba kuria nigetha onake mwarimu akorwe na mutaratara mweka. Na mumenya ati twina Mheshimiwa aba na conference iria ikathio, agakorwo e umwe uria agakorwa e conference-ini iyo. Kwoguo ona maundu maria tutekuiguanira thiini wa gikaroini giki, niagakorwo e umwe uria agakorwo agitwara maundu acio kuria thiini wa conference. Kuoguo, muigue ni muiganiire ona maundu maria ringi mwarimu witu atekubote kumacokia aba uguo, nitondu nonginya marithii*

ku-discuss-swo kuria uguo thiini wa conference. Mheshimiwa ni arkorwo na maundu acio na ni arimatwara kuria thiini wa conference. Mwarimu Gichangi.

Eunice Gichangi: Ahsanteni sana. Maswali yenu ni mazuri sana na ndio maana tulikuja. Wengine sio maswali walipeana proposals mbali mbali na ni nzuri pia, tunaziandika hata mimi ninaendelea kuelimika. Nitaanza na maswali ya Bw. Gateri. Yeye alipendekeza ya kwamba mawaziri wawe wakichaguliwa kutoka kwa ndani ya bunge na akapeana sababu yake, proposal yako tumeichukuwa.

Tena pahali aliuliza juu ya muda ambao rais huongoza, hatujabadilisha. Hivi sasa ni muda wa miaka 5 na rais anaweza kuchaguliwa tena kwa miaka 5 huo muda ukiisha umeisha. Vile ambavyo tumesema kikatiba hivyo ndivyo kutaendelea, miaka ni mitano, wakati uliisha anaweza kuchaguliwa tena na wananchi kwa mara moja lakini kutoka hapo hawezi kuchaguliwa. Tena tukaandika kwa sehemu ambayo tunaita transitional kule mwisho ya kwamba mtu ambaye ashakuwa rais wa Kenya kwa mnda huo na muda wake ukaisha, hawezi tena akawa waziri mkuu, hawezi akawa waziri, hawezi akawa naibu wa waziri ama cheo kama hicho kwa hivyo ni kusema hata makama wa rais hawezi kuwa tena. Kwa hivyo hakuwezi kuenda eti mtu ambaye ashakuwa rais baadaye hapo tusikie sasa yeye ndiye waziri wa afya ama waziri wa siji sector gani. Kikatiba tumesema haiwezekani.

Tena bwana Gateri aliuliza mambo ya devolution. Akauliza mambo ya district council, mambo ya village council, locational council, ameangalia na ni kweli hakuna details nyingi, nimekubali. Muda tuliokuwa nao Mombasa ulikuwa mfupi, swala la serikali ya kuletwa karibu na watu, yaani devolution, kutoka kwa kijiji ni swala ambalo ni ngama. Tuliwaita wataalamu wengi tukasoma sana na hatukuweza kumaliza zile ambazo ni specific. Yaani mambo kama; uchaguzi utakuwa ukifanywaje kwa village council ama masomo watakuwa wamefikisha wapi. Lakini hivi sasa tukiwa hapa kuna kamiti ambayo imeketi kule kwenye tume yetu, makamishna wameketi na wanaendelea kumalizia hayo mambo. Na ninajua tukienda kwa delegates conference yatakuwa yamemalizika na mtapata hata through the district co-ordinator, Bi Mercy, mtapata hizo specific. Lakini tunaendelea hatujasahau tunaendelea na hilo jambo.

Tena akasema vile viti 90 ambazo nilisema vinatoka kwa ile orodha, party list, tunachagua chama ambacho kimetupendeza, akasema hivyo viti ni vingi, bora tusitoe, kwa sababu tena tuna ile nyumba ya juu hilo nipendekezo lako tumelichukuwa. Nilipeana sababu zetu, umetoa zako, tunaziheshimu, tumezichukuwa.

Mambo ya ardhi, kikatiba tumesema kila mwana Kenya anahaki ya kuwa na ardhi. Yaani unawezakuwa na shamba ame ardhi pahali popote katika nchi yetu. Sio tu katika sehemu moja eti kwa sababu imeonekana wewe umetoka hapo. Unaweza kuwa na ardhi pahali popote nchini mwetu. Ingawa serikali tumesema imekuja mpaka kijijini hatujasema eti tena huwezi kuwa na ardhi katika sehemu yoyote, una uhuru wa kununua shamba na kuwa na hiyo ardhi pahali popote.

Bwana Munene aliongea juu ya elimu, akauliza tunasema elimu ni ya bure na ni ya lazima ile ya Primary, sasa tunasemaje juu ya shule za private. Hatujasema ya kwamba tunazimaliza, vile tunasema ni ya kwamba kila mtoto anahaki ya kupewa elimu ya Primary ambayo ni ya bure na ya lazima. Na hiyo ni jukumu ya serikali kuhakikisha ya kwamba kutakuwa na shule za public ambazo zinatoshia hao watoto wake. Lakini wewe kama mzazi ukionelea ya kwamba unataka kumpeleka wako aende private, ni sawa una huo uhuru kikatiba lakini bora kila mtoto apate elimu ya primary ya bure na ya lazima.

Tena Bwana.....sorry, nitarudi hapo kidogo. Kuna yako nimeacha bwana Gateri? Gani hiyo?

Jeremiah Gateri: Retirement ya judges

D. C. Mercy Njoka: Retirement x2

Eunice Gichangi: Oh retirement ya judges, utasema iende mpaka 70? Pole nilikuwa nimeandika president. Pia hiyo ni pendekezo yako. Bwana Gateri alisema majaji, retire wapewe waleiwa na miaka 70 badala ya 65. Alitoa sababu zake, tulitoa zetu na tumechukua pendekezo lako.

Bwana Peter Njue aliongea juu ya jambo la muhimu. Akauliza mambo ya sub-location na location vile ambayo uchaguzi utakuwa ukifanywa hapo nimeeleza ya kwamba hiyo ni kazi ambayo tunaendela nayo.

Pia akauliza je huu uwezo wa rais kuwa ndiye anaweza kumteua mtu fulani au kiongozi fulani, kwa mfano tumesema ndiye atamteua commissioner wa police ama director wa correctional services ama wakubwa wa tume fulani. Vile ambavyo tunasema, kwa kila pahali, kila sehemu ni hivi, rais kama tumempatia uwezo wa kumteua afisa fulani wa kikatiba, hilo jina ni lazima lipitishwe bungeni. Hivi sasa anateua tu, lakini sasa, tunapendekeza akiteua jina inapitishwa bungeni ndio wanabunge wanapata nafasi ya kuangalia yule ambaye ameteuliwa waone kama ni mtu ambaye ataweza hiyo kazi, kama amehilimu na kadhalika. Lakini neno la muisho, the final word, linatolewa na bunge, it lies with parliament.

Tena akauliza, yeye ameona tumehifadhi ama tumetenga viti vya wanaona, akasema angependa pia tutenge viti vya watu ambao ni disabled, walemavu. Na kweli hapo ni ukweli, hatujatenga na mengine nimesema hata mimi ninabeba na itafika pahali ambapo inatakiwa ifike.

Tena akauliza juu ya mawaziri mbona tuseme wachaguliwe kutoka kwa nje ya bunge? Mwingine pia, Rev. alisema ndio wachaguliwa kutoka nje ya bunge, kwa hivyo naona ya kwamba maoni ni tofauti. Sisi wanatume nilisema ya kwamba tuliangalia maoni ya wa Kenya, tukaona ya kwamba wengi ambao wabunge wao pia ni mawaziri walitoa complaint. Wengine wakasema ya kwamba wanataka huo ujuzi utoke kutoka nje ya bunge. Lakini nimekumbudiwa na my learned friend hapa ya kwamba, hata hawa wanabunge pia wanaujuzi. Kwa hivyo ni proposal, ametoa ya kwamba tuwatoe kwenye.... Bwana Peter

amesema tuwatoe ndani ya bunge na hiyo ni proposal yake. Pia hiyo ni maoni tumeichukuwa. Ndiyo. Imechukuliwa, yote ni muhimu kabisa.

Bwana Joseph Mugo aliuliza juu ya watoto ambao wamezaliwa nje ya ndoa, pengine mama wa huyo mtoto hakumuona baba wake wa kibiolojia. Basi tumesema kikatiba katika article 37 sub-section A, article ni 37, bwana Mugo ataweza kuona ya kwamba, tumesem aya kwamba, mama na baba wa mtoto wanahaki sawa, sio haki, wanajukumu sawa ya kumlinda na kumpatia kila ambacho anahitaji huyo mtoto. Kwa hivyo hata ikiwa mama wa mtoto na baba wa mtoto hawakufunga ndoa, wanajukumu sawa ya kumlinda na kumsaidia kwa kila hali huyo mtoto. Kwa hivyo hapo bwana Mugo ukiangalia pako.

Audience: (Not clear)

Eunice Gichangi: Nimesema ya kwamba ikiwa huyo mtoto baba yake ni fulani, mama yake ni fulani, hayo mama na huyo mwanaume hawaja funga ndoa, hiyo mtoto ni wao anahaki ya kulindwa na kupewa kila ambacho anahitaji kama mtoto na hawa wazazi wawili. Tuko pamoja?

Audience: (Murmurs)

Eunice Gichangi: (Hivyo ndivyo tumesema)

D. C. Mercy Njoka: It's debatable.

Eunice Gichangi: Yah, Hivyo ndivyo tumesema, akina mama watakuwa na nafasi ya kusimama na kutoa maoni. Sasa ni wakati ya kujibu yale ambayo niko nayo. Ahsante.

Tena tukiendelea, nimesema wakati mutapewa akina mama. Mumejitokeza, mtakuwa na wakati na pia wengine. Tena tumesema bwana Mugo.

D. C. Mercy Njoka: *Nituthikaniririe please* (with claps)

Eunice Gichangi: Sijui niendelea ama nikomee hapo?

Audience: Endelea

Eunice Gichangi: Nendelea Bwana Mugo tena akauliza juu ya pesa ambazo ni za nchi yetu. Akauliza je hizi pesa mbona zisiletwe karibu na wananchi ambapo sisi wananchi, raia wa sehemu fulani ndio tunajua mahitaji ya hiyo sehemu? Hiyo ndiyo

sababu ya kusoma tuwe na ile tunaita devolution, ndio serikali ikukaribie wewe mwananchi. Pesa tumesema zinagawiwa kila district. District council yako ikiketi ndio itakuwa na uwezo, na hizo ndio tumesema ni sheria ambazo tunaendelea kumaliza hivi sasa. Kamitii yetu inaendelea kuangalia. Lakini ndio itakuwa na uwezo wa kujua ya kwamba mahitaji yetu kama district ni barabara fulani, hospitali fulani na kadhalika kuliko iwe ni ile serikali ya kule mbali Nairobi ndio inajaribu kufikiria mahitaji ya kila sehemu.

Tukiendelea kuna mzee mwingine aliongea juu ya mambo muhimu sana. Akauliza constituency ambazo tuko nazo sasa, idadi ya watu ni tofauti sana kutoka constituency moja hadi ingine. Ndio akauliza, mbona hizo constituency ziko hivyo na mbona hiyo mpaka isibadilishwe? Vile ambavyo tulifanya kama wanatume, hatukuwa na uwezo wa kubadilisha boundaries ya constituency ama district na kadha lika. Sheria haijatupatia huo uwezo. Uwezo wetu lakini ambao tumeutumia ni huu, tumezitambua zile ambazo tuko nazo sasa, hilo ni jambo la kwanza ndio zile ambazo tuko nazo tuzilinde kisheria na kikatiba. Lakini kutoka hapo tukasema ya kwamba, katika riporti yetu, na reporti mlipata na mlisoma hapo mbeleni, tumependekeza ya kwamba kuwe na tume ya kuangalia mipaka, boundaries commision. Hiyo tume kila kuwapofanywa idadi ya watu, yaani census baada ya kila miaka 10, hiyo tume itakuwa na uwezo wa kuketi chini na kuangalia mipaka ya constituency, inaona pahali ambapo pengine watu idadi yao ni kubwa ama ndogo na kadhalika. Kwa hivyo hivyo ndivyo tumejaribu kuangalia mambo ya population density kutoka constituency moja hadi ingine.

Tena mambo ya sheria alisema pia neno 'customary law' mkiangalia ibara ya tano tumesema ya kwamba African Customary Law itakuwa ni sheria. Akasema mbona tuite African ni kwa sababu huku Kenya tuna mila zetu tofauti ambazo tunazitambua. Tumetoka kabila tofauti na kila pahali utapita kuna mila kwa mfano ya naoa na kadhalika na hizo ndio mila ambazo tunataka kusema tumezitambua. African customary law, zile mila zetu za kiafrika, hizo ndio tunazitambua. Lakini hatujasema ya kwamba ukiw amtu anafunga ndoa na mtu wa pengine pahali Europe hatujasema ya kwamba hizo mila lazima ziwe ndizo zitawalinda, kuna njia zengine ambazo kisheria ziko hapo. Kwa hivyo kuna zile sheria ambazo zinatambua ya kwamba kuna zile sheria tulizirithi ki-colony na hizo bado ziko hapo.

Tena tukienda kwa national daya, akauliza mbona tumesahau siku ya Christmas na Pasaka na kadhalika? Hatujasahau, hizo ni siku ambazo zimepewa recognition internationally na kila mwaka utakuta calendar yako iko na hizo siku. Siku za Christmas, Pasaka, Eid-ul-Fitr hatujazisahau. Zile ambazo tumesema ziko kwa katiba ni zile siku ambazo ni zetu sisi Wakenya, hizo ndizo tunazitambua. Hutazipata Uganda ama Tanzania ama kwengineko. Hizo ni siku zetu. Kwa hivyo siku za Christmas, New year Day, hatujamaliza, bado iko na itaendelea. Lakini hizi ni siku za WaKenya.

Tena mambo.....mzee amenifunza sana mambo ya jografia, longitudea na latitudes nilisema mimi si mtaalamu wa hiyo area lakini nimechukuwa proposals zake. Tena akaniuliza air-space imefika wapi? Mambo mengine kama hayo huwa yanalindwa na international law. Yaani tukienda kule juu Kenya imefika wapi, sio huku tu chini. Anataka kujua kule juu tumelinda mpaka wapi. Mengine huwa yamelindwa na sheria za dunia lakini pia nimechukuwa hayo maswali yake, ni ya

muhimu, amenielimisha. Ndio nilisema hata mimi ninaelimika leo.

Tena swali lingine aliliuliza nitamuachia bwana bunge ndiye atalijibu hilo la majudge na ma-lawyers kwa sababu pia yeye ni moja wa hao. Bwana Samuel Mugo aliuliza juu ya watu ambao pengine hawakuwa wameajiriwa kazi ambazo ni formal employment. Lakini sasa wamefikisha miaka ambayo kama walikuwa wameajiriwa wangesemekana ya kwamba wame-retire. Pengine mtu ambaye ni mkulima amefikisha miaka ya kula mbele, hawezi kuendela na ila kazi ya ukulima. Akauliza mbona hata huyo asilindwe? Si ule alikuwa ameajiriwa anapewa pension, huyu mbona anasahau lika? Bwana Mugo, ndio maana tumesema ya kwamba kuna zile haki za watu ambao ni wazee. Na hapa ndio tunasema huyo mtu ambaye ni mzee anahaki ya kulindwa na serikali, the right of the older person. Ikiwa ni yule ambaye alipata pension pahali ambapo sasa hiyo pension haimsaidii, kama ni matibabu, anaanza kusaidiwa kutoka hapo. Ikiwa ni yule ambaye alikuwa ni mkulima, hana pension basi serikali itakuwa na jukumu ya kumlinda, hali ya matibabu, hali ya pahali ambapo anaishi, chakula na kadhalika. Katiba yetu haijawatambua hawa watu ambao ni wazee, lakini hii draft ambayo tunaipendekeza imetambua sehemu ya watu ambao ni wazee.

Tena akasema jambo lingine ambalo kweli ni la kisheria kuna neno 'may' ambalo nataka tubadilishe tuweke 'should', hiyo ni proposal nzuri nimeichukuwa, ahsante.

Tena akauliza, hii mambo ya emergency, tumesema ya kwamba mtu ambaye pengine amepata ajali ama anahitaji matibabu ambayo ni ya kuyaokoa maisha yake, ya emergency. Akauliza hiyo emergency tutasema ndio gani? Yote hayawezi kusemwa kwenye katiba, lakini kuna sheria ambazo zitabunwa na wanabunge wetu, ambazo zitaendelea kutoka pahali ambapo tuliajua sababu ni hii, tukiweka mambo yote kwenye katiba itaanza hapa itaishia kule mlangoni, itakuwa ndefu sana. Kwa mengine yale ambayo yako kwa katiba hawa ni highlight, yale ambayo ni guideline. Sheria zile zengine huja katika.....ndio maana tunawachagua wanabunge, ndio waende sasa wachukuwe waanze kubuni sheria. Na sisi kwa katiba yetu tumewapatia miaka 3 wawe wameangalia sheria zote na kuzirekebisha ana kubuni mpya ambazo zinaambatana na katiba yetu. Kwa hivyo hayo ndiyo mapendekezo hapo.

Tena akauliza, mbona hatujatenga tena viti vya vijana, the youth, na najua kuna wengi wanaweza kukubali ambao bado waki katika hiyo sehemu, hiyo ni proposal, pendekezo lake nimelichukuwa.

Mambo ya nyumba ya juu aliuliza, mbona tuwe na ile nyumba ya juu ya bunge? Nyumba ya juu, sababu yetu kama tume kuipendekeza ni kwa sababu ya hii serikali ya devolution ambayo inaanza kijijini, inaendea location, district na kadhalika. Na ndio tukasema kutoka kwa kiini cha serikali, district, kuwa na mwana bunge mmoja ambaye atasimamia hiyo district katika bunge, hiyo ndiyo sababu yetu. Yeye ametoa zake, tumezichukuwa.

Mambo ya nyumba ya juu aliuliza, mbona tuwe na ile nyumba ya juu ya bunge? Nyumba ya juu, sababu yetu kama

tumekuipendekeza ni kwa sababu ya hii serikali ya devolution ambayo inaanza kijijini, inaenda location, district na kadhalika. Na ndio tukasema kutoka kwa kiini cha serikali, district, kuwa na mwana bunge mmoja ambaye atasimamia hiyo district katika bunge, hiyo ndiyo sababu yetu. Yeye ametoa zake, tumezichukuwa.

Bwana Fredrick Nyagah aliongea juu ya ukulima akauliza mbona hajaona, hajasikia pahali ambapo tumetaka ukulima? Akashindwa sana. Kila sehemu unajua tutaulizwa hivyo. Tukienda Nyanza tutaulizwa uvuvi uko wapi, North Eastern pengine watauliza herding, yaani ufugaji wa wanyama. Vile tulifanya hatujataja sehemu yoyote specific ambayo ni sector ya uchumi wetu. Lakini katika article, ibara ya 14 tumesema serikali inajuhudi ya kukuza kila sector ya uchumi wetu. Na kila mwaka wanatoa reporti bungeni. Tena sababu ya kuleta serikali chini mpaka kwa mwananchi ndio waweze kujikuza wao wananchi kutoka kwa kila sehemu ya nchi. Lakini hatujataja specific areas katika katiba yetu, hatujataja tourism ama area yoyote. Lakini zote tumesema zisimame na zikuzwe na serikali, itoe riporti ya kila mwaka.

Sehemu ingine pia aliuliza, mambo ya incitement. Akasema yeye awataka kuwe na wakati ambapo mtu anahaki, yake ya kusema yale ambayo anataka na hakuna mambo ya ku-incite ama kuchochea wengine. Haki zako zimelindwa kikatiba, unahaki ya kuungana na wengine, freedom of association. Una haki ya kujihusisha na chama cha kisiasa chochote. Hizo haki sasa ziko kwenye katiba na umelindwa kama mwanakenya. Kwa hivyo zmee hizo haki zimeangaliwa.

Tena akauliza mbona tunasema kila wakati afisa fulani wa kikatiba awe na degree ya Univerisity, mwengine, awe na degree ya University. Atasema sasa watu ambao wako na degree ni wachache, na ni kweli ni wachache. Lakini vile ambavyo tunasema, na nikulingana na mapendekezo na maoni ya wanakenya, vile ambavyo tunasema ofisi ambazo utaona tumesema kwa mfano pawe na degree, rais, commissioner of the police service, na kadhalika, ni maofisi ambayo ni ya muhimu sana. Na wakenya walipendekeza ya kwamba wanataka hao maafisa wa kikatiba wawe kwa kiingereza tunasema, the best. Yaani ukiangalia huyo mtu ni yule ambaye kweli amehitimu kwa kila njia. Kwa hivyo hatusemi eti, kila afisa atakuwa ni mtu wa degree, lakini yale maofisi ya kule juu kabisa ndio tumesema tuwawekee kiwango cha elimu. Wanabunge tukasema ni 'O' level, form 4 kwa sababu hatutaki kufungia kila mtu, tunataka kuwacha njia. Lakini ile ya kule juu ndipo hapo tukasema awe na University degree.

Rev. John Karani National days amependekeza ya kwamba kuwe na freedom day. Akauliza, mbona tumewasahau wale ambao walipigania uhuru. Pahali pote ambapo nilienda na nilianza jama lililopita, Monday, watu wametukumbusha hivyo. Wengine wamesema iitwa nationalism day, wengine heroes' day wengine freedom fighters' day, lakini ujumbe kumeupata watu wanataka pahali nimeenda, pawe siku kama hiyo. Kwa hivyo Rev. nimechukuwa pendekezo lako.

Pia akauliza juu ya wamama, akasema mbona kuwa na representation ya wamaua ambayo wanasema 30 wamama 30 katika ile nyumba ya juu. Akauliza mbona tuseme hivyo. Sababu bwana Rev. ni ile tunaita kwa kiingereza affirmative action. Yaani kuna sehemu ambazo zina tambulika ambazo huwa tunatembua ya kwamba, ingawa kunasema waKenya wawe na haki

ambazo ni sawa, sehemu zingine kunaona ya kwamba haki zao hazijafikia wengine. Na sababu ni nyingi kihistoria, kimila, kidini na kadhalika. Kwa hivyo tunasema ya kwamba wapewe usaidizi na sio usaidizi wa milele, ni usaidizi wa muda ndio tuweze kuona ya kwamba wame pata hizo haki sawa wakizipata huo usaidizi unaondolewa. Na nchi zengine huwa zinafanya hivyo, kule Marekani huwa wanajaribu kuwasaidia watu wengi kama sisi, pia waweze kupata haki sawa na wamarekani wenzao. Kwa hivyo sio jambo la milele, ni jambo la kujaribu kuleta haki za wamama sifikie hapo. Zikifika, tunasema ya kwamba wamepata haki sawa, tunaona hilo jambo tunaendelea.

Pia akauliza juu ya wizara, hapo ndio yeye alikuwa amepropose kama sisi, mawaziri wawe wakitoka nje. Hilo ndilo pendekezo lake.

Mambo ya majudge akapendekeza ya kwamba miaka yao iwe 70, tumechukuwa pendekezo lako.

Tena mambo mengine nilikuwa nimetaja hapo mbeleni ni yale na kugawa pesa, akasema ya kwamba tuangalie population na tuangalie masilahi. Ukiangalia sehemu ambayo inaongea juu ya kugawanya kwa pesa ya nchi, article 243 sub-section (c), tunaongea juu ya ensuring, equitable sharing of national and local resources. Equitable ni kusema ya kwamba lazima uangalie requirements za area fulani, watu ambao wako huko na kadhalika. Sio equal, ni equitable. Yaani lazima uangalie hapa uone, hawa watu ni wengi. Hebu wapewe kidogo zaidi. Ama, Hawa ni wachache kidogo tuwasaidie wale ambao ni wengi. Kwa hivyo neno ni equitable distribution, ukiwa unaangalia mahitaji ya kila sehemu ya nchi.

Bwana Jamleck Mureithi pia ameongea juu ya ile upper and lower house, nilitoa sababu zetu za kusema ya kwamba tuwe na ile upper house. Sababu zetu za kusema ya kwamba tume na ile upper house. Sababu zetu zilikuwa ni zile za kwamba tulikuwa na ile serikali ambayo imeanza kutoka kwa village level lakini tumechukuwa pendekezo lake.

Pia akaongea juu ya re-call of M.P. yaani ile kusema ya kwamba mwana bunge fulani tumechagua, ameenda kule sasa tumeona hajafanya kazi vizuri, tunataka arudi ama arudi huku tumchague mwingine. Akauliza je hapo inaweza kuwa ni ile nyumba ya chini na ya juu ama ni ile nyumba ya chini tu? Ni nyumba hizo zote. Kwa hivyo ikiwa ni niwababunge wa kutoka kwa district level pia yeye anawezwa kuitwa na district yake. Na ndio maana tumesema ya kwamba asili mia 30 ya registered voters wakiweka kidole kwenye ile petition, wanampelekea speaker wa nyumba ambayo ndio imemchagua huyo mwana bunge. Kwa hivyo hiyo nyumba inaweza kuwa ni ile ya chini ama ni ile ya juu. Lakini petition inapelekewa speaker wa hiyo nyumba.

Pia bwana Mureithi akauliza tuangalie mambo ya wizara, anaaka tuangalie tena kidogo. Sijui kama anataka tuseme ni wizara gani ambazo zitakuwa, lakini vile ambavyo tumesema ni kwamba zitakuwa 15 Waziri mkuu atakuwa na haki ya kuchagua akati ya hipo 15, anataka awe na 5 ama 10, na mawaziri pia 5 ama 10, lakini wasizidi 15. Majudge pia akasema ya kwamba yeye amefurahishwa na ku-reduce hiyo age. Yeye angependa ikae kwa 65. Kwa hivyo tunaona maoni ni tofauti. Hata kama sisi ni watu wa Gichugu, mwingine anasema 65 mwingine 70, lakini yote tumeyachukua. Nafikiria maswali yalikuwa yamefikia hapo.

Ahsante.

Audience: Murmurs

D.C. Mercy Njoka: Okay, ngoja, asanti sana. *Tukuthi na sehemu ya keru na tukuya ciuria ikumi, na please wona woka aba, nikwo ndira-wasihi, mbere ya mukite aba, wona ndagika imwe yathira, nogwo turigutinagia, baria urikoragwa ukinyitie. Ningukouo na mundu arandorera thaa aba, kuoguo uke aba u-strict ukimenyaga, ndagika iria ugukorio ukiria.Namba imwe.*

D.C. Mercy: *Okey rekei tuthikiririe na acio ndagweta numba mundu athikiririe numba yake, na angikorwo una undu ungienda tondu tutikugia na mahind maingi tondu turenda kurikiriria at at around 4.00 na riu mathaa maitu nimathiiti muno, kuogwo akikorwo wi na undu wi na bata muno please, nowandike kiuria giaku, ukirete na guku mbele kana comment yaku, icio ciothe niiguthii guthomwo na maundu macio ukuheana ni mwekwandikwo. Kwogwo angikoruo wi na undu, baria nja bena andu mena maratathi aria maratwandikira maritwa, nowoe karatathi wandike kiuria giaku, wandike mawoni maku, na maundu macio mothe nimegutuika ma ku-recondo. Kwogwo reke tuigwe kiuria kia mama uyu.*

Pauline Muthoni Mugo: My question is this one. My name is Pauline Muthoni Mugo, I am converted. My question is this one:- “Why don’t you take care of our forest, because of caring of rainfall? The first is that one and often children having no father or no mother to be taken by our government to learn free even in secondary and primary because there are some people who have got no legs, they are deaf and nothing. And we want ourselves to have the school of children welfare in our Gichugu Division. That’s my final question.

D.C. Mercy: Thank you.

Audience: Clapping.

Monicah Ngumbu: Swali langu la kwanza ni kama kurudia, ni zile village concils ama district councils. Je, itawaruhusu .. eeh Monicah haya Jinal langu ni Monicah Ngumbu, sasa swali langu la kwanza. Ile mambo ya village councils ama district councils, mimi nauliza kwamba kama zitawaruhusu watu ambao wameshaandikwa, wawe wameajiriwa kazi mahali pengine ama hawajaajiriwa, wangeweza kukaa katika responsibility hiyo wakati upi, ni mika tano ama ni milele?

Swali la pili ni kuhusu ile Muslim Court. Sasa tunaona ya kwamba ile Muslim ni denomination kama ile nyingine na tunaona kwamba wamepatiwa ile heshima kuu ya kuwa na korti lao wenyewe. Je, siku hizi dini zinafufuka kila siku, huyu anajiita dini hii, huyu mwingine dini hii. Je kwa nini wao wamepewa that highly respected right? And then when we look at them, now maybe

this man is a Muslim, he's my neighbour, he has wronged me, and according to the council or district laws it is now a mistake, how will he be judged or will he be allowed just to go on destroying us?

And then the last one. Will it be possible for Kenyan citizens to have constitutional booklets so that we can all know our rights and we can also avoid the wrongs?

And then I have a last request. Next time when you try to hold such a meeting, there are many people who would not be able to walk from upper zones to this lower zone because of age or sickness. So I would request that when you hold such an educational meeting like this one we also consider another, a bit convenient place, as an addition, it's a kind request, thank you.

D.C. Mercy Njoka: Thank you very much. Ningumurirania abau oria kiuria nokoruo uyu dekubota gucokia tondu nikiranihusu, nigugukorwo na micemano ingi in your locations. Kwi na aria tukoragwo nao guku nao nimarothoma na nimegucoka guka in your location. Every location nigugukorwo na mucemano na nigetha aria matanahota guka mabote kuigwa uria mwamenya ona inyui. Kwoguo micemano iyo yetanwo mwire andu acio angu ona inyie nimugukorwo muri okuo nigetha muga-contribute oboroini ocuo.

Geoffrey Kariuki: Majina yangu ni Geoffrey kairuki. Maswali yangu ni mawili na ni mfupi sana. Geoffrey Kairuki eh, ya kwanza. Wakati tume ya kurekebisha Katiba vilipokuja hapa Gichugu wakati ule mwingine, tulipewa fursa ya kutoa maoni yetu kulingana na maoni yangu, watu wengi walitoa maoni yao na kuja jambo moja ambalo lilizungumziwa kwa kirefu sana. Kuhusu uchaguzi wa rais watu wa Gichugu walipendekeza kwamba rais wa Jamhuri ya Kenya awe akichaguliwa kwa kura asili mia hamsini ya kura zote ambazo zimepigwa. that is 50% of the total vote cast. Sikusikia ikisomwa hapa na ikiwa pengine ilisahulika mukienda huko muiweke katika makaratasi, tunataka rais wa Kenya achaguliwe na watu zaidi wa nusu ambao watapiga kura, to avoid a situation where by will be led by a president who is leading the minority. That is too bad and too bad for Kenyans.

Haya swali langu la pili. It is already in the public domain that all Kenyans want to go to the polls on a new constitution. The grapevine has it that president Moi is about to dissolve parliament before the new constitution is adopted and debated. My fear is, he's trying to throw Kenyans into a constitution (crisis, and if he does that what will be the way forward?) Thank you, hayo ndio maswali yangu (Applause).

D.C. Mercy Njoka: Okay, thank you very much, Wa nne

Francis Karoko: Ba ritwa njitagwa Francis Gitari, na kiuria giakwa kuma riria njikire aba kwina mwana umwe mwogomu na nduga ka ngutuma kana akorwa ni Katiba ikuthondekwa mwana ucu ukirungarue. Aba kwina obici imwe cia thirikari, wira wacio no micoro mitheri, nayo wabici oyo ni ya co-operative. Co-operative mena kithome kingi na matui kuthomithia arimi.

Kiria mekaga no micoro gwika atia? Wa-murimi. Murimi anginenena niundu wa kaua gake, athiiti wabici gwa co-operative (not clear) ngeka undu muna, nake mukamiti akathi akabeana igekirwa ba? Wabici iyo korwo nokuboteke, wabici iyo ya co-operative ithengutwe biu ona nikaba ibetwe ministy ya ungurigaca iki (clapping) tondu mungirigaca, mungirigaca aroka agakuthomithia uria ukuthondeka kaua, mboga macani na ndui na ndui, neke atia? No uria no obi.. no obici. Riu Muheshimiwa badu bau ministry iyo imwe yathondeka thirikarim ministry iyo nithengwe bio, ibewe ngirigaca. (clapping)

D.C. Mercy: Okay, thank you.

Daniel Karoki: My name is Daniel Karoku Ndwiga. I am the Secretary for Ford Asili Gichugu and then I am T.O.T. from Kibereko Centre office and Justice form Ufungamano House. Ile jambo ambalo mumesikia, mambo ya hii katiba, kile ningesema ni kwamba, kama hata kuwe na katiba mpya hakutakuwa na uchaguzi. Sababu hii katiba ambayo tumetengeneza ni Katiba ya mwananchi. Kwa mfano wakati huu tukiwa nchi ya kenya, rais wa Kenya hana degree. Na kama rais hana degree juzi juzi wale walisoma gazetu waliskia rais akisema hii 8.4.4. ailetea. Wale walimuambia ni mzuri walimuangusha, kwa hivyo kaa rais angekuwa na degree hangekubali 8.4.4. sasa anataka tuwe na elimu ya form 5 , form 6. Kama rais anakubali aliangushwa, aliangushwa sababu hana degree. ndio sababu mimi napendekeza kila waziri akichaguliwa, awe ni waziri ambaye amehitimu ile kazi ambayo anapatiwa. Kwa mfano kama waziri ni waziri wa barabara na hajui mambo ya transportation, ndio sababu mnasikia barabara imeanza kuwekwa tarmac halafu inaishia hapo, waziri hajui lolote. Sababu wewe unampatia mbwa nyasi badala ya kumpatia nyama. Ndio sababu mini nasema mimi na-support hiyo Katiba, mtu yoyote ambaye atapata uwaziri, awe ni waziri ambaye ako na degree. Ile ingine ambayo mimi na-support ni hii rais ambaye kumpatia appointment rais akipata mtu ambaye yuko na degree, apitishwe na parliament. Hii ni transparance and accountability sababu huyu akiteuliwa wabunge waone sio mzuri, watamtupa. Hiyo mimi naunga mkono.

Kwa hivyo kile sisi tunafurahia na kile ningesema, mambo ya wanawake. Hii mambo iko na vita na wanaume na hii nasema wizi kinagaubaga. Iko mzazi ako na mtoto wake alliance na ni mvulana na yule mwingine ni msichana ako alliance, hao wote wanakipiwa fee kawaida. Kwa hivyo hapa hapana weka discrimination.

Daniel Karoko: Discrimination. Tuseme mtoto ni mtoto na mtu ni mtu. Ile ingine natka kuingia...

D.C. Mercy Njoka: (Whispering) Malizia sasa.

Daniel Karoko: ... nataka kuingia mambo ya judge. Hii mambo ya judge ni lazima judge kabla hajakuwa judge awe amehitimu kama advocate kwa muda wa miaka 10 ili akiteuliwa awe judge anajua kazi yake. sababu wajaji wengine wewe unaona ni vijana vijana, wengine wanachukuwa bribes. Ukitaka kupeleka mambo yako kwa court, huzikizwi sawasawa. lakini judge mzee anasikiliza sawasawa. Kw hivyo ninge-support ile ya ma-judge, ile ya zamani iwe 75, iwe hiyo ya 75 na tafadhali awe anaandikwa kuwa judge akiwa na umri mkubwa kuliko wa kawaida. Hiyo ningefurahia na kwa sababu sina wakati kusema,

ningesema mengi, ni hayo tu. (clapps).

D.C. Mercy Njoka: *Ni ugutube ndagika imwe please twambe eeh uyu orie kiuria and then tondu niarenda guthii.*

Milka Njemio: Kwa majina naitwa Milka Njemio, nimetoka kwa chama cha Walemavu, wanawake, Kianyaga. (Murmurs) Majina yangu ni Milka Njemio na nimetoka kwa Chama Cha Walemavu, Wanawake, Kianyaga. Sasa, mimi sio swali haswa lakini nilikuwa nataka kuambia commission kuna moja wetu alikuwa hapo akazungumza habari vile hatuwekwi kwa hii nini making decision making kama nikutoka kwa district ama location ama wapi, hakuan.

Tena hii ingine ni hii ya .. kama ni wambunge ama vile tunachagua ma-councillor, ma-nin, kwa nini hata walemavu wasichaguliwe ndio sasa kule wakipitisha mambo yao kunakuwa kuna yule anatumisha ya wale walemavu blind, deaf, nini na nini? Kwa maana mambo yote hapa Kenya ni kama watu wanasema mambo ya walemavu lakini sio wenyewe wanasema. Niliona kama huko Uganda tulienda kutembea, Tanzania tukaona vile wanasema maneno yao kwa wenyewe wa wenyewe.

Ingingine ni hii, ya watoto. Watoto wale wamepatwa nje ya ndoa, kwanza sana kwa wanawake walemavu, wanashida sana. Maana wakipata mtoto na mzee mwingine, huyo mzee anatoroka anawacha na mama. Sasa ningependa kusema, afadhali mtoto wowote, kw sababu amezaliwa na baba, huyo baba akuwe akiandikishwa kwa ile birth certificate ndio sasa akuwe akilisha huyo mtoto. sababu sasa ukisema eti ni hao wawili, bwana atatoroka na atawachia mama jukumu ya mtoto (applause) kwa hivyo, sasa hiyo ilikuwa ananikera sana wakati nilisikia eti wanaume wnaiga kelele, eti wakuwe wkilisha wawili. Mtoto ni wa baba maana ndio wanaweza kunyemelea wanawake usiku. Kwa hivyo watoto ni wao. (laughter and murmurs).

Ingingine ile ningependa kusema la mwisho ni hii ya hii ya....

D.C. Mercy Njoka: *Rekei tuthikaniririe please*

Milka Njemio: ni hii ya watoto wote yani, ndio watoto wasaidike. Watoto hata si wa mama mlemavu, watoto wote wkuwe wakipewa majina na mababa.. Yaani wakuwe wakilishwa na baba zao. Hakuna yule mtoto hana baba hii dunia, lakini ikifika wakati mwingine unakuta tu ni mama tu anaonekana, mtoto ni wa mam. Wamama wameteseka sana sna ndio sasa tunasema wtoto wakuwe wakiitwa na baba zao. Hata kama hujamuoa lakini utakuwa ukimsaidia pahali ako na mamake.

Ile ingine ya mwisho ni, hiyo elimu ya walemavu, wlimu ya wanawake wafundishwe rights zao sababu wanawake wengi sana hawajui rights zao. Kama hiyo ya ku-inherit mashamba, kila kitu, hiyo tunaona ni lazima hata wanaume wkipiga kelele, inaonekana ni lazima wanawake wapate (laughter) equity sababu hata kama nimeolewa na nimpata kule kwa bwana na kwa bab, sio hata wewe yuko na msichana, huyo msichana si atapata kwa baba na kwa bwana? Kwa hivyo hiyo iendelee hivyo hivyo na iwekwe right (laughter) Sasa mimi nimekomea hapo, hatuna muda mrefu, tungeendelea. Ahsanteni.

D.c. Mercy Njoka: ahsante, thank you (claps and murmurs).

Shadrack Nyagah: Naitwa Shadrack Nyagah, ni mkulima. swali langu ni fupi tu. Nataka kuuliza, kwa sababu sikusikia, nataka kuuliza kama rais angali juu ya sheria ama ako abvoe the law? Hata wa leo, kwa hii Katiba ama imeangalia hapo?

Pale pengine nataka kuuliza, tutakuwa tunachagua rais kila miaka mitano na nikiangalia ninaona rais ndiye anapigwa picha kwa pesa. Tutakuwa tunabadilisha peas kil amiaka mitato ikiisha kama tunachagua mwingine, tunatoa huyo tunaweka mwingine, tutakuwa tunabadilisha peas kila miaka mitano ikiisha?

D.C. Mercy Njoka: Okay, Thank you. Mtu wa nane karibu. *Nitugutarite andu.*

Audience: (Murmurs)

Duncan Kathuri: Jina langu naitwa Duncan Kathuri Machoka, mimi ni mkulima. Mimi ni kongeza mimi nataka kuongeza. Ya kwnza mimi nilikuwa nikitaka ile shule wapatiwe first priority na vile vile sipitali ipatiwe first priority kwa sababu nyinyi mnajua watu wote wakienda katika sipitali, hii ya public, mtu anaambiwa “kwenda huko ukapate mdaw”, namna hiyo. Na hiyo sipitali ni ya mwenyewe yule anafanya kazi kwa serikali hiyo ya sipitali. Kama ni mwalimu tukisema, mwalimu wako na private school yao na ndio anasimami masomo ya publi yote katika Kenya nzima na sasa ako na ile shule yake. sasa, na akapatiwa license. Saa mimi nikafikiria wale watu wanafanya kazi kwa hospitals wapatiwe mishahara nzuri ili wsahau kwenda kwa private. Hawa wengine kama vile hosital, vile vile wapatiwe pesa ya kutosha ili wasije kuenda kufanya private yao. Na hiyo ndio inafanya watu wawe masikini, wawe wakifa kwa kikosa kusoma wakawa namna hiyo.

Ile ingine bwana commisisoner, mimi ningeonelea, mimi nafikiria wale watu ambao wanchagua ma M.P., Councillrs na location council ile mlitaja hapa mimi nilonelea kwa sababu watu wote kufanya tuende tukamchaguwe rais, si watu wengine wanajua rais ninani, rais anafanya kazi gani, anatoka wapi, mambo yake iko namna gani. Mimi maoni yangukama nilisoma hiyo magazeti nikaonelea, kwa sababu iko na ma-councillor wengi sna, nikaonelea president awe akichaguliwa na prime minister pamoja wawe wakichaguliwa na board zile zimechaguliwa na watu. Kwa sbabu wale watu wmechaguliwa hapa kutka village council, location council, division council na hapa kwa parliament. Hawa watu wako na ujuzi wa kienda, kumchagua yule anaitwa prime minister na president.

Duncan Kathuri: Eh?

D.C. Mercy Njoka: Maundu mari mandikite ni meguthi guthoma.

Duncan Kathuri: eh. Ile mimi nsema, national assembly iwe ikimchagua, national council na hiyo national executive council, Kenya Law Society, Trade unions, provincial councils, all heads of churches, municipal councils, locational councils na village councils na ingine. Wale watu wamechaguliwa na watu na kila wakienda huko watajua president ni wa aina gani wataamchagua na prime minister. Mimi ni kuongeza namna hiyo, nilikuwa nikitaka kuongiza. Hapo ndipo nilikuwa, nimekomesh nama hiyo. Hiyo ni kuongeza kwangu.

D.C. Mercy Njoka: *Unaeza No uheane karatathi kau hau.*

Duncan Kathuri: *Nimbeanire.*

D.C. Mercy Njoka: Oh, sawa.

Duncan Kathuri: *Ka ndirenda kwaria.*

D.C. Mercy Njoka: *Urenda kwaria naniguo tugugwetereire nitugugwititi un namba cigana?*

Duncan Kathuri: *Ndiui, nii ndiui ni namba iriku.*

D.C. Mercy Njoka: Okay, huyu ndio wa nane.

Ndegwa: *Niu njitagwa Ndegwa Riuri. Ngeda kuria andu aya commisi atiri, thikiriria thiini wa kiuria amerik nikuri nymu itagwa checks and balances. ati Rais angithukia no aburwo ni igoti kama aburwoni parliament guku kwanyu mwikite atia checks and balances. Is there anybody who could (not clear) the other? Ya keru niri ningwenda kuga atiriri, mabururi maria meathaga wega matiugaga ati ministers, nonginya mukoragwe ni membes wa parliament niundu ungirora thiini wa parliament itu ina andu amure ng'onduni piu. Ikoragwo president niabewa ana allowance about 20% or 15% acagurage mundu uria mweka akamwira uka urutire bururi waku wira nigetha akoragwo na andu aria. Lets me use the work expet. Iyo ingi niri ninjigure mukiaria ba mwaria uboro wa borithi na angikorwaborithi ndgtube completely support. In Uganda mheshimiwa I think you could support me mekire uguo Museveni anyta power akibuta borithi ciothe akimera you are going to re-apply with me in your conditions. Guku riu mwikite atia (laughter) nigetha mundu akiandkwo agatwikaga arandikwo niundu credential ciake ni munda mwea.*

Iyo ingi ngwenda kuria atiriri, thiini wa urimi-ri, tondu kaua gatugia uguo mheshimiwa ri

D.C. Mercy Njoka: *Kirai please.*

Ndegwa: Ni kii kigiritie mubitukie bill ya (not clear) ati bururi ati akorwo niundu wa ngirigaza ati kindu kia ngirigaca kiathuka kiri kia ngirigaca giakgwa mbia ikarumwo taici ciokite cia (not clear) ikaheo arimi angoro we wagethete kilo 10,000 mwaka ucio ungi (ikara thi) mbia icio ugatarirwo ni thiri irari ukaneo nigetha ndugakue ngoro. I am sure in you agree with me mheshimiwa. In America that is how it is done (laughter) nigetha ona america nimeragwo atiriri mwaka uyu tondu andu aria angi ni makuritie ngano muno-ri inyui mtigukuria tukumuhe mbia ciothe. I think you agree with me. Mheshimiwa andika uguo (laughter) okay.

D.C. Mercy Njoka: Okay ndurikitie.

Ndegwa: Pointi iria ingi ngwendaga kuria-ri mheshimiwa ninda-retiere na nda-retire-re aba ungiuna andu araia maritaite mundu uria waritaire agatuuka kaheagao shiling igana rimwe nocio aheagwa and you know about he percentage of inflation. Please can you note about that. Thank you.

Joseph Munene: Niu ndina ciuria igiri ndirenda kuria na jitagua Joseph Munene na ndirenda kuria atiriri; tondu tiini wa Kenya I watho uria watigirwo ni ukoloni wa guku kwa bolithi I mundu anyitwa ambaga gutwaro kuria celo, watwarwa celo ona umburu uratwarwa kuria igotini ona nowikare kiumia kimwe ugitandikagirwa kuu gugituikaga ni utuirwa urekwatia, uracungucwa thiini wa commision ino-i, mubitukietie atia tondu borithi nicio ithukitie bandu ba kungitwa utwaro igotini mundu ambaga gutwaro cardroom ukathi ugaikara ta kiumia kimwe riu bau nibo ngendaga kuria commision irekebishete atia niundu wa undu ucu.

Wa kere kuna undu nditenigua wega biu tondu ithui riria aruti ma wira ma thirkiari bingo iria makoreto makiritaya kana mundu gitigithio wira wake thubani mundu acokaga akabewa mucara nginya riria agakua no murimi ta wa-kawaida-i tondu thirikari niyatiganirie andu ma Kenya biu-i tika kuraia Amerika kna kuria kungi-i jigagua maburri mangi ona nikuo mabeaga raia mucara omweri , omweri gute wira araruta-i, ithui tondu murimi niekuremwo kwambararia icembe-i nutuirwe atiriri, Ngoja, nitwiriwe atiriri, ka ndiramutetera onamukineganaga, ka ndiramutetera.

D.C. Mercy Njoka: Kirikiei riu.

Joseph Munene: Nibo ndiranda kumwira atiriri, ndigwa kweranwa atirir, ati uguragirwe gatawa ati, uguragirwe tuirio nika mutena mutaratara mwega wa kuga murimu uyu wona aritiya aremwo n kurima, akbewa Kshs. 5,000/-, Kshs. 10,000/- Kshs. 20,000/-.

D.C. Mercy Njoka: Okay, sawa sawa, okay

Wa Ndubi: *Jitagwa wa Ndubi tabirai mukirieni ia, jitagwa wa Ndubi iru wa Ndubi uy renda kuria tuundu tunini, acoke aka-attend. Nau niatiriri, murimi niwe atuirie bururi uyu na mabururi aria angi murimi muthungu uigite ni ndathia kurimira raia, kulisha wananchi, ucu ona nikwo aguragirwo turagita ageketwa atia, agekwa atia, akerwa niathi. Atiriri, murimi angigia mbia-i, thirikari niaga ndu-ii.*

Audience: *Mbia.*

Wa Ndubi: *Nikuo ngwendaga kuga atiriri, nyui murandika, mbece igikamba kuthi kuria kungi, igikamba kurutwa goti, ciambire ibewe murimi nigetha arute ndui-- (not clear) nigetha riu-i tondu murimi-ri tika athondekaga cumbi, ndathondekaga thabuni, ndathondekaga nguo, murimi nika aguraga.*

Audience: *Aguraga.*

Wa Ndubi: *Kuogwo beca igoka kwi wee. Thirikari icoke gwoca mbece kwi murimi. Murimi angikorwo imu-baindiku niundu wa kindu kiria arenda kugura, nake athondekwe, mbia ciambite gukorwa kuria ari. Riu mui murandika, mwandike atiri, mbece ingigakinyira thirikari, igikarutwa goti o wothe, ciambire ikinyire murimi.*

Audience: (not clear)

Wa Ndubi: *Nigetha nake arute goti.*

Audience: *Goti.*

Wa Ndubi: *Nigetha murimi atonga, nayo thirikari ito....*

Audience: *Itonge.*

Wa Ndubi: *Bau nindoima.*

D.C. Mercy Njoka: *Niagua, niagua.*

Wa Ndubi: *Njoke baria bangi, (commotion). Njoke baria bangi, niu ndanaruona. Niu ndi wa guku riu, ninjathitwe ni mubeberu, ngona uria athanaga, ngathwa ni thirikari kuma yagia, ngona nayo uria irathana. Nika ngwenda kuga atiriri, tuna atumishi kwa wote. Rira twathite uguo, twari na watumishi kwa wote, watumishi kwa wote. Nikwaburirwe abouturn gikirua andua kwa....*

Audience: Kwa wote.

Wa Ndubi: *Niu nyendaga kuuga atiriri, bau mwanainchi niwe andikite muruti wa wira, mwananchi niwe andikite... Na mabururi amwe ungikuna mwananchi, ugu, weu umuthigari wa njera, aria mathiangite ta aya, nimoi ugu muruti wa wira agwatagwa ni thigari gikundi. Murimi akorua niebia, agwatagua ni thigari gikundi akathi agaikua kuria kwagirire. Agacoka agatwarirua nduuii..*

Audience: *Njanji.*

Wa Ndumbi: *Njanji agatua iboko iria ndime ni ndagitari. Agatua maundu mangi maria mathondeke, agatua undu uria wagiriire. Uyu agaturaga baria akirumagua ta ndiri, niatia bau nabo? (laughter). Weu urandika, wandike atiriri, mwananchi wa kawaida, ndakaburue, no agwatagwe ni gikundi no tika tuga ndagakithingangwe agikirua mbingu. Lakini ndagakiburue undu ungituma akarega gwika atia... Tondy njera-ri, njera nika mundu atwaragua akathi kuruta wira wa carpentry, kana akaruta wira wa mathiga, kana akaruta wira uria ungi, kana kuthondeka thimiti, kana gutuma migeka. Tika kuthiaga kuraganwa, nika mundu athiaga kuonwa maundu araia magiriire gwika atia? No agikimutware e kionje, akoima kuu arege gutumikira bururi uyu. Riu nawe no bururi uraka? Mucara waku ukuimaga ku? Ninyenda kuga atiriri bau, mwandike bandu bau tibega, nibathondekwe wega, sheria urungwe wega.*

Undu uria ungi niwa ma-cibu na ma-headmen, na army, na igoti. Rekeni ndimwire ndui, noka turandika, nogua turandika wabota kuibera o-aba. Bururi uti njesi, ucu ona ukenda gwicirua ni Uganda nikwa ungithiwa nau. Njesi nonginya ikorwe, nonginya gukurwe na atuiria mangi aria maiyaga nguku cia andu, guku niaau?

Audience: (Not clear)

Wa Ndubi: *Ambira uthikiririe mukanju, nindimui ndanakorwa councillor miaka mingi. Ambira utige ndukunjokeria, niu ndiruga atiriri, nonginya gukorue na andu ma gutuiragia, uyu ni mwii wa muthemba uriku, nu uyu ni mwii wa muthemba uriku. Baria bangi ni atiriri, mwii aria ma-million ma mbia. Ruciu tukigua niarekwa, na mwii wa nguku akobwa miaka iku... ikumi. Uria ariire ma-million-i, na uyu uraire nguku-i, nu uriire mbia nyingi?*

Audience: *Wa-mamillioni.*

Wa Ndubi: *Eeh, wa-mamilion. Ucu wa ma-million na niwe wikananagia na mbia-i, nika aregete kuobwa we niki? Tondy guatuka eei ma nguku numo magaitagwa, na aya mangi matigitwa. Niu ninjui mukwandika muge atiriri, uria mundu aiete kindu kinene, aberethague atia?*

Audience: *O ugu. (Laughter)*

Wa Ndubi: *Ninguka mwena wa ongia. Kirai arume, nindigwa mwongia umwe aria aba, aria, aria, aria, aria, aria, aria.. ningugweta bau mwenda kunyima irio munyime. Turagura mundu-muka umwe-i, kuthi tukimwira uma ku mwongia? Niu ndire keshu, nawe uma ku? Ndukanjurie, nika utoi ndi mwari wa ithe witu? Ukimwira uguo, ukimwira njikirira gitwero riko, agikwira nindathii, ukwamwona aumite na mwana njira iriku? Nawe uthiite kugira kamwiritu nabo, ngoria atiriri, we mutumia ucu wathire ararega kuberithio niki? (laughter). Tundu twakinyirirua, gukinyirirua arume, twakinyirirua o thui o thui? Onamo nimagiirwe watho wa kumeraga atiriri, ungikuma kwi murumegu, onawe, onawe ndeto ucu acokete gwikage utuikie mukora wa arume monde. Onawe, onawe ukaberithagua.*

Audience: *Ukaberithagua.*

Wa Ndubi: *Niundu ni matuikite mikora muno niundu onani ndina eritu na nindimonete.*

D.C. Mercy Njoka: *Kirikiririe riu.*

Wa Ndubi: *Nika ngirikiria ngugaga atiriri, wa thuo mburiki ni ikinywe. Ninjugaga atiriri, nigukinywe mburiki namungirire-ni nigugukinywa mburiki. Atiriri mwiritu uyu athi agira mwana umwe baria, agira ungi bau, agira bau na no wa Ndubi-i, agira bau-i, akathingatua na njira iriku? Tondy anyua cang'aa, anyua makabo, anyua vodka, anyua tusker, nikugie njira iria irirumagirirwa. Ona mbere nika tworagia mwiritu ni urakwenda? Riu umundu kagiria mwiritu athii na mwii... mutigiguana na ningugaga atiriri onabo nibakinywe mburiki, mwerue atiriri, gutigutuaka mathiage atia ugu, akorwa nikwinikagua, gukenukanagua gi (not clear). Niundu yaigaga atiriri; mundu murume akirega mwiritu, akamuregera igotini, nawe mundu muka mwiritu, ukirega mundu murume uyu nawe umenye gu kiria gigegekaga atia? Gikarutagwa ni undu o-namo nimatambararitie muno makaga gukinywa mburiki. (laughter).*

D.C. Mercy: *Okay sawa sawa. Mwikare thi niguo mucokerue ciuria cianyu, ciaku.*

Hon. Martha Karua: *Nindamugeithia inyuothe muri-ega?*

Audience: *Turi ega.*

Hon. Martha Karua: *Na riu nani nini nyuma numba ikumi na imwe, tondu onani tonginya ndikirute mawoni makwa.*

Audience: *Iii.*

Hon. Martha Karua: *Ritwa ni Martha Karua, ni MP wa Gichugu. Ni kameme ndirera akorwa inyui nimuramenya. Riu ngugaga atiriri, ngwambiriria na icu cia Wandubi. Wandubi ngwiciria uria turoiga-i, nani nanibu nditenaigua ta wanyita, kurerwa atiriri... andu acu iri ona mwongia ucu utiaga mbururu, ndangiurura e-wika nobakorirwe na muthee tawe kana uria ungi kana mwanake nigu murure maria andu aya?*

Audience: *Eri.*

Hon. Martha Karua: *Orura agia mwana, o-acu mekururaga nake marere nake na tondu wacoke kurura nake ukionaga ingi ithano na ti ciaku-i, kau ga gatandatu uguciara nake, nogu ukarera namo aria mangi maciarire u-mundu akarere gake, ndukerua urere tuu tungi. Nigu ndui andu aya ni eri, na agima, kithi ndurathi ukionaga, kithi nduonire ni mwongia wina ciana ciake? Niuthiaga bo gwika atia? (laughter). Ngumurikanagia atiriri, ni balance ngucokagia (murmurs). Nigu tuthikiririe, ni balance ngucokagia tundu ndi nyina wa anake, na nyina wa eritu, guti wanda na wa nduuiii...*

Audience: *Mugongo.*

Hon. Martha Karua: *Mwanake wakwa urura, mwirutu areta mwana, ngamwira ndingiaga kurera uyu, uyu ni wakwa, na tondu bindi ino kwina maundu mararwa, thakama yarorwa mwana akoneka niwau. Ti tene riria mundu igigirirwa, worura wee na mwana oka ni waku. Akamurera, nake mwiritu kuria ekuthi, mundu arega kurera tuthingatie, tondu tutingitikiria andu ambe matuike ati wira wao ni gwika atia? Nikubanda ciana na matireraga, nikio twina street children, no reke tume bau. Iyo yuma o comment ya gucokia ndeto mucii. Be undu mukuritie oboro wa, be mundu ugwetire uboro wa iti ici irerwa tugie na .... tuongerere iti mirongo kenda mbunge. Tukorwe na upper house, tungirora iti icu ni nyingi muno, na murigo uria ugukorwa kuu thiini wa tax to the tax payer is too much. Kungikorwa na mbunge igiri, imwe ya andu igana, ino ingi ya andu magana? Athutu, acu ni MP magana ana, na guku niuthondekire provincial government, ni uthire wathondeka district govenment, ndiri urarikia ni uthondekire locational government, na niuthondekire village ya sub-location. Murigo ucu onatukiugaga, kithomo gituike kia buri, gwi kindu gikaria kiria kingi. Ngeciria atiriri, twagirirwe ni kurora, itiakagwa na ya wakini. O tondu kuria kungi kwina upper house na lower house. Tonginya tukorwe ni mawoni, nimawoni makwa ndiraruta. Mawoni makwa ni atiriri, we do not need an upper house, aria mena ngathiti ino, unghithii uthomi baria moigite; to provide upper na lower house, ungirora wira uria upper house ibetwe, giti wira ibetwe. Irerwa i-duplicate uria mbunge ikaga atia twa debate mjadara mbunge. Ukathi ningi uka-debatwo upper house, magacoka makerwa ati, mawatho amwe no matungagirwe upper house na angi lower house. Matungira upper house, makaretwa lower house. Twatungira lower house, makathi upper house. Niwona ni duplication. Ungiba mundu wira, unghiba mundu umwandike, na wage kumuba wira, giti wira angika atia?*

Hon. Martha Karua: Kwoguo gutironeka ta kwina any convincing reason ya upper na lower house na tuna ugwati umwe kwina ikundi kumwe gugakorow better represented than other places. Tunguga tugie na bunge igana rimwe base on the district we have na guku mwena wa Rift Valley o constituency ni district ing'ima tariu Kirinyaga ingina district icio agicugu tungina itu, Ndia yao na Mwea ingi. Kwoguo riu guku tungigatwara mbunge magana athatu kuria o constituency is slamoost a district na kuri andu mathuragwa ni undu matakinyite 10,000 oriria guku councilor arathurwa ni 7,000. Twetikira gukorwo na upper house ya muthema uu kuri na andu magukorwo over represente gukira aria ang. We need to first rationalize the districts. It is on basis of population kana nii ndui tondu kuri undu tukuthii ugu natuthii na unfairness which is already there. Niwigirwe kwina mundu ougire ona mbere ati kagayo per district igayo per population tondu iria mukuka ugu mukuga ugu ngu mbecha igayago ki district. Ungirora umuthi allocation iria turetagiro mbunge makorago mugaanitie. All the districts. District onairia igana ugu ina aruti ma wira ma twirkali maingi otaguku. Ungirora micara ikorago I uniform throughout iyo bari njira imwe ya kubinyiriria kuria kwina population nene so let us think about this nati kaundu ga gwiciria o. Umuthi tondu dibate ino ikuthii na mbere nginya riria constitutional conference ikathiwa ngumuria muracokamuthii ngurubuni cianyu cia makanitha cia kuria kungu for further debate nigu aria makabota kuthi na constituional conference okoro nikuthi mbunge itabujite. Ngukorwa ndi umwe akorwa igakorwa ibunje niaria makathurwa megwikaatia? Mekuthi. No tondu mundu uria akathii akorwo akimenya mawoni ma agichugu kuhusu manene aria mena kiria contraversialisue. Undu uria ung tukiuga uboro wa 90 gukorwa na 90 additional numbers nati nominatal ugu mwerwa, it is proportional members araia megukorwa na list tariu ke tuge guku Gicugu Narc ikirugamia uria, ikurugamia igakowa na maritwa mangi ma kando. Mukuga uria murathura ni ng'ania wa Narc na kwina maritwa mangi ma ati tungigacida twitikirue kunominate mumbunge guku tuka muba umwe wa aya kwoguo riu mangigacida, uria wi listini namba imwe niwe magirirwe kube giti akorwa kwi ungi ukuma aea iyo namba two, yaani kwoguo ugukoro wonete mfano wao maki-vote tka maka nominate uria tuanominatire councilors na members of parliamen nitweleanwa. Ati uki-vote ni ugakoragwa ukimenya ino thirikari ingitonya andu aya nimo igatuthurira naturauga tondu ni binya muno gukoro na iti cia (not clear) cia youth ciao army tooria Uganda kubanite. Akorwo ni tugukorwo na proportional representation, criteria ya kuthura andu acio gukerwa kiama gikithurana nonginya gi-consider oboro wa disability, oboro wa gender and all the other underrepresented groups, i-nugu tutikagie na too many categories. Reverend ati ukoigaga ati, iti cia atumia ti-necessary, ati ibewe andu mothe bamwe na disabled? Ningwendaga o-kumuririkania kiria kiratuma atumia mabewe iti ona to Kenya, ona Uganda turarora kinduire. Nikio uraigua rimwe twathi kwaria, mario ninabingiricana, mokauga atumia nimarekwa favour. Ti favour marekwe oria tuturaga micii, ona aria marutaga wira mari andu eri, mbecha kuro mundu umwe akorago agi-control. Na tikaingi, tiga ni riu maundu mathii magicenjagia. Bena bandu ba kurugama, mutumia arirutaga muthuri niwe arikiga atia? Arirutaga aga-supporto ni mutumia, na muthuri, mutumia ona ta umuthi angirugama no ambire kuthi kuria muthuri kana ndeto iyo nigwika atia? No muthuri angienda kurugama, ikwanirira mwongia akaiguiaga e mucii. Riu tugikuma uria maundu acu matari, nonginya tubeane nafasi, nigu atumia

na athuri mabote gwika atia? Kuruira iti. Na ti Kenya iki, ni maburi mothe. Tondu onagukorwo tutukaniti, atumia na athuri, wona thauti imwe yaga, ni Ngai atumbire turi andu acu iri. Uria gukubana ni ati kwi maundu tutariroraga, tariu korwa ni maundu maria megie atumia nimariganagira, ni ti athuri kurega, no kwi maundu muthuri atangiririkana, aria megie ndui? Atumia. Na gwakinya mibangano ya kibururi, ta riu no mwirwe, ino ni million ya location, ino mukwenda mai kana barabara? Mundu uria ukuaga mukwa, ndaririkanaga mai, nake uria ena mutakaya ariririkanaga ndui?

Audience: Barabara.

Hon. Martha Karua: Riu kwendekaga idea icu cieri igoka niguo mukaiguithania ta kindu kimwe tondu ona uyu ena mutokaya, no anyuaga ndui? Mai. No korwo idea iyo ya mai itinoka, ndui niariganirwe tondu ndoi matabagwa atia. Kiu niki gitumi nani kwa munda, Uganda maberwe 15 years, after 15 years, it is expected atumia nimaribotaga kuthurwo ta ndui.. ta arume. Iyo niyo reason, ngacoka ngaiga atiriri, issue iyo ya the ninty additional seats, kana proportional representation nayo niguka gututeithia. Mundu wa district iria kana constituency, iria ina andu anini muno, twa riu ngirire kuna wajube mokite, ona mathuritwe na ngiri ithatu three thousand kuma North Eastern. Guku giti councillor Gicugu, Mutige na ngiri ithatu, nonga Kutus Ward. Na Kutus Ward nitondu i-nini. Riu kuu ni kwonania ma-councillors makwa mothe mangi mbunge. Tungiri anjumbe karibu tutakiui. Ni megana? Riu tukuoga atiriri, ino member proportion representation, tondu tutibota kutharia constituency iria ibo, ni undu ta riu ungithi wire andu ati, kanyu ni kanini muno, nigegetewa, una matingiterera urikie uria ukugaga, no mbu megwika ati... me kuga. No umerire, ka ukwongagirira bandu ba gucunana kindu kibiena ni gikare. No ici ni iti, ibangwe kuringana na population na votes. Kwoguo nikuga the populated area, nimo makagia na iti icio bakubi ciothe nugu irete balance. Nimwanyita bau?

Audience: iiiii

Hon. Martha Karua: Noka ngwendaga tugerie kunyita the rationale behind. Undu uria ungi, ku mundu uririre, andu aria matena mawira, na nimo aingi. (not clear) Na atiriri, tondu tika, nigu tuiguane biu chairman, turaria niguo tu-debate ino yambiriirie I tondu riu gutikorwa na time ya responding. Ngugaga atiriri, uboro wa basic right, kubewa shelter, irio, ndawa, na kithomo, idea ino niteyo riu athuri megana undu morie kiuria uboro wa uria wonekaga Ruraya. Ati mundu uria ate wira, tondu ati tutingikwira ati wina haki la kuishi, ucoke wikare utena irio. Kweri haki iyo niigukoruo i-useful? Ungigikua tu ni ng'aragu, tutingikwira you have a right to live na nduna gwa gukoma, to make meaningful as a nation ninginya tuone o-mundu ena bandu arakoma. Na niki Ruraya andu nimabeagwa nyumba ni Kanju. Na akorwa nduna wira ukabewa a minimum amount. Ni gukoragwo gu-culculatitwe gukamenyeka, kungibewa, ke tuge, magana atano. Mundu ucu niekubota kugura irio, o kiumia. Niundu kuu mabeagwa na kiumia. Na wamenyeka wi wira bandu, igakwanjwa, na ungi-claim wi wira, hatua igeka atia... ikowa. No gukoragwa na athini na

andu matari na nyumba, tondu ku mundu ukubewa mbeba athii acinywe njobi ciothe, age kugura nduii... irio. No kwoguo andu acio ni anini muno. Riu tukugaga atiriri, tutingibota gu-provide for everything. Watho niu uricoka kuthondekwa, thutha wa gu-specify what to do. Ningi Katiba ingi-provide ta riu Treasury i-bankrupted by the current government, ingicoka aria magoka ruciu magaciiruta ku January imwe? So we just provide for the basic needs and then ni wira wa thirikari kuruta policy na mawatho ma kuonania how it is going to be.

Kuri aria twitikitie ati tuna utonga wa kwigana, uririkanage goti uria tu-correctaga itonga iria nene Kenya itiribaga ndiii.. igoti. Magoti namo nimarabewa.....

Kurua notunganie igoti from everybody, ko ungimaka ni mbia iria ci bururi uyu, especialy (not clear). Riu turuga ku mundu aroria mbeba ici ikuma ku, notubote? Ningocakaga ngaiga atiriri tutiagiriro ni guthondeka thirikari nditu muno, ni kunogia andu. Kurituba, ni kuga ati, ina kundu kwingi muno kuraribwa beca. Na ni ino ngugaga from the village. Niwega tukorwo na village council, no nii ndingienda Katiba ikorwe ii very clear, ati ino village council, ti ya bindi ciothe, ni (not clear) ati niricemanagia maita ta ana mwaka, o thutha wa mweri itatu, na ciuria iria iri-discusaga ni iria irahusu development ya aria iriku... iyo. Na issues cia security makabeagwa allowance no ti micara, no (not clear) megana, ana at least a minimum of four (not clear). Na riu thirikari iyo na niyo Ndubi ekugaga ati, guti itura ritena andu aria matererekaga bandu mworote ugu ni cibi, andu magekaga atia? Makethuragira. Nigu mukabota kuthura andu aria mara-tii kana nama kumenyeka. Nimekurora maundu manyu onayo location niu ndingi-propose ikorwe iya (not clear). The only which should be full time niya district. Nayo iyo yagiriirwo ni ku-replace county council, gukurwe na local call it what you will, administrative whatever, local government, nigu riu the elected councillors maga-form thirikari ya local area. Revenue yaretwa mathibitari, akorwa ni githomo, akorwa ni mai na barabara, maundu mothe magakorwa me rungu rwa ndui... that council. Nayo council iyo tiyo ikiiraga uria iguthii gwika, ota uria mareka riu na land grab magoka icagini, ti ati riu maroka akorwa councillor ndekwira ukaga kumenya, ukaiguaga nikwaririrwe no kwina andu athure. Andu acu riu andu nimamenya namo mangiraga mwathi. Kuuria uu nigu mukoiga, nigu ture... turenda. Mugacemania akorwo ta riu kanju ya Kirinyaga, yabeaga o-location million ithatu.

Andu aingi mutianamenya na mutianamenya kiria priority ciekire atia ciabeanirwe kor kwari na andu athure nikungiamenyekanie ati riu ni bindi kureka atia..? So it si already happening but it is the need to strengthen. Although onamaga gutuira at least nii ndi awake nijui cia gicugu kuria ciathir tondu ndingimikenya thibitari ni kubewa milioni, project ya mai ni ikubewa millionim ndui ngikiona ni ciathii wega no tungienda in future andu makoro me more involved. Riu iyo nayo ngugaga ikwerwe location and village ADHOK. Provincial also should be ADHOK tondu twekira andu provincial tumarihage o muthenaya, ni wira uriku makarutaga. Ka province kwina wira, kurina goti privincial matiaga ku-link on issues that are common. Tariu central tungithiaga kwaririra Agricuture, the road that link us na security andu acu mati (not clear) everything eneyo, yagiriuro gukoro IADHOK. Kwoguo tutigiro the district

councils, National Assembly, finished. Na the various commissions. Otherwise twaba kwiya tukigie na nginya thirikari ina thiina.

Riu ti debate tukauria ni mawoni urute maku na waigua andu aria mangi makirute kwoguo ugweterera makwa ndute. The debate will continue. Te other point niatiriri, on those provincial councils niati andu maroragia kungikorwo na link iriku between the district na the central government if there is no provincial. Ndimabeaga ngerekano ya andu aria mekaraga Nyeri niri uri wathi Nyeri kuria the provincial water officer uria ukuthi gwika. Ciuria ciaku ithiragira Kerugoya, ciaga kuthirira Kerugoya ukathi o Nairobi. Niri uriwathi kuria mundu wa agriculture Nyeri maundu maku no atumiro ni Nairobi utumite complain yaku kwa Njanji wa co-operative agoka kurugamirira ithurano.

No ni waigwa atumwa ni Nairobi tondu niku uma the problem is no relevant. The other thing that I was thinking niati wona twathura the district councils na tuthure ADHOK village na kiria tutikune riu macibu riu uboro ni wathira. Akorwo ni birth na death kanju niigukoro na offices going up to the sub-locaiton tondu wabota kuba andu wira wage. Riu mudnu uyu muthure ni andu the local elers acu nimo mekuruta wira uria ungirarutiro ni cibi. Kithi timagoka kumwira uria thirikari irouga, thirikari iyo tigi ti kanju mutigukiro niacu mebakubi there is no other kanju. Nanigu ndikangie-I,

Audience: Murmurs – mawakiri

Hon. Martha Karua: Ba mawakili ndiri ndira kinya ninguka. Ngendaga kuga atiriri, after provincial, okey iyo nindarikia uboro wa mawakili reke nau njuke uboro wao uria muronire njanji makinegena maranegenagua ni maundu eri ati ni merwa makaritayaga 65 na ati Katiba ni irouga atiriri, kwibandu mutenerwa ni, Mwalimu no ndangibotire kumwira maundu mothe Katiba ino irouga atiriri, riria ikabitukua muthenya uria ikabitukua bunge, manjanji magakorwa mena rutha. Ungugua niukwenda kuthi retire ona utemukinyiu niugetikirua kuthi retire na ubewe mbea ciaku wiinukire no waga kwinuka wecira niukwenda kuthi na mbere andu ma Kenya nimagagucunguca umenyeke kana wi ume wa aria maroyaga mbea kana wi mundu agiriri kuthi na mbere. Na ndui na wira ungikoneka wina mabitia niukabutwa, ndui wira manjanji matikenda gucungucwa, niwiigua tondu nimoi kiria mumere mamereti riu mbara iyo urona ikiuwa ti undu ungi. Ati nibandikwa ati magasungucwa. Turamwirire okoro niuramenya wina ucuke oya mbea wike atia..?

Audience: Uthii.

Hon. Martha Karua: Take the money and run, no ndugecirie wi above the law ati ndungika ati, ndungicungucwa, corruption iria i Kenya itingithira judiciary ite cleared tondu akorwa ndanginyitwa na corruption ndinginyitwa ngutwara kuu, itotini tikuandu other matwaragwa. Kuu igotini guteneoti ni kuga guti undu ukathi na mbere na niko

judges macerwa you have an option to retire akorwo ndukwend tugucunguce no akorwo ni ungikara, Katiba njeru ni eretikira ucungucew na woneka una mabitia wike atia...

Audience: *Urutwe.*

Hon. Martha Karua: *Githi guku ti inyui murakaire mukiuga magoti ni matuikite kundu wingi. Ona wakeri no mugwete bo tondu twari na complain nyingi muno na wakiri. Wakili akerwa atiriri, wira tukarutaga na njira iria yagirire ya kisheria na mundu agakuruta wira ucu na njira iyo niekunyitwa ni sheria. Riu ni kuga kwina constitutional duty ti uria tuthiaga tuagakanjiro licence, nikuga ona mundu akanjiro licence no acoke athitangwe ni mundu uyu ekubitirie. Ungikoro utumute mudu ciake ciure nawe ukinyithue, ciakithiatia, cioneke tondu mukaga mugatube indo cianyu totoi ino ni inyui mundu wa kuthomo kiria twikite atia tuthomete niundu wa training. Riu nainyui niguo mu-protect tondu andu nimakayaga muno kwina. Kwina secitononayo uria mawakiri marirutaga wira. Undu uria ungi riu ngakuiga atiriri, angikoro wakiri niekuremo kuruta wira wega, Manjanji ka marena kuga mo tiandu ma Kenya Katiba itingimera uria meguika. Ningi mangithi atia igotini kubinga miario teno turaria kithi tikuo turaruta mawoni mundu akoiga sectioniria atekwenda na tonginya iria ndirenda nonginya ikoro niria murenda o mundu arute mawoni ma...*

Audience: *Make*

Hon. Martha Karua: *Riu mathire magitwara cira igotini oriao na makiuga ati uboro uyu tikaririrue tukimera tukuwaria ni jora mukuandundura andu meke atia meganire nariu tutu nitwakumera noikwarua na noirekatia, noirarua gukira undu uri uroneka witikie andu nimo mena binya e gukira ona Katiba tondu ona Katiba mpya andu kwogur Katiba ino twathondeka turuga kwi maundu tuta (not clear) bunge mariretagwa kuria muri mugaikia kura ya "Yes" or "No". Referendum tondu mundu niwe munene gukira ndui.. Katiba. Mundu niwe munene gukira ndui Kabita , mundu uria uthuranaga tiuria muthure tondu ithui athure turi anini no tuthii withodekere maundu muuri aruciu mugakoraga nituikite ati, nutui kiria. Udnu uria ungi ndingienda kugweta uboro wa age ya president gukor e 70-ini. Mawoni makwa niati so long as someone is capable nanderauga uguo niundu wa my (not clear) chairman afferal ucu ni exempted aria mekuria ni bindi ino mati kurua ni kuma ruciu. No ndiraririkana athuri eri in recent history ndiraririkana Nelson Manderu na ngaririkana Ronald Reagan wakenetie americans wathikaga nginya magego magekaga atia, makaonekeka. Kumundu angikoro mwithi na akoro e kimaramari na ku mundu angikoro e mukora full of wisdom so long as ikili cia mundu ni timamu. giti giothe gikuthuranwo reke mundu eke atia, earirie na nokio ndirakena ngiona andu makiruta meariririe (Applause) okay ati*

Riui, be mundu oriria uboro wa Kadhis Court? Ku mundu njigirue oria na ningwendaga kumucokeria. Mungibitania na muithiramu ti kuga ni udhi kadhis court, kadhis court ona umuthi uyu ibuthika only when the two of them litigants are muslims. Onikoro aria mathitangana ni Muslims na nimetikira no ona mari ithiramu umwe angirega mathiaga

igoti ria kawaida.

Audience: *Kawaida.*

Hon. Martha Karua: *Weu wi mutukire niundu bandu nyonire bathi uru no (not clear) namba cia kadhi ciake aria niugukora gukorwo gu Kenya ati gukorwo na magoti 60 I ona tutena basis kama population ya muslims nira-wrrant those courts ndingiuga matiga a blank statement gukorwe na kadhis court the number to be determined by the chief justice in consultation with the judicial service commisinna approva ya pertliament nigu undu ucu ugakoragw ni on-going otherwise wabota kubeana namba ikorwe ite-useful. Undu uria ungi ni uboro w M.Ps gukorwa me ministers bau tika tungiguanira-i. Kau ni kaundu tuturage tweterere-ni ngiugaga riu from .. confess ta mu-christian onani no ndira-hope gu-fly ndui bendera no riu ngiaria broadly speaking nditekwaria i-tondu mutongoria ti umwe atongoria mokaga na makathi riria maundu mabitana mundu uria uthurite niwe uthiaga kuria. You cannot enter the office of civil servant kumuria. Therefore in my view mundu urua angibota to take responsibility for the way thngs are done is the politician. Nuguo mawoni acu meri mcemanie the only requirement should be na already Ktiba andu ria president ethurirwa metikirwa ni mbunge youth. Mbunge ndui ina nnginya wapinzani kwoguo riu wathi wthurirwa (notclear) toria muthee uria ougire-i uthirirwe mundu utaramenya mbere kana thutha-i. Kithi yoka kubitukua itikutegwa iro yuy ti qualified. Tondungirora list of the minister especially the last ten years irari like a short list of who doesn't know what bagakorwa bena atano ta ajuaji acuangi magekirwa kithemba ugu nitamatharau ma kithemba (laughter) Nomumenya kai nothui tumathuraga onakorwa mathuragi miena ingi inakuu-i. so thos are issues we are going to discuss. Undu uria ungi ndingienda kuga na ngwiciria Katiba ni yugite and you can correct me niati attorney general ndagirirew nigukoro agiuka mbunge tondu attorney general agiuka tuge atuika mwana siasa. Wakorwa wina cira wa mundu ugukonii, uritidga umurumirire (not clear) akorwo wna mundu urenda kubinyiriria mwinake bau.*

Riu niguu attorney general, akorwo akiruta wira kiwakiri na wega ekare gwake obici, akorwe e governemtn chief advisor, director of public prosecution korwo nake niwe arathitanga public defender, niwe arateithia muingi, no gukorwo na minister of justice uria urithiaga ku-answer on behalf of these two ministries tondu wona twatukania niko mwonaga maundu tariu attonery general ndangibota kwira the president ati proposal imwe ciake ni gainst the law, amuraragia ougo tu ta mbica tondu akimwira ndekubutwa, no akorwa mari-ibaniririe bau no boke angibotaga kumera na akama-protect riria mebia umuthi uyu niui ona minister angika kiundu kiriku macira mathiaga mageka atia, maka-withdraw. Nituonete andu matwritwe for theft na cira uka-withdraw. Ndiite ngirikagia uboro wa mugunda be kaundu ndirigua gakiuira in this constitution ona ndamithoma. It must be built in the constitution ati all the idle land ndui kui andu mena acre makiria ya ngiri ikumi na itiri ciona wa kuthi k, ni nyamu ituaga ku. All idle land shouldbe compulsory acquired and re-distributed. Okay na category under utilised land iyo nayo commision irore. I-nigu mundu ndakauge ka twamwoner twathi mugunda wake. Na issue ya comulsory acquisition ikorwe inyandike wega nigu betwe atiriri, ungikoro mugunda ucu ka wari wa kurugira tugukuriba nitugatara wawonire na njira iriku tondu wabota

kurugira mugunda witu tucoke twirwe tukuribe tukiwoya. Nari.

The maner in which land was acquired shold be a factor for compesation. Number two be kaundu kangi gatigirire na nijui gatigirirwe aba ndirend ku-accuse allthe commissioners no nitwari tui kwimo marutagira andu mangi wira wana-siasa. Minerals ti ngwete and it is for a reason. All minerals gutibo moigite atiriri, defirntion ya land which is sec. 23 an aria mena ngatheti ni page 29 land ira-include everything under the soil kwoguo riu ungihi ukore kithima gwaku mugunda gituke nigiaaku wiki na andu aria nagi ni manyotire. In civilized world natural resources itituikaga cia mundu umwe, ituikaga cia state on behalf of the people. Tariu ni mui Titanium yoneka kwale andu acu marengatwa kia binya matekwenda muthungu okite akabewa tondu mara-mine an amundu umwe wi cabinet, ndeka ugu mutiamenya nuuria kias kiu. Riu tondu mara-mine Titanium nayo marutite by force mugunda ucu ukurigistwa riu in th e name o fthat company wona twabitukia ino Katiba acu tukageragia kumetia makonaga ta mbica tondu magatwonagia Katiba nirikite atia.. We must have clause saying specifically all natural resources belong to the people of Kenya okay. Naicothe iributhagirwo for the benefit of everybody. Nigu akorwa ni mundu tocu oka na machine ciake tondu tika twina machine cia Titanium akabewa may be 40%, andu a-kiria makabewa 60%, mbeca ucu cia Kenya ikigawa uyu; uthengirue mugund athingua na njira onake atekwiguatia nieka atia... Niabinyirirua kui, Mombasa. Ndirenda gukwira no ithui Kenya tu bururi wa ruraya. In terms of riches they are the largest deposts in tehworld. Nani ndiramenyawaganu ucu rauma ku, Turkana, gwatuikire ni kwonekana maguta turkana, gutiri gwekwa adjudication mundu ucu ngumuiraga abiubire akithiku riu nu-ugukwira ndena title ya ki-area kinene mumo Turkana. Riu wona gukithi gukendikagwa aba ati indo iria ciothe i-mugunda ni ciaku ku mundu waiyite mugunda wene na arenda indo icuituike cia, ciake. Nitutige gucenjia watho wikare ouria urari mbere na uria mabururi aria angi mekaga, atia.. mekarite.

The other, uboro wa (not clear) ndinathina now, ni iriuku ino nay (not clear). Okay ino nidna nindarikia uboro wa ngirigaca niu wa mwico niu ndiite ngirikagia uboro wa ngirigaca nau-ri nimutigirire na tina uru. Katibaitingibota ku-provide for the day to day running of the ministries. Ndirenda umenye baira ngirigaca ithukagira ti Gatiba. The govenment has failed to uphold its role as a facilitator and a protector of the agrivultural sector. Tene niwonaga mbeca ciaku na Katiba yario iriku, tondu thirikari niyarutaga wira wayo wagugucereria thoko wa gu-supervice body iria irakwenderia. Ya-supervicaga K.P.C.U, iga-supervice Coffee Board, ikon matina kuria vibaya. Ati mo commission yao, iria ikite atia, umuthi nika marekererue, na marekererue tondu kuro andu eri, athatu me thirikarini, me thiini. Me thiini wa uguri wa ndui, wa kaua. Akorwa ni mwenani wa mbembe, kwi mundu arathi akareta mbembe cia raithi, agatuma farmer uria wi Kitale age kiria, akorwa ni igwa, ta riu turaria ugu, kurarina cukari mwingi muno urokire Mombasa. Oriria arimi marakaya niundu cukari wao utinagwa... Ku maundu amwe ndirenda mumenye, ti (not clear) ni mwathanire uria tureka atia?

Audience: Turathwa.

Hon. Martha Karua: *Na nizio turanyibia ma-powers ma president, na imwe igacokua parliament, tondu baria bena ingi bandu, batikaga omundu umwe ugakararia uige nou tureka, nitureka uru. Tondu ku mundu akanyitwa ni kiundu, no mundu umwe no abote gwika atia... gututhukia. Kuoguo maundu acu mothe is looked after. No nii ndetikania na andu aria moigire, mabururi ma Ruraya, muremi akoraguo na guaranteed returns. Mbei ingithuka, thirikari niyo imaribaga. Tariu cikari ucu wa kuraya, uroka guka, na iria nginya batter turiaga cia Newzealand. Kuuria Nairobi, ciumite o Newzealand, na matumbi ma South Africa, Macungwa ma Egypt. Thiku icu desert niirakuria macunga turiage. Riui, thirikari yetikiria indo ta icu cuike, nake murimi uria wi Kenya, niekuona kindu kweri?*

Audience: *Hapana*

Hon. Marha Karua: *Mabururi ma kuraya, there laws to protect the agricultural sectors and the industries against damping. Guku kwa twabingurire, nita mundu ena nyumba na ciana iku, ukabingurira eei moke, utekujali, ati ciana ciaku niikwona thina. Kuogu kiria twagite, ni utongoria uria uraturetera maundu macio. And I agree with that entirely, I do not think it is a constitutional issue, once you give the govenment the responsibility and allocate the powers properly, then a government coming, ukithura thirikari, kithi nduroraga manifesto ya kiama kiria ukurora, kana thirikari, what is it saying about agriculture? And then mu-member, you will follow-ip whether thos polices are being implemented. Na niko ndirakena ngiuga Prime Minister agakorwa mbunge. Umuthi uyu, turagia ciuria tuckerwa, I am not aware na minister agekara ndi. Tundo ndena responsibility. No korua ni mwene, the head of government, kurua umuthi uyu ni Moi okaga parliament, ku kaundu amwe atangegetikiria mekwe tondu nikumenya oka niekubingicwa. Riu nake Prime Minister, e head of government, be ciuria atakabota gucokia. Maundu amwe mangikika, ndanathi house of commons, kuria Ruraya, Prime minister every Tuesday is Prime Minister's questioning in the afternoon. Mambaga kumuria, umuthi watinda wira uriku? Amatariria wira uria atinda, magakiambiriria ciuria. He has to explain seriously tondu mabota gu (not clear) vote of no confidence. Na ithui riu twikire siasa ya juu iitu itige gukorwo pesa nane, tondu ona nizio ndiretikira mukorwe na power ya ku-recall, tondu angikorwo ukuria mundu arathi ku-vote, ndathi kwonjorithia, ngi-vote mwena uyu ngamba ngaribua. Kana mutiui wira ucu commercial ni urathi na mbere? Na mbere nizio turetikia mubewe the right to recall, nigu na ithuii tugia na adabu, wira obote gwika atia?*

Audinece: *Kurutika.*

Hon. Martha Karua: *Kurutika (Applause) No nonginya twikire ni maundu ariku mangituma mundu etwe tondu ku mundu ungitinda bandu ba anogoke, eterere itano ature o wira wa kungania ndui... irore (laughter). Kuoguo bakorwe na specific offence which can make an MP to be recalled. Tariu ona aria maruaga mbara iria cia ethnic clashes, kwari bata ma-continue to be members of parliament?*

Audience: No.

Hon. Martha Karua: *Mundu ukurugama ere andu moragane, it's a criminal offence, it's against the constitution. No ku maundu twagirirwe ni kuga including absconding kana kwaga kutungata your constitutuency. Kaundu kwa mwico, karia ndingienda kuga, nonga kumwira mbunge nirabitukithitie motion ati, arimi ma kaula, mabege guranteed minimum return. No riu motion tita watho, you see the govenemnt can implement or not implement. To riu kwina impulse tondu maretete motion wa guteithia Kenya New Commission Revival, ni undu wa pastrolists. Na wa-give loans cia A.F.C. tukimera, tutikuu-discuss. That was in August, nginya mekire ma-loan ma society cia kaula. Na tukimera ma-loan ma A.F.C. tutiku-right off loans cia individual, ni ikorirwe ni cia small scale farmers who are in a group. Tondu twa right-off ya mundu, kithi ti itonga, riu nimaregire kureta tondu matiendaga gutuonia nuu, tondu ni tui aingi maikarite bau mbere. Ministers nino marena tuma-right off ndui nayo KMC yendaga kugurua ni the son of farmer. Farmer number one, numwamumenya? Mendaga loan rekwa uria, menderia muriu riu, tukiuga tutingobota ku-revise kindu niguo kindu kienderio muriu wa munda. No bandikirwe ati yatuaka revised, itikendua without the approval of parliament. No turamera the third issue we must right-off loans of the co-operative society, ti gitonga gia kaula kina kithi o mund umwe, kia ngurubu ya arimi aingi nuguo (not clear) many families na maretikira but I know they will not reorganize the budget. Ni njui maretikira because now the campaign has arrived. Gitokorwa na time ya ku-implement. Umuthi nyumire Canada kiroko, dathire Sunday, no last week ndatigire mbunge, ndatigire riu mambiriria gwitikira ati, nitukiongerere ugu turenda, no marongerera makimenyaga there is no time to implement. So these are the issues mugukorwo mukiuria aria tuguka kumuria kura. Na ciama iria iguka kumuria kura, uraiga murimi ba? Because these are the day to day managers, na nibo ngugaga wona wanengera ministry mundu utathurite-i, ukathi kumuriria ngirigaca yaku ku? Mutereke nginyie bau (claps).*

Mercy Njoka: *Uyu ka aracokia,*

Audience: *Uboro wa nyumba iria murengatwa.....*

Hon. Martha Karua: *Ati nyumba?*

Audience: *Iria murengatwa cia...*

Mercy Njoka: *Atiriri, reke njitikirie co-ordinator gikaro giki kiuma giake. Njukire kuruta mawoni ota inyii, na kuigua tondu tungikithii national conference na kithi ti wega ngakoragwa ngimenya murenda atia?*

Audience: Uum.

Hon. Martha Karua: This will still be open *akorwa wi na undu ni uraigua no nginya umenye, you are free to stop me anywhere. Unjire to take into account, but there is likelihood twabota gukorwo ti ithui tu gwika atia.... Ndironire while I was in Canada, ndathoma ngathiti on the internet, ndironire wira uria turutaga kiumiani kia mwiico kia October urarutirwe kiumia giki, iyo nikunjira at, munene niarenda kubunja ndui...*

Vote tuciakaga gilloting, the last week of October. The Gilloting was held yesterday ona finance bill irambiriria ira, na ti ndiru, na tukibitukia October. Ndikuona Katiba ikirika no ningwendaga gu-share na inyui, just one thought. Ghai niaturitie kana no tu-extend perliament na tu-extend the life ya the president through his term until March nugu Katiba iyo irikue. Ithui twamwirire niturenda ithurano na Katiba Njeru. No guti mundu ukuongererwo muthenya ute wake. For this reason Katiba ino tungiamimbiriirie 1998. Thirikari igituthiururukia ugu, mona ibinda ni riathira makirekereria. Kuogu kuri undu ungiongerera ibinda, tukiuga ni Katiba turacaria, tukuro ni mundu turaba nafasi eke maundu aria arenda, acoke a-hire andu ma guka kuthukia mucemano, twage kuigua.. kuiguana. No nonginya tukorwo twi ready ati ona akorwo ti mbunge ino, ona mbunge ya ruciu no yuke na irikie nduii... Katiba. No uria wikirite niwe umenyaga baria kiramuria, our lives is in our hands (not clear). Iyo nguo ukuite, ni uhai wa kesho.

Audience: Not clear.

Hon. Martha Karua: Ati?

Audience: Uum?

Mercy Njoka: What?

Hon. Martha Karua: *Ngwiragwa nindingiamu-guide uria tukugai, I think it is wrong. Mawoni acu twaruta maroneka ta tofauti. Maingi mamu tundu nguikareta aba mukiuga titi na tufauti nene. Na tundu mara-recondwa (not clear). Ti wira wakwa gutuo mawoni makwa nimo ma gicugu. Andu aya mekuthi mathikiririe mawoni acu mothe, mone ni pointi iriku ina andu aingi, niwanyita? Na natinally, nayo icoke irorwe ni iruku ina andu aingi. Exercise ino ti ya tomo ni ya mundu o wothe.*

Audience: O wothe.

Hon. Martha Karua: *Kuoguo umuthi njukire to mugicugu.... (Applause)*

Mercy Njoka: *Okey, niturenda kurikia mucemano, tukithi kurikia no ndimwuririe mweterere niguu turikanirie*

bamwe, tu uthuothe please. Turenda kurikia mucemano. Niugutuona thutha ucio wona twarikia kuringana na kiuria giaku, kira ugio please. Reke twitikire tondu aya nonginya mathii Nairobi. Na, okay, so I want...

Benjamin Njau: (not clear)

Martha Karua: *Kiariririe, kwi mwongia uyu niwe munene wakwa umuthi.*

Audience: Murmurs.

Mercy Njoka: *Heana ritwa.*

Benjamin Njau: *Njitagwa Benjamin Njau wa Daudi Ndambiri, ngendaga kugweta undu uyu mbere ya muheshimiwa, niundu ni very, very important. Undu wa Mbere Mheshimiwa riu turathii igeranio cia KPE na Kenya Certificate of Secondary Education na nyinyagia bau Mheshimiwa, kuringana na uria thikiriirie radio, kuratuaka igeranio ucio ni ikurugamiriruo ni andu matari arutani, na imakwo no andu marutitwo na kuu nja, matoi ugi wa ciana icio baria ukinyite. Ngendaga kuuga atiriri, mheshimiwa, nikaba nii ta mundu urutite wira ucio wo urutani, ni kaba igeranio icio ciana ciage kugerio, na dictatorship. Igeranio icio ciikuwe kabere nginyagia thirikari ikiguana na arutani. Arutani macoke wirani, ciana icoke igerio, irugamirirwo ni arutani, na undu ucio ni very important mheshimiwa. (Clappings).*

Hon. Martha Karua: *Kau ni kaundu ngucokia, nimukwenda njokie?*

Audience: Eeee.

Hon. Martha Karua: *Kaundu kau ni kaundu ngwenda gucokia, na kumwira atiriri, ti no murenda kuigwa macokio kweri?*

Audience: Eeee.

Hon. Martha Karua: *Turuga atiriri, parliamentarians majority tugute arutani maribwe, na tuthiite through the budget, na nitureraga thirikari kuria mbeba ingiuma. I tondu riu matingibota kuthondeka budget ingi. Turamerete mbeba marekirite bau cia kuriba, cia gukiria Kenya National, na niui Kenya National yarirwe ni Koskei, e Mkulugenzi Mkuu, mbere ya akaretwa guku kwa ministry mena 1.6 billion they had factured for Kenya National. Then there is 400 KMC, icu ti two billion? Turaugite icu plus other money thrown in the other sectors iria maribaga ma-contractors, for supplying air, mokaga makauga ati, bari na thiri utari muribe. Maciitaga pending bills. Turoigite halt all pending bills na ino ya Kenya National, na ya KMC tondu tuti na thaa cia ku-implement. We shall relate it next year. Let the*

teachers be paid. Na ririra muiguite kwari bill thondeke last Wednesday, ikiaga gutuika announced, mathondekete na njira iyo tondu we had sat the minister down wa finance ti wa education, kumwira akorwa ni urenda (not clear) finance billining, please give the teachers money and this where it is coming from within the current budget. No Moi akianirira e Eldoret nakithi ministers matiaregire kwanira, mbunge itiregete no Philauni niarege kurekereria andu, no tukugeria, but the power is not in our hands. ingibunjwa, but tondu no turonire gulloting ira tutirari tu andu ma makwigani. Upizani we were only 70, the government ws 76. Na korwo turari ku ithuothe nitungiramacindire. There is still another, twina chance ingi next week ya gwika ugu. Andu marari mahari baribari, ndui nibindu ya tushughuli shughuli. Ke iraretirwe, people were taken by surprise, but we can be assured that, next week there is going to be fireworks on the teachers. (claps).

Audience: Murmurs.

Hon. Martha Karua: (Not clear)

Audience: Murmurs.

Mercy Njoka: Okay, thank you very much. Ke turikie mucemano ee ni thank you tondu wa guka. Aria othe megukite, mheshimiwa, chairman wa council, na makiria atumia, ke njuge Kirinyaga yothe, micemano iria tukoragwo nayoguku nikuo kuonekania atumia moka na wiingi. Uguo reke njuge ni thank you very much, na Ngai amurathime. Ningwita Father nigetha oke aturikirie na maboya. Father Muriithi.

Father Muriithi: Mheshimiwa witu Martha Karua, Co-ordinator witu - Mercy wa District na ageni aitu aria mokite niundu wa gututwarithia iguru ria draft constitution iria twaheanire hindi iria comissions meriga guka thiini wa Gicugu Constituency. A member othe aria mokite, ona inyui mukiri ega inyothe? Tukumie Yesu Kristo.

Audience: Tukumie Yesu Kristo.

Father Muriithi: Mbere no kuga ndinabota gukorwo na inyui, no nyuma ona inyui ni tundo maundu maya mokire tubangite tweciragia ni mweri ikumi na ithathatu, magicoka magicenjwa magiuka mweri ikumi na inyanya. No tukiuga, yaciira tuothe, yongithagia kii.. twuothe. Na nikio twageririe tukianirira andu na ira no muranagirira, kuoguo mheshimiwa, nitugeretie kuruta wira andu aya mokete. Kwoguo CCS othe a constituency ino matongoritio ni co-ordinator witu wa district Mercy, ngwiciria niturutite wira. Onani no ngucokia ngatho niundu wa atumia tondu nindirona manyina maitu me guku, na niui kaingi matienda uboro wa uteti. Tiga no Mheshimiwa witu etikirire uteti, na niwega tondu niuraama-boost mamenyage ati nao matigatigo ona thutha. Kwoguo no njokirie ngatho niundu wa mbere, gwitikira guka, tundu ona aya megukag niundu wa gututeithia, kumenya kiria kiandikirwo, korwo mutinoka,

wira wao ungiama kii. Tondu ona rucini, nongumakaga ndona takungikienda kura ndeciria ni bindi ya mabanda. No ningi Ngai niagiteithirie na mwoka. Ningi ni ngatho niundu wa athuri, tondu haria hothe hena politics matitigagwa na thutha. Na niwega muno athuri tondu wa gwitikira guka, tondu nimui wega constitution yagira, maundu maitu moothe nimeka atia...

Audience: Nimagira.

Father Muriithi: Ota uguo mwarirwa ni Mheshimiwa, uma ni ati, watho wa bururi ungiagira, ona ugou turaria uboro wa arutani, maundu mao mangihiti na kii.. Na tikua bururi witu ni muthini, mbecha ikwo, no nigutumirwo itumagirwo kii.... na uru. Na ni uru muno kwirira andu, na urege gwika atia.... kuhingia. Kwoguo riu nituraiguaga mahitia tukigua ati ithurano, kiria ithurano cia ciana citu ikurugamirirwo ni andu matari kii... arutani. Kwoguo muhoe muno, at least Ngai etikire gwikurukia Roho Wake Mutheru kuri arutani na kuri thirikari, nigetha metikire macoke. Nimaheo kii... kindu. Tugaga ingiira mwana kindu, nonginya wike atia.. umuhe.

Kumagia 1997 thirikari niyerire arutani nika mongerera kii... mucara. Na kwoguo, kinyagia riu, nduri urongererwo, no ningi twina mwihoko tondu Ngai niatwendete. Ucio ungi, wa keru ngirikia, niu nonjokeirie ageni aya aitu ngatho, muno na njira mwanya. Na njoke njokeria mheshimiwa niundu wa gwitikira guka gukorwo hamwe na ithuii, na aria othe makoretwo makimuhariria, na makiria aria makoragwo makirubuyania na constitution thiini wa Gichugu ona thiini wa district. Kwoguo tumahoere mathii na mbere kuruta wira wao.

Wa gatatu, ndimwire ino irari kiambiriria nita (not clear) ya draft constitution. Nitugucoka tumukore thiini wa location ciitu iri ithathatu. Kwoguo mweterere ni mukwirwa, na amwe ni njui nimeritwe. Kwoguo mwaigua ati location ina niagia undu muna, akorwa ni Karumandi, kana akorwo ni Kabare, kana wakoro ni guku Baragui, ona akoruo ni Ngariama kana ni Njikiini, please message iria mukerwa, mukageria gukinyia na kii... na wingi. Tondu riu ino igukaga niguo mumenye kiria kiathire na mbere. Aria matanahota guka, onao nimaharirio nigetha makuhi.. makuhiririe. Iini, tondu mundu otera mwaki bakubi niwe... niwega. Na inyui muthii riu mukire maigua kuria tugakorwa, tukimera, "tuga cemani" metikire. Nitubangite o-location tukoruo na micemano igana.... iiri. Kuogu-ri tuku-hope, kana twina mwihoko nimukunyitanira. Kuoguo ororingi, ni ngatho niundu wa aria othe mahariria uhoru uyu. Ona ni ngatho ona niundu wa andu angi maharirie mutaramona aba. Na makiria, committee ya Kianyaga Catholic Church, onayo ni irutite wira munene ni undu wa kuhariria. Mwoka mukaigua mwi mucii. Kuoguo no njugire ni wiga na Ngai amurathime, na tondu co-ordinator ekugite ndikimuhioithie, niu no ndikimwirire, akorwo nindaheo rutha, riu ndikimwurire murugame, na nigetha tukihe Ngai gitio.

Na ritwa ria Ithi, Ithe witu uri iguru

